

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ANDRÁS SÁNDOR
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BERETVÁS GÁBOR
BODA EDIT
DEMÉNY PÉTER
AMEDEO DI FRANCESCO
GHIJÁSZ AHMAD GADDÍ
HERMANN RÓBERT
KÁNTOR LAJOS
KESZEG VILMOS
MIHÁLY ISTVÁN
NAGY HILDA
AMBROISE PARÉ
SÁNTA MIRIÁM
SERESTÉLY ZALÁN
SZABÓ R. ÁDÁM
SZAKÁCS ZSUZSÁNNA
SZÉKELY BÍBORKA
VÉGH BALÁZS BÉLA

7

III. FOLYAM
2017.
JÚLIUS

SÁRKÁNYOK, KÉPZELT LÉNYEK

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVIII/7. • 2017. JÚLIUS

TARTALOM

BALÁZS IMRE JÓZSEF • Dragonológia (vers)	3
Beowulf. XXII. ének (vers – Nagy Andrea és Miklós Ágnes Kata fordítása)	4
AMBROISE PARÉ • Szörnyek és csodalények (Részletek – Kányádi András fordítása)	7
SERESTÉLY ZALÁN • Fejlés és fejtés	15
ANDRÁS SÁNDOR • Látogatás Atlantiszba (regényrészlet)	22
BERETVÁS GÁBOR • Kádár sárkányai	36
SZÉKELY BÍBORKA • A hippogriff, az orrontó farkász és a többiek	44
SZABÓ R. ÁDÁM • Az időutazó táltos paripa és a gépfegyveres királyfi	48
BODA EDIT • Állati szerencse, hejehuja; Az amerikai pincemókus; A tökkelütött hódok; Megválaszolatlan kérdés; Csoportjelenet a réten; Bimbócsiga és Aszaf kacsá; Kati Kúl; A nagyétkű kisveréb (versek)	54
SÁNTA MIRIÁM • Formák; Dal egy kisebb testről (versek)	58
GHIJÁSZ AHMAD GADDÍ • A lenyugvó nap (próza – Bangha Imre fordítása)	59
KESZEG VILMOS • Átváltozás változó kontextusokban	66
VÉGH BALÁZS BÉLA • A hiripi cigány népmesék mitikus motívumai	74
AMEDEO DI FRANCESCO • A mítosztól a másságmodellig	81
■ TOLL	
K. L. • Nemzedékek (Kolozsvár, 2017. május 12.)	88
■ HISTÓRIA	
HERMANN RÓBERT • Lisznai Kálmán mint a szabadságharc hadtörténésze	89
■ VILÁGABLAK	
NÉMETH TIBOR • Kanak nyelvét kéri vissza	103
■ MŰ ÉS VILÁGA	
MIHÁLY ISTVÁN • A borzongó képzelet metamorfózisai a populáris műfajokban	109

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Hogyan születik egy magyar? (<i>Sasszé</i>)	114
NAGY HILDA • Sárkányok márpedig nincsenek	115
FŐCZE JÁNOS • Az és és a <i>vagy</i> , avagy a történeti megértés lehetőségei	118
BÁRÁNY BALÁZS • Emlékezés jelen időben	122

■ ABSTRACTS	125
-------------------	-----

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA	126
-----------------------------	-----

■ KÉP

SZAKÁCS ZSUZSÁNNA

textilmunkák a szilágylompéрти református templom kazettás mennyezete alapján

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGAN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp–Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium és a Kolozs Megyei Tanács.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-303-499-151, illetve e-mailen:
erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

BALÁZS IMRE JÓZSEF

Dragonológia

(Earnaness)

avatásra készült mindenki itt ma egy új öreget avatnak szakálla most lesz igazán
 ősz karja erőtlen és reszketeg
 föld mélyén az emberi nyelv legmélyén lapul a súlyos szárnyas test vergődik szima-
 matol őrjöng támad őrködni még hosszan sebez tehát sebzódik
 hírhozók beszámolóit visszhangoznak lent a barlangok szabdalta anyagban

(A zöld sárkány)

romba dőlt hegyek közt alagutakban keresd ha mordul messze valahol a hegyek
 mélye a szénén égett szénén összepréselt lenti réteg
 őröld porrá készíts sűrítményt belőle bármikor és bárhol újra előállítható
 van-e értelme a színeknek a föld belsejében milyen egy zöld sárkány mélyen a
 föld alatt ahol nem láthatja senki őt

(Smaug)

mit adsz cserébe és miért hány hordót ér a múltad meddig kell menned hogy ki-
 vándorold magadból
 tarkód sarkad gerinced évekig kopasz a látvány ha hátadon fekszel égési seb a
 szemhéjadon követheted a titkos ösvényeket önmagadban
 mennyit ér neked a sárkány dicsérete meddig hiheted hogy túléled az álmát fé-
 lig nyitva tartott szemét hegymélyi barlangot betöltő hiúságát
 ne állj szóba idegen sárkányokkal te légy a sárkány akiből kifelé beszélsz sister-
 gő szikrák nyelvén

(Gringotts)

a föld alatt egy sápadt sárkány lakik ha fény ütődne pikkelyeihez porlani kezdené-
 nek repedezni nagy erő kellene hozzá hogy egyben tartsa őket valaki
 a föld alatt a sápadt sárkány érzi hogy közel a víz egy föld alatti tó tükrében né-
 zi meg magát több évszázadnyi ásás után megborzong alámerül mostantól ott-
 hon érzi magát

(Sárkányenciklopédia)

kérdezősködött a legkisebb a legnagyobbtól és a legnagyobb a legkisebbtől
 együtt tudtak annyit mint más vidéken egyvalaki
 egy fél sárkány legyőzése elég egy fél királyság elnyeréséhez? kérdezte egyikük
 s a másik szintúgy kérdéssel felelt hétfejű sárkánynál az három és fél fej volna
 felfelé vagy lefelé kell kerekíteni?
 nem jó királyfinak lenni túl sok a matematikai kérdés ahogy nem jó királykis-
 asszonynak lenni sem bármikor elrablásra megszabadulásra készen sárkánynak
 lenni pedig a legnehezebb mindig találni olyasvalakit aki hisz a létezésedben

Beowulf

XXII. ének

- Beowulf így beszélt, Ecgtheow bátor fia:
„Bölcs király, készen állok.
- 1475 Emlékezz, Healfdene híres ivadéka,
kincsosztó úr, arra, mit korábban beszéltünk.
Ha életem veszítem a vállalt küldetésben,
atyám helyett atyámként cselekedj,
s a távozonak végső támasza légy.
- 1480 Ha a küzdelemben ott veszek, közeli társaimat,
fiatal követőimet fogadd védelmedbe,
s a kincsek sokaságát, amit kaptam tőled,
szeretett Hrothgar, Hygelacnak küldd el.
Ha ránéz az aranyra, rögtön megéri
- 1485 a geatok hercege, Hrethel sarja,
hogy itt bőkezű barátot találtam,
gyűrűosztó királyt, ki kegyébe fogadott.
Unferthre hagyom a hullámos mintájú
ősi kardot, kemény pengét
- 1490 a kitűnő harcosra – én Hruntinggal fogok
hírnevet kivívni, vagy halál ragad el.”
Szavai végeztével a wederek bajnoka
nem várt válaszra, vakmerő elszántsággal
bukott alá a mélybe, bezárultak fölötte
- 1495 a sós hullámok. Sok idő
telt el, mire megpillantotta a tó fenekét.
Hamarosan rájött az, ki a hullámok birodalmát
uralta félszáz esztendeje, a féktelen étvágyú,
vérszomjas teremtmény, hogy vízilények lakta
- 1500 birtokára fentről betolakodó érkezett.
Felékapott akkor, félelmetes ölelésbe
fogta a harcost, de nem hatolhattak át
a gyűrűs láncingen a gyűlöletes ujjak,
megvédte testét a támadástól a hadi
- 1505 öltözék fémből font hálója.
A vizek farkasa a vackára hurcolta
a tó gyomrában a gyűrűk urát.
Az bármilyen bátor volt, nem bírta használni
fegyverét, mert körülfogták a különös szerzetek.
- 1510 Taviszörnyek hada tolongott körötte,
a falánk pusztítók fogukkal tépték
a testét védő inget. A thán észrevette,
hogy valamiféle terembe terelték, ahol
az ár ereje nem árthat neki,

- 1515 megóvja a forगतag fojtó szorításától
a csarnok teteje. Tűz fénylett,
ragyogó láng lobogott előtte.
Meglátta végre a mélység farkasát,
a tó úrnőjét. Teljes erőből
- 1520 fejére sújtott, nem fogta vissza
a csapást. Vad csatadalt énekelt
az ellenfél koponyáján a kard gyűrűs vasa,
de nem harapott a penge, nem hagyott nyomot
bőréen. A csataláng cserbenhagyta a szükségben
- 1525 a herceget, bár már számtalanszor helytállt, sisakokat
hasított ketté, a halálra rendelték
egyikét sem kímélte – először történt,
hogy a drága kincs kudarcot vallott.
Nem hagyta el bátorsága Hygelac rokonát,
- 1530 a dicsőségre gondolt, dühösen eldobta
kezéből a fegyvert, a földre hajította
a kanyargós mintájú mives acélpengét
az elszánt harcos. Erejében, marka
szorításában bízott. Bölcsen cselekszik
- 1535 a férfi, ha győzni akar, és nem félti életét,
örök hírnevet a harcban keres magának.
Kímélet nélkül kapta el vállánál
Grendel anyját a geatok hőse,
haragra gyúlt, s halálos ellenségét
- 1540 földhöz vágta felbőszült dühében.
De az sem maradt adósa sokáig:
vad szorítással válaszolt, rávetette
magát a fáradó férfira, s a dulakodásban
egyensúlyát veszítve elesett Beowulf.
- 1545 Fölékerekedett a nő, fénylő, széles
kését előhúzta, hogy egyetlen fiáért
elégtételt vegyen. A vendégnek páncél
fedte vállát, ez védte életét,
hogy kardhegy és penge kárt ne tegyen benne.
- 1550 Elpusztult volna Ecgtheow gyermeke
a föld gyomrában, a geatok bajnoka,
ha nem védelmezi vasból szőtt inge,
a kemény harci háló, de a hatalmas Isten,
a Mindenek Királya kezében volt a győzelem.
- 1555 A Mennyeek Ura meghozta döntését,
mint azt helyesnek látta. A hős felállt.

Nagy Andrea és Miklós Ágnes Kata fordítása

Fordítói jegyzet

- A *Beowulf* a leghosszabb és kétségkívül a legismertebb óangol költemény, 3182 sorával a teljes fennmaradt óangol költészeti korpusz mintegy tizedét teszi

ki. Szerzője, keletkezésének pontos helye és ideje ismeretlen. Egyetlen, a 10. sz. végéről – 11. sz. elejéről származó, kalandos sorsú kéziratban maradt fenn, amely jelenleg a British Library gyűjteményében található.

Bár a vers jelenlegi formájában keresztény angolszász költő műve, cselekménye a 6. századi Skandináviában játszódik. Több szereplője ismert egyéb forrásokból, de a címadó hős nem fordul máshol elő. A költemény Beowulf ifjú- és öregkorát is bemutatja, és bár számos történet megjelenik a történeten belül, a cselekmény fősodrát három, képzeletbeli lényekkel vívott küzdelem alkotja. Az első Grendel, Káin emberevő ivadéka, aki tizenkét éven át háborgatja a dán királyi udvart. A második Grendel – névtelen – anyja, aki bosszút akar állni Beowulf által megölt fiáért. A harmadik és utolsó küzdelemben egy tűzokádó sárkány az ellenfél, akit az idős Beowulf legyőz ugyan, de a harcban maga is elpusztul. Az itt olvasható ének a Grendel anyjával vívott csata egy részletét mutatja be. Miután az asszony rajtaütött a dánok csarnokán, Beowulf követi a tóig, amelyben lakik, és alászáll a mélybe, hogy megküzdjön vele.

A *Beowulf*ból többen is fordítottak magyarra részleteket, így például Weöres Sándor, aki többek között az itt közzétett éneket is lefordította. A vers első teljes magyar fordítása azonban csak 1995-ben jelent meg, Szegő György tollából.

Az óangol költeményekben nem maguk a történések a legfontosabbak, hiszen ezek kimenetele többnyire előre tudható. A hangsúly a „szavak szövésén”, a díszítésen, az ismert történet értő, esztétikai élvezetet nyújtó elbeszélésén van. Az új fordítás elkészítése során elsősorban a formahűséget, az alliterációs képlet megőrzését tartottuk szem előtt, és tudatosan kerültük az archaizálást. Célunk egy olyan *Beowulf* megteremtése volt, amely gördülékeny, élő nyelven szól, át-hidalva a legalább ezeréves szakadékot a névtelen szerző és a mai olvasó között, ugyanakkor megőriz valamit az eredeti zenéjéből és hangulatából a magyar olvasók számára.

AMBROISE PARÉ

SZÖRNYEK ÉS CSODALÉNYEK

(Részletek)

Előszó

■ Szörny az, ami a természet rendes folyásán kívül jelenik meg (és legtöbbször valamely szerencsétlenség előjele), mint a félkarú, kétfejű, vagy más rendkívüli testrésszel születő gyermek. A csodalény viszont teljességgel természetellenes, mint az asszonytól született kígyó vagy kutya vagy bármely más természetellenes lény. E szörnyeket és csodalényeket több szerző munkájából származó példákon keresztül szemléltetjük: Pierre Boaistuau és Claude Tesserant *Histoires prodigieuses (Csodálatos történetek)*¹, Szent Pál, Szent Ágoston, Ezsdrás próféta, valamint az ókori filozófusok – Hippokratész, Galiénosz, Empedoklész, Arisztotelész, Plinius, Lükoszthenész – és mások műveit fogjuk idézni. A csonkák közé tartoznak a vakok, a félszeműek, a púposok, a sánták, a hatujjúak, illetve az ötnél kevesebb vagy összenőtt ujjakkal születettek, és azok, akik túl rövid karral jöttek világra, továbbá a tömpeorrúak, a nyúlszájúak, a zárt szűzhártyával vagy nemi szervükön kinövésessel született lányok, a hermafroditák, a foltosok, szemölcsösök, bütykösök vagy egyéb természetellenes jegyet magukon viselő emberek.

Első fejezet.

A szörnyek születésének okairól

■ A szörnyek születésének számos oka ismert. Az első ok Isten dicsősége. A második Isten haragja. A harmadik a túlzott magbőség. A ne-

...maga a szerző is elismeri, mennyire reménytelen és lehetetlen vállalkozás a Természet csodáit pontos rendszerbe foglalni; sokkal izgalmasabb a végtelen lehetőségek játékaról tudósítani.

gyedik az elégtelen magbőség. Az ötödik a képzelet. A hatodik a méh szűkössége. A hetedik az anya nem megfelelő ülőhelyzete, ha például terhessége alatt túl sokáig ült összegörnyedve. A nyolcadik a terhesség során történő elesés vagy ütés következménye. A kilencedik az örökletes betegségek és a balesetek. A tizedik a magromlás vagy a magrontás. A tizenegyedik a magkeveredés. A tizenkettedik az elvetemült koldusok színlelése. A tizenharmadik ok démoni vagy örögi eredetű.

Kilencedik fejezet.

A képzelet által fogant szörnyek

■ A Természet titkait kutató régiek egyéb okokat is találtak a gyerekszörnyek születésére: ilyen a nők fogamzás közben működő tüzes és makacs képzelete, a különös álmok, tárgy vagy éjjeli látomás, mely a férfit vagy a nőt a fogamzás pillanatában foglalkoztatja. Ezt nem kisebb tekintély, mint Mózes tanúsítja, amikor bemutatja, hogyan csapja be Jákob a saját apósát, Lábánt, és gazdagszik meg a marháiból: vesszőt hánt, majd elhelyezi az itatónál, hogy a kecskék és birkák a különböző színű vesszőket bámulva tarka jószágot fialjanak; mert a képzeletnek oly nagy hatalma van a mag fölött, hogy kisugárzása és jellege a teremtményeken is megmutatkozik. Ennek hitelességéről már Héliodórosz is beszámolt: Perszina királynő fehér bőrű lányt szült Hidusztész királynak, noha mindketten etiópok voltak – mindezt a képzeletnek köszönhetően, a szép Androméda jóvoltából, kinek portréja a teherbe ejtő ölekezés alatt végig a királynő szeme előtt függött. A nagy tekintélyű Damaszkénosz tanúsítja, hogy olyan szörös lányt látott, mint a medve, kit anyja azért szült ily torznak és ocsmánynak, mert túl figyelmesen nézegette az ágy lába fölött lógó festményt, mely az állatbőrbe öltözött Keresztelő Szent Jánost ábrázolta. Hasonló indoklással mentett meg Hippokratész egy házasságtöréssel vádolt királylányt, aki oly fekete csecsemőnek adott életet, mint a mór, holott maga is, férje is fehérbőrűek voltak; Hippokratész tanácsára végül fölmentették, mert egy mór arcképe függött az ágyánál. Megfigyelhető, hogy azok a nyulak és pávák, amelyeket fehér helyiségbe zárnak, a képzeldőzőnek köszönhetően fehér kicsinyeket hoznak világra.

Ennélfogva fontos, hogy a nők fogamzáskor, illetve abban az időszakban, amikor a gyerek még nem fejlődött ki (mely időszak Hippokratész *De natura pueri* műve alapján fiú esetében harminc-harmincöt, lány esetében negyven-negyvenkét nap) kerüljék a szörnyű dolgok látványát és képzetét; ha már kialakult a gyerek, nyugodtan lehet nézegetni szörnyeket, a képzelet nincs hatással a születendő gyermekre.

Ezeröttszázötvenhétben a Bois le Roy-i parókián, a Fontainebleau felé vezető Bicre erdejében² békaarcú gyerek született, kit Jean Bellenger mester, a királyi pattantyúsok sebésze saját szemével látott és törvényszéki urak jelenlétében vizsgált meg. Az apa neve Esme Petit, az anyáé Magdaleine Sarboucat. Nevezett derék

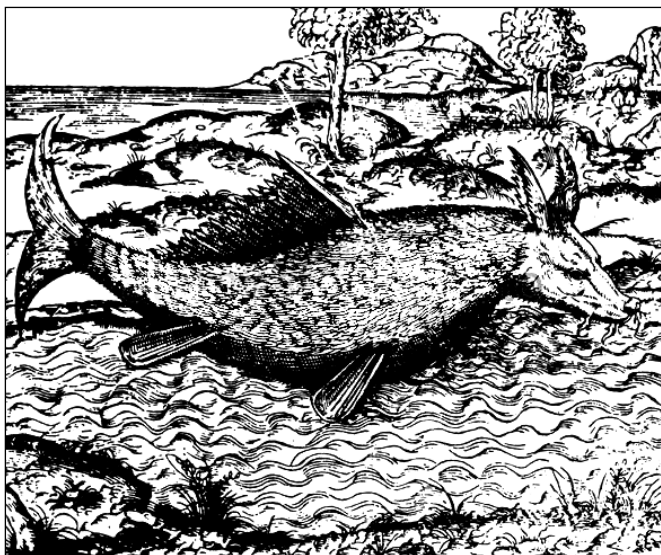
Bellanger, kíváncsi lévén e szörny születésének okára, kifaggatta az esetről az apát, aki szerint a felesége éppen lázas volt, így egyik szomszédasszonyuk azt tanácsolta, tartson a láz orvoslása céljából élő békát a kezében, amíg az megdöglik. Lefekvéskor még mindig a kezében volt a béka, a házastársak ölelkeztek, a képzelőerő hatására pedig a mellékelt képen látható szörny jött világra.

34. fejezet.

Tengeri szörnyek

Hoga

■ A Mexikói Királyságban, a Doux-tavon található, Velencéhez hasonlóan cölöpökre épült Temistitánban³ él egy tengeritehén nagyságú hatalmas hal. A francia Antarktisz⁴ bennszülöttei Andurának hívják, a helyiek és a spanyol hódítók pedig Hogának. Feje és fülei alig különböznek a disznóétól, öt szál, egyenként mintegy fél láb hosszúságú, jól megtermett márnáera emlékeztető bajsza van; húsa igen ízletes. A bálnához hasonlóan elevenszülő. Úszás közben hol zöld, hol sárga, hol piros színűnek látszik, mint a kaméleon; legszívesebben a tópart közelében tartózkodik, ahol tápláléka egy Hoga nevű fa levelei, nevét is erről kapta. Sokfogú, ádáz lény, elpusztítja és felfalja a többi halat, még a nálánál nagyobbakat is. Üldözik, vadásszák és irtják, mert ha bekerülne a csatornába, egyetlen hal sem maradna életben, így nagy becsben tartják azt, aki a legtöbbet pusztít el belőle. Thevet kozmográfiájának⁵ huszonkettedik fejezetében találunk róla leírást.

Tengeri csiga

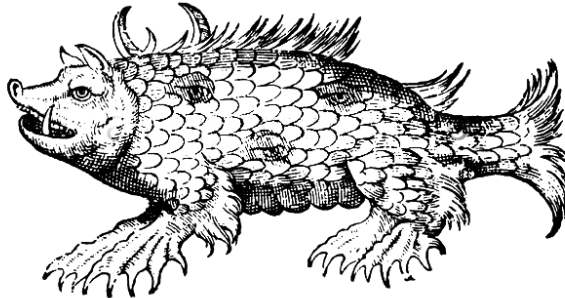
■ A Szarmata-tengerben, melyet Keleti Germán-tengernek is neveznek,⁶ oly sok, melegebb vidéken lakók számára ismeretlen és szörnyűséges hal él, mint sehol e világon. Többek között egy csigához hasonlatos, hordó nagyságú lény, melynek csápjai szarvasagancs méretűek, ezeknek ágbogán és végződésein kicsiny, kerek, gyöngyszerű, csillogó gömbök találhatóak. Nyaka igen vastag, szemei gyer-

tyaként világítanak, kerekded, macskára emlékeztető orrát apró szőrök borítják, szája igen ferde, fölötte eléggé ocsmány kitüremkedés látható. Négy széles, görbe, úszóhártyás lába van, melyeket uszonyként használ, és meglehetősen hosszú, csíkos és tarka farka, mint a tigrisnek. A tenger közepén tanyázik, mert nagyon félénk; biztos vagyok benne, hogy kétéltű, szárazföldön és vízben is otthonos. Derült időben kiül a tengerpartra, ott azzal táplálkozik, amit éppen talál. Húsa zsenge és ízletes, vére – akárcsak a leprások számára az óriásteknőse – különösen máj- és tüdőbetegeknek javallott fogyasztásra. Thevet állítólag Dániában látta.

Tengeri koca

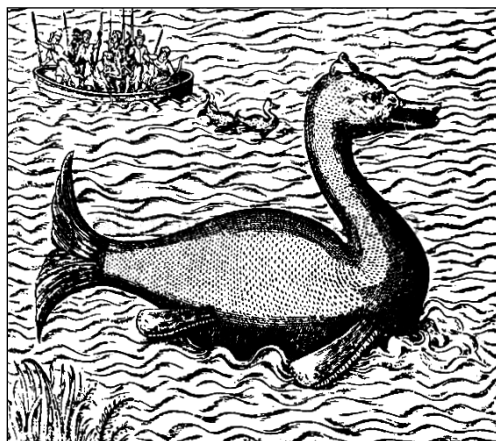
■ Ezt a tengeri szörnyet, miként Olaus⁷ említi, Thule szigetének közelében látták, a messzi északon, ezeröttszázharmincnyolcban. Szinte hihetetlen méretű, hetvenkét láb hosszú és tizennégy láb magas, a szemek közti távolság hét láb körüli lehet; mája akkora, hogy öt hordót töltöttek meg vele; feje a kocáéra emlékeztet, hátán félhold meredezik, teste mindkét oldalán pedig három-három szem található, és mindenütt pikkelyek borítják, amint a mellékelt ábra mutatja.

Aloes

■ A Spanyol sziget tengerén⁸, az Újvilágban rengeteg szörnyűséges hal tanyázik, Thevet kozmográfiájában szó esik egy különösen ritka fajtáról, melyet a bennszülöttek Aloes névvel illetnek, és amely a lúdhoz hasonlít. Karcsú, hosszú nyaka van, feje hosszúkás, mint a téli körte, teste a kövér libákkal mutat rokonságot,

pikkelye nincs, hasa alatt négy uszony található; ha vízen pillanjunk meg, azt lehetnének, a tenger habjaiba alábukó lúdról van szó.

36. fejezet. Szárazföldi szörnyek

Thanacth

■ André Thevet kozmográfiájában (az első kötet tizedik fejezetében) említi, hogy amikor a Vörös-tengeren tett utazást, a szárazföldről érkező indiánok tigrisnagyságú szörnyet hoztak a fedélzetre, mely farkatlan és – lapított orrát leszámítva – emberi ábrázatú volt. Elülső végtagjai emberi kézhez, hátsó lábai a tigriséhez hasonlatosak, az egész testet sötét szőr borítja; feje, füle, nyaka és szája emberszabású, göndör, sötétbarna haja az afrikai mórokéra emlékeztet. Az indiánok tisztességes szándékuk és vendéglátásuk jeléül hozták ezt a meglepő külsejű, szelíd állatot, melyet Thanacth-nak neveznek. Nyilaikkal terítik le, majd elfogyasztják.

Huszpalim

■ André Thevet említi a Zokoterasz szigetén élő, Huszpalim nevű állatot.⁹ Kővér, mint egy etióp majom, és igen szörnyűséges, az etiópok nagy bambuszketeceken tartják; enyhén foltos bőre skarlátvörös, feje kerek, mint egy golyóbis,

lába kerek és lapos, nincsenek karmai, és kizárólag széllel táplálkozik. A feketék letaglózzák, fogyasztás előtt pedig botokkal jól megpotyolják, hogy húsa porhanyós és könnyen emészthető legyen.

Hayit

■ Thevet kozmográfiája említi, hogy Afrikában él a bennszülöttek által Hayitnak nevezett állat, mely fölöttébb torz és – ha emberi szem nem látta volna – teljességgel hihetetlen. Hasa szinte a földet súrolja, úgy néz ki, mint egy követér majom, feje és arca a kisgyerekekére hasonlít. Elfogásakor a Hayit akkorákat nyög, mint a bánattól porig sújtott ember. Testszíne szürke, lábain mindössze három, egyenként négyujjnyi hosszúságú, halszálka formájú karom található, melyek legalább annyira élesek, mint az oroszláné vagy más kegyetlen ragadozóé. Szeret fára mászni, jobban kedvel ott tanyázni, mint a földön. Farka csak háromujjnyi hosszúságú. Emellett az a furcsasága, hogy soha senki sem látta enni, és a vademberek hiába tartották sokáig hajlékaikban, hogy étkezési szokásait kifigyeljék: úgy tűnik, csak szelet fogyaszt.

■ Igazi csodabogár Ambroise Paré (1510-1590), korának jeles orvosa. A borbélyból lett sebész alacsony származása ellenére több király bizalmasa, a legádázabb vallásháború kellős közepén katolikus létére protestánsokkal barátkozik, a latin tudományos nyelvnek fittyet hányva franciául írja műveit, hatvannégy évesen pedig tizennyolc éves hölgyet vesz feleségül, akitől szűk évtized alatt öt gyermeke születik. 1573-ban jelenik meg a *Deux livres de la chirurgie* című értekezése, ennek második részét képezi a rövidesen bestsellerré váló *Des monstres et prodiges*. A később többször kibővített mű Paré életében négy kiadást ér meg, és – akárcsak írásai legjavát – latinra is lefordítják. A végső változat 1585-ből való, a harmincnyolc fejezetet hetvenhét fametszet kíséri, és kicsit az intertextualitás diadala is, hiszen rengeteg kortárs műből táplálkozik, sokszor forrásmegjelölés nélkül. Hibrid mű ez a javából, igazi reneszánsz harmonia caelestis.

A bevezetés igyekszik a címben jelzett szörny/csodalény kettősséget tisztázni, a szerzőt láthatóan rendszerező szándék vezérli, noha a praxisból fakadó terapismeretet tükröző harmadik kategória – a „csonkáké” – némi zavart kelt. Az első fejezet összegzi a keletkezési okokat, de már itt megfigyelhető a teológia és a tudomány sajátos keveredése, az ész által való megismerhetőség bizonytalansága. Tovább olvasva úgy tűnik, inkább az emberi szörnyek érdeklik a szerzőt, a tizenhárom okot ugyanis nem egy-egy fejezet tárgyalja, hanem a Paré felcseri tapasztalatából származó, változó számú esettanulmány, a meghatározó olvasmányélmények, nem utolsósorban pedig a mesélői kedv. Egy adott ponton maga a szerző is elismeri, mennyire reménytelen és lehetetlen vállalkozás a Természet csodáit pontos rendszerbe foglalni; sokkal izgalmasabb a végtelen lehetőségek játékaról tudósítani. Ezen keresztül ráadásul még társadalmi kritikát is megfogalmazhat: ilyen a szörnyet csak megjátszó csalók esete. Paré öt teljes fejezetet szentel a színlelésnek, a tizenkettedik okot fejtegető részek hosszú, beszédes címmel tűnnek ki. A harmincharmadikat idézném: „A Szent Fiáker betegségében szenvedőt alakító rest asszony, akinek hátsójából hosszú és vastag mesterseges bél lógott ki”. Az említett fejezetek egytől egyig vehemens kirohanások az emberi könyörületességéből hasznot húzó, kemény büntetést érdemlő szélhámosok praktikái ellen.

Csodalényről tehát viszonylag kevés szó esik, de a kilencedik fejezet békaarcú teremtményét a cím ellenére annak tekinthetjük. A képzelet megtermékenyítő erejét Paré ótestamentumi példával támasztja alá, ugyanakkor az egyházatyák beszámolóját vagy az orvostudomány megalapítójának fellépését sem hagyja figyelmen kívül; e megfellebbezhetetlen tekintélyeknek köszönhetően nem forog kockán a gyermekkorában hallott fontainebleau-i eset hitelessége.

Nem érdektelenek az ördöghöz és a boszorkányokhoz kapcsolódó fejezetek sem, képi anyaguk viszont szegényes. Ezért inkább az André Thevet kozmográfijából táplálkozó, tengeri szörnyeket taglaló részt emelném ki. A bálnáról talánunk itt hosszabb, szakszerűnek mondható leírást, de szerepel benne a heringcápa és több repülőhal illusztráció is. Sőt, egy merész gondolattársítás következtében a krokodil is felbukkan. Mindez azonban semmi a különböző, kizárólag képzelt szörnyek forgatagához képest, melyben a Hoga, az Aloes, az Orobon, a pikkelyes tengeri oroslán, a tengeri koca vagy éppenséggel a tengeri csiga parádezik – Paré furcsamód egyikük létét sem kérdőjelezi meg. A Természet teremtő ereje korlátlan.

Hasonlóan tarka a szárazföldi szörnyeket tárgyaló meglepően rövid fejezet. Valós állatból ezúttal sincs hiány: a zsiráf és a kaméleon napjainkban már az állatkertek oszlopos tagjai. Nem mondható el viszont ugyanez a Huszpalim-Hayit-Thanacth trióról, jóllehet állatkertben igen kifizetődőek lennének az efféle, széllel táplálkozó szelíd szörnyek. Az emberfejű monstnumok kapcsán persze az olvasó a kannibalizmuson is eltöprenghet: a göndör haj és a gyerekfej sem tántorítja el a bennszülötteket könyörtelen étrendjük betartásától.

A felosztásba egyre jobban belegabalyodó Paré a szárnyas szörnyekről is megemlékezik. Személyes oka van rá, ugyanis a rettenetes Szent Bertalan-éjszakát kitervelő Retz marsall neki adományozta elhunyt struccának tetemét, melynek csontvázáról a szörnyek iránt rajongó sebész saját kezűleg készített rajzot. A tukánmadarat sajnos nem tudta ennyire behatóan tanulmányozni: élve nem láthatta, és mire befutott a várva várt, kitömésre szánt tetem, már a bomlás jeleit mutatta. Paré egyébként nem kis büszkeséggel említi saját csodakamráját, a reneszánsz korban divatos „cabinet des curiosités”-t – még bálnagerinc is volt birtokában.

A könyv utolsó két fejezete természeti jelenségekkel foglalkozik. Az „égi szörnyek” között találjuk az üstököst, melyet nemcsak két szép metszet tesz emlékezetessé, hanem egy Claudianus-idézet is. De a szerző a bolygókról és az égitestekről sem feledkezik meg. A legutolsó fejezet pedig az Etna kitöréseit boncolgatja, illetve a tengerben észlelt földrengések (cunami?) pusztító hatását. Így aztán a kissé meredek vizes zárlat nem sokkolja az olvasót, Paré a 104. genfi zsolnárból vett idézettel fejezi be munkáját. A magyar végszó legyen hát Szenci Molnár remek fordításáé:

*Ha meggondolatik az nagy tenger,
Meg nem számlálhatja ott az ember
Az halakot és az sok állatokat,
Külömb formákban aprót és nagyokat.
Azon elmennek az sok nagy hajók,
Az nagy cethalak úsznak alattok,
Kiket arra szerzettél az tengerben,
Hogy ők ott játszódjanak jókedvekben.*

■ JEGYZETEK

1. Boaistuaú és Tesserand ókori szerzőkből kompilált nagyszerű műve 1560-ban jelent meg és három évtized alatt kilenc kiadást ért meg.
2. A fontainebleau-i erdő régi neve.
3. Temistitán/Tenocstitlán az azték főváros volt, a mai Mexikóváros helyén.
4. Rio de Janeiro és környéke, mely 1555–1559 között francia gyarmat volt.
5. André Thevet (1516–1590) világotutazó leghíresebb, meglehetősen kétes tudományosságú műve: *La cosmographie universelle* (1575).
6. A Fekete-tenger régi elnevezései.
7. Olaus Magnus uppsalai püspök munkájáról van szó: *Historia gentium septentrionalium* (1555).
8. Hispaniola szigete a Karib-tengeren. Ma Haiti és a Dominikai Köztársaság osztozik rajta.
9. A sziget a mai Eritrea és Jemen között található, az állat viszont Thevet-nél Hulpalimként szerepel.

SERESTÉLY ZALÁN

FEJLÉS ÉS FEJTÉS

A képzelet két modellje Margarita Guerrero és Jorge Luis Borges *Képzelt lények könyve* című bestiáriumban

■ Hans Ulrich Gumbrecht a bestiárium műfaját olyan episztemológiai környezetben helyezi el, amely a lények és dolgok vonatkozásában (ideértve az emberi lényeket is) az értelmet és az anyagot/médiomot/testet vagy a jelentést és a jelölőt nem kívánja önkényesen szétválasztható kategóriákként kezelni. Gumbrecht mellett foglal állást, hogy ez a fajta mágikus, megbont-hatatlan együttállás, szeparálhatatlanság nem írható le úgy, mint egy episztemológiai vagy gnoszeológiai értelemben „primitívebb”, „fejletlenebb” kultúra, a középkor elvakultsága, hanem egyenesen filozófiai választást, elköteleződést, ethoszt kell látnunk benne, mely valami-képpen gondot fordít arra, hogy a testeket, a korporealitást és egyáltalán az anyagi környezetet megóvjuk attól a fajta kizsákmányolástól, melyet az értelem hermeneutikai értelemben vett kinyerése, fölfejtése, kiaknázása jelentene és a kora újkortól majd jelent is számu(n)kra.

„A hit abban – írja Gumbrecht –, hogy az utolsó ítéletkor a halottak testben is feltámadnak, valamint ennek ikonográfiája éppúgy láthatóvá teszi a középkori episztemológia fenti előfeltevését, mint a művészettörténészek által »szimbolikus realizmusnak« nevezett kulturális elv. A szimbolikus realizmusban a világot alkotó minden tárgynak saját benső jelentése van, melyet a Teremtés aktusában Isten adott neki (erre az előfeltevésre épültek a középkor közkedvelt, sőt rögeszmésen művelt szövegműfajai, mint a lapidárium és a bestiárium, ahol a

...a képzelgéseink,
a még-még-nem-
ismertek visszahatnak
a megismertekre,
megismerteknek
véltekre. Képzelgéseink
a Földről hatással
vannak arra, hogy
hogyan bánunk
e gömbszerű égitest
embereivel, flórájával
és faunájával.

különféle kövek és állatfajok jelentését és nemegyszer mágikus tulajdonságait aggályos részletességgel magyarázták).¹

Gumbrecht megjegyzése rokonszenves elrugaszkodási pontnak tűnik a bestiáriummokkal kapcsolatos kortárs gondolkodás számára, de önmagában nem ad kimerítő magyarázatot arra, hogy a Margarita Guerrero – Jorge Luis Borges szerzőpáros miért rehabilitálja a 20. század második felében a bestiárium műfaját. Mert a *Képzelt lények könyve* kétségtelenül bestiáriumként olvasható, vagy ha óvatosabb vagyok, akkor is: olyan műként, amely erősen viszonyul ehhez a műfajhoz. De *hogyan* viszonyul? *Hogy* eleveníti fel? Miben követi, és miben játssza ki azt? Milyen tételekkel rehabilitálja?

Borges és Guerrero munkája már a borítójával sebet ejt a modern értelemben vett szerzőség, a modern „auktoritás” paradigmáján. Hallott valaki Margarita Guerreróról? Ismerjük a munkásságát, egyéb műveit, láttuk irodalmi kontextusban fölbukkanni a nevét? Valószínűleg nem. És ebben nincs semmi furcsa. Margarita Guerrero ugyanis elsősorban nem író, hanem balerina volt, akivel Borges az 1950-es évek legelején ismerkedett meg. „A nyomasztó politikai légkörben [a Perón-rezsimre lehet gondolni] – írja Edwin Williamson, Borges egyik monográfusa – Borges abban a barátságban is felüdülésre talált, amelyet egy Margarita (Margot) Guerrero nevű balerinával kötött. Margot Estella Canto és Cecilia Ingenieros barátnője volt, és az afajta eredeti szépség, akinek a társaságát Borges pezsdítőnek találta az anyja által barátnak kijelölt, előkelő úrhölgyek elegáns szalonjai után. Borgest kíváncsivá tette Margot okkult iránti érdeklődése, és rendszeresen elkísérte a Santa Fe úton működő Librería Kier könyvesboltba, amely ilyesfajta irodalomra szakosodott. Ott aztán mind a ketten élvezettel böngésztek az asztrológiai, numerológiai, tenyérjósági és hasonló könyveket.”² Ennek a – később szerelmibe forduló – viszonynak az egyik lenyomata az 1957-ben közreadott *Manual de zoología fantástica* (Fantasztikus állatok könyve), amelyet a szerzőpáros tíz évvel később, 1967-ben – 31 szócikkkel kibővítve – újra kiadott *El libros de seres imaginarios* (Képzelt lények könyve) címmel.

Az életrajz egyik későbbi részében Williamson így folytatja: „Valójában teljesen belebolondult Margotba, olyan mámorosan, hogy nem vette észre, a kedvese korántsem érdeklődik olyan élénken az irodalom iránt, mint ő maga. Borges számára viszont nem létezhetett érzelmi kapcsolat valamiféle irodalmi tevékenység nélkül, így olyan hóbortos tervet kovácsolt, amely az okkultizmusra fogékony Margot figyelmét is felkelti [ld. a *Manual de zoología fantástica* megírása]. [...] Az efféle szórakozás ellenére Margot mellett meglehetősen viharos volt az élet – »rémuralom« alatt áll, panasolta tréfásan barátjának, Betina Edelbergnek. [...] Aztán beütött a katasztrófa – Margot szakított Borgesszel, ráadásul teljesen váratlanul.”³

A fönt idézettekre való tekintettel (vö. „korántsem érdeklődik olyan élénken az irodalom iránt”) az a benyomásom támad – és bizonyára annak az irodalmár, irodalomolvasó közegnek is hasonló benyomása támadhatott, aki az ötvenes években Buenos Airesben kézhez vette a könyvet –, hogy Margot Guerrero és Borges nem ugyanabban az értelemben társszerzők, ahogy teszem azt, Deleuze és Guattari vagy Borges és Bioy Casares, Krasznahorkai László és Max Neumann. A *Képzelt lények könyve* szócikkei – a valóban okkultba hajló vagy helyenként ironikusan okkultba hajlított szöveghagyományokon túl – telis-tele vannak az antik görög-római irodalmi hagyomány nyomaival, az antik keleti költészet jellegzetes témáival, 18–19. századi filozófiai olvasmányokra tett cizel-

lált utalásokkal, óangolból való saját fordításokkal, sőt a korpusz javát ezeknek a szövegeknek a citálása és meglepően szűkszavú kommentálása adja. Nehéz elképzelni, hogy Margot Guerrerót ugyanolyan intenzíven foglalkoztatták volna ezek a szövegek, mint Borgest. Mármost hogy foglalkoztatták volna azzal az idő- és figyelemráfordítással, szívós filológiai aprómunkával együtt is, amit némelyiküknek a pusztá kibetűzése, hozzáférhetése, fordítása megkíván. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy Margot nem banalizálódik műzsává vagy egy modoros ajánlás címzettjévé a könyv belső címlapján (ami egyébként nem is volna egészen idegen gesztus Borgestől), nem válik az inspiráció tárgyiasított feminin forrásává. Mai nyelvérzékünk szerint társszerzőkként azokra a szerzőpárosokra gondolunk, akik nagyjából egyenlő mértékben, hasonló arányban hagynak nyomot a művön. Azonban Margot valószínűleg nem a szövegeképítés, szövegrögzítés folyamatában játszik közre (a *Képzelt lények könyve* szócikkeinek túlnyomó része Borges jellegzetes szófordulatait, mondatszerkezeteit, modorosságait stb. idézi⁴), így társszerzői minősége egyszersmind az alkotómunka olyan köztes régióira és processzusaira irányítja a figyelmet, amelyekről – a nyomhagyás, a megjelölés, a rögzítés gyakorlatainak dominanciájára alapozó alkotáskonceptiók közepette – hajlamosak vagyunk megfeledkezni. A mű keletkezésének forrásvidéke e sebzés értelmében nem annyira az egyéni, az individuális teljesítmény, hanem inkább az interszubsztívitás, a Másik vonzásában levés, a megszólítva-lét, a Másiknak való elköteleződés. Az illetéknéppen megképződő mű- és szerzőségkonceptió jól rezonál arra a középkori bestiáriumból mögött (is) meghúzódo elképzelésre, miszerint az értelmet nem lehet önkényesen (re)produkálni és felhalmozni, az értelem nem szellemi tulajdona senkinek, legfeljebb annak a lénynek, aki testében és a világban hordozza.⁵ Az értelem nem fejthető ki önkényesen mint valamiféle anyagtalan entitás a dolgok testéből, és nem horgonyozható le egyetlen szerző nevével. Ennek megfelelően, a középkori bestiáriumszerzők alapvetően nem önálló, individualisztikus szerzői koncepcióval rendelkező alkotók, hanem olyan kompilátorok, akik szócikkbe szedve összegzik a különös lények vonatkozásában (fabulákból, mítoszokból, eposzokból stb.) fölgülemlett ismereteket.

A szócikkek – implicite tehát a képzelt lények – rendszerezésének, leltárba vételének a feladata ehhez képest már sokkal ironikusabban/játékosabban viszonyul a középkori bestiáriumból műfajához. A spanyol nyelv mintha kimondottan kedvezne a besorolás ellehetetlenítésének, ugyanis a spanyolban a „főlleltározott” főnevek elől nem hagyható el a határozott névelő. Így a Guerrero–Borges-féle bestiáriumból eredeti, spanyol változatában szinte minden szócikk előtt ott szerepel az „El” („az”), a „La” (az „el” nőnemű főnevek előtt szereplő változata) vagy a „Los”/„Las” (az „el”, illetve a „la” többes számú alakjai). Ettől a kötelező határozott névelőtől az olvasónak eleve az a benyomása támad, hogy képtelenség rendet teremteni a dolgok között – a lények annyira egyformák és annyira különbözőek, hogy esélytelen leltárba venni őket. Ezt a benyomást mélyíti el tulajdonképpen az, hogy noha az „El”/„La”/„Los”/„Las” után álló főnevek kisebb szakaszokban ábécésrendben sorakoznak (lásd pl. a következő címek egymásutánosságát a tartalomjegyzékben: *Las Hadas*, *Las Lamias*, *Los Lemures*), máshol mintha teljesen *ad hoc*ka válna egymásutánosságuk (vö. *El Golem*, *El Grifo*, *El Cien Cabezas*). Ráadásul tetézi a zavarodottságot, hogy bizonyos lények – a kötelező határozott névelő ellenére – mégis névelő nélkül vagy határozatlan névelővel jelennek meg (ld. *Un Animal Soñado por C. S. Lewis*, vagy: *Lilith*). Tehát tulajdonképpen teljes a káosz, jöllehet a szerzők/szerkesztők/kompilátorok iro-

nikusan eljártsszák annak az igényét, hogy ebben a káoszban valamiféle rendszert akarnak fölállítani. Annak az igénynek a színlelése, hogy tehát létrejöjjön egy olyan rendszer, mely egyetlen koherens logikai, nyelvi láncra fűzné fel ezeket a lényeket, ezeknek a lényeknek a nevét, tulajdonképpen arra hivatott, hogy nevetségessé tegye önmagát. A magyar fordítás – mely szőröstül-bőröstül Scholz László nevéhez fűződik – mintha már nem tudná pontosan visszaadni ezt a játékossgot. A bestiárium magyar fordításában sajnálatos módon valahogy szinte teljesen helyreáll az ábécésorrend, noha Scholz megtartja a határozott névelőket, illetve azt a gesztust, hogy bizonyos lények neve elől eltűnik a névelő. De úgy tűnik, hogy ennek ellenére (és örvendetes módon) még a magyar fordítás pedantériája sem állítja helyre azt az elemi érzést, hogy itt káosz van, és nem is lehet egyéb, mint káosz – a lények összemérhetetlenek, fősorolhatatlanok, számba vehetetlenek.

E két bevezető gondolat után térek át arra a problémára, melyet a sárkányokat és képzelt lényeket fókuszba állító *Korunk*-lapszám szerkesztői már felhívásukban is nyelviestettek: „A képzeletbeli, mitikus lények leírásainak vizsgálata az emberi képzelet történetének fontos kiindulópontja lehet, régebbi és új mítoszaink sokat elárulnak rólunk [kiemelés tőlem – S. Z.]”

Gurrerónak és Borgesnek a *Képzelt lények* könyvéhez fűzött előszava a következő szerzői/szerkesztői utasítást adja: „A miszcelláneákhoz, továbbá Robert Burton, Frazer vagy Plinius kimeríthetetlen kötetéhez hasonlóan, a *Képzelt lények* könyve sem folyamatos olvasásra készült. Azt szeretnénk, hogy úgy forgassák az érdeklődők, mint ahogy egy kaleidoszkóp változó képeivel játszadoznak.”⁶

A szerzők/szerkesztők/kompilátorok tehát arra intenek bennünket, hogy mintegy kedvünkre és találmra üssük föl időnként a kötetet, gondtalanul kalandozzunk, bolyongjunk lapjai, szócikkei között, vagy használjuk úgy, ahogy lexikonokat, enciklopédiákat szokás, célzottan egyetlen szóra, jelenségre összpontosítva (aminek végtére is ugyancsak kalandozás a vége).

Ha szépirodalmi mű szerzőjétől, szerzőitől ilyesfajta utasítást kap az olvasó – kiváltképp ha ez a szerző Borges –, szinte rögtön érzi, hogy kutyakötelessége ellenszegülni. A továbbiakban tehát azokat a megfigyeléseimet osztom meg, amelyek ebből az ellenszegülésből fakadnak.

A *Képzelt lények* könyvét szekvenciálisan, lapról lapra olvasva csakhamar kiderül, hogy az valójában nem képzelt lények gyűjteménye, hanem a képzelt lényekkel kapcsolatos képzeleté, gnózisé, értelemé, értelmezésé. Ez egybecseng a lapszám szerkesztőinek azon elképzelésével, miszerint a bestiárium műfaja 2017-ben nem annyira maguknak a lényeknek a szempontjából izgalmas, hanem mert „az emberi képzelet történetének fontos kiindulópontja lehet”. Ha pedig továbbra is ragaszkodnánk a gondolathoz, hogy a *Képzelt lények* könyve mégiscsak *lények* könyve, akkor érdemes talán arra is gyanakodni, hogy egy metonimikus kapcsolás révén magának az értelemnek, az értésnek a nyelvi fejleményei válnak itt lényekké, melyek éppoly kiszolgáltatottak, sérülékenyek, kitettek az időnek, mint bármely egyéb lénytársuk.

Mit árul hát el a képzeletről, a képzelet nyelvi lényeiről Guerrero és Borges vállalkozása?

Elsősorban azt, hogy a képzelet csak és kizárólag *valamiről* való képzelet lehet – azaz fenomenológiai értelemben intencionált. Nem lehet a semmiről elképzelni valamit. A semmiről mint valamiről persze lehet, de ez már nem a semmi, hanem a semmi mint valami, ami egészen más. (Ezzel a buddhizmus való-

színűleg vitatkozna, sőt talán én magam is, de most nem ez a kérdés.) Ez a probléma szoros összefüggésben áll egy következővel: az elképzelhetetlen, az maga a semmi. A képzelet előtti nem valami, hanem maga a semmi, és nem semmi mint valami, hanem semmi mint semmi, a semmi mint a megsemmisített

A még-el-nem-képzelt és az elképzelhető sajátos dialektikájára hívják fel a figyelmet a *Képzelt lények könyve* szócikkei. Vegyük például az alábbi részletet a Kiméráról: „Az *Iliász* VI. éneke említi először a Kimérát. Ott az áll róla, hogy isteni sarj volt, testének eleje oroslán, a közepe kecske, a hátulja pedig kígyó; a szájából tüzet okádott, s mint ahogy az istenek egykor megjósolták, végül is Glaukosz fia, a szépséges Bellerophontész ölte meg. Homérosz szavai alapján az a legnyilvánvalóbb kép róla, hogy oroslánfejű, kecskehasú, kígyófarkú lény [...]” Világos, hogy az a szorongató, a képzelet számára nehezen hozzáférhető lény, amit Kimérának neveznek, olyan lényektől kölcsönzi testét, tulajdonságait, amelyek a képzelet számára már nem jelentenek komolyabb kihívást (ld. oroslán, kecske, kígyó). Az ismeretlen tehát az ismerős világ elemeiből áll össze, az ismerős világ peremén leledzik, és egy (szemi)permeábilis membránon keresztül felszívja annak elemeit, legfeljebb az ismerős komponensek közé beékelődnek olyan attribútumok (pl. tűzokádás), amelyek az ismerős világban továbbra sincsenek jelen. Ráadásul nemcsak az ismeretlent megragadó komponensek (orszlán, kecske, kígyó) származnak az ismerős világ terepéről, de az a geometriai/korpometriai elv vagy struktúra is, mely az ismerős világból származó komponenseket testté rendezi össze, illetve belerendezi ezt az újonnan projektált testet az ismerős térbe. Eszerint egy lénynek, bármely lénynek kell hogy legyen eleje, közepe, vége. Ez olyannyira igaz, hogy az Ampiszbainával foglalkozó szócikk explicite ki is tér rá: „A XVII. században Sir Thomas Browne kijelentette, hogy nincs olyan állat, amelynek ne volna alsó és felső része, eleje és vége, bal, illetve jobb oldala, egyszersmind tagadta, hogy létezhet az Amphiszbaina, mondván, hogy »ha a test mindkét végén vannak érzékszervek, akkor az állatnak két eleje van, s ez képtelenség...«.”⁸

Am mindennek a fordítottja is igaz, és – a fönti, a fenomenológia vagy a Gestalt-filozófia közegében mára viszonylag jól bejáratott tételekhez képest – ez az, ami radikálisabb Guerrero és Borges koncepciójában. Tehát: *az ismerős is rászorul a még-még-nem-ismertre*, az addikció kölcsönös. Ennek pontosabb láttatását célzandó, érdemes abból a kérdésből kiindulni, amelyet már korábban is érintettem: mi van ott, ahol nem a képzelet van? Melyik a képzelet másik oldala?

A képzelet másik oldalán rendszerint a tényszerűt, a létezőt, az autentikusát, az adottat, a valóst szoktuk tételezni, ehhez képest az elképzeltet virtuálisnak, inautentikusnak, tényszerűtlennek érzékeljük. Guerrero és Borges fordítanak ezen, és azt javasolják, hogy a képzelet túloldalán ne a fönt említett kategóriákat helyezzük el, hanem a semmit vagy pontosabban: a megsemmisített, megerőszkolt, kizsigerelt, a nem a saját ritmusukban fölfejlteni, emanálódni engedett lényeket (értsd úgy is, mint szövegeket, szöveg hagyományokat). A képzelet tulajdonképpen a tapasztalás szinonimájává válik. Nem annyira az absztrahálással, a virtuálissal, a nem reálissal áll összefüggésben, mintsem inkább a tapasztalással, a fejlődés körüli maieutikával. A tapasztalás vonatkozási területe pedig nem az adott, a van, a tényszerű, a tapasztalás előtti, hanem maga a tapasztalás hozza létre a vonatkozási területét. Mégpedig úgy, hogy nem válik el a tapasztalás közege az, ami van, attól, ami lehetséges, illetve az, aki tapasztal, attól, akit/amit tapasztal. A következő példa talán világosabbá teszi, mire gondolok. A

szócikk a „gömb alakú állatok”-at írja le, és az alábbi sorokkal zárul: „Ha valaki nem veti meg azt a feltételezést, hogy szülőanyánk, a Föld, élő szervezet, mégpedig a növénynél, az állatnál és az embernél fejlettebb organizmus, tekintsen csak bele [Gustav Theodor] Fechner *Zend-A-vestá*-jának jámbor lapjaiba. Azt olvashatja ott, hogy a föld gömb alakja egybevág a legnemesebb emberi testréssz, a szem formájával. Továbbá hogy »ha valóban az égbolt az angyalok hajléka, akkor az angyalok kétségkívül csillagok, hiszen nincs más lakója az égnek«.”⁹ Az űrutazással ugyan valóban ellenőrizhetővé vált többek közt az a feltételezés, hogy a Föld gömbszerű égitest, ám az, hogy organizmus-e, hogy olyan organizmus-e, amely – mint Fechner feltételezte a 19. században – „fejlettebb” az embernél, az állatnál vagy a növénynél, továbbra is, sőt valószínűleg az idők végezetéig ellenőrizhetetlen, bizonyosság nélküli elképzelés marad. Talán úgy is mondhatnánk: nem egyéb, mint képzelgés. Empátia és elköteleződés dolga.

De a képzelgéseink, a még-meg-nem-ismertek visszahatnak a megismertekre, megismerteknek véltekre. Képzelgéseink a Földről hatással vannak arra, hogy hogyan bánunk e gömbszerű égitest embereivel, flórájával és faunájával. A képzeletnek (mint tapasztalásnak) gondoskodón támogatnia kell a Földet abban, hogy az önkéntesen emanálja, kollaterális viszonyok mentén fölfedje saját értelmét.¹⁰ A kierőszakolt értelem tönkreteszi, megsemmisíti az (el)képzelteteket.

Ahogy a főntiek sejtetik, a képzelgésnek erőszakosabb gyakorlatai is vannak, a *Képzelt lények könyve* ezekből is mutat bőven:

„A keresztény enciklopédiák szerzői elvetették a *Pharsalia* mitologikus történeteit, s racionális magyarázatot kerestek a Baziliszkuszt eredetére. (Létében nem kételkedhettek, mert a *Vulgata* »baziliszkuszt«-ként adja vissza a mérges kígyót jelölő, héber »cefa« szót.) Az lett a legelfogadottabb feltételezés, hogy egy torz, alakatlan tojásból származik, amelyet kakas tojt, s kígyó vagy varangyos béka költött ki.”¹¹

Az institutionális képzelet (vö. keresztény enciklopédiák) az értelem megnyilatkozása vonatkozásában a fejtés legkülönfélébb gyakorlatait preferálja. A fejtés – azzal a maieutikával szemben, amely inkább csak segítkezik az értelem spontán, önkéntes képződésénél és emanációjánál – mintegy kinyeri, felszínre hozza az értelmet, elidegenítve azt a lényektől, dolgoktól. A fejtés, ami kizárások és bináris oppozíciók során alapszik, elnémítja, megcsonkítja a lények testét.

Összegezve: Guerrero és Borges felélesztenek egy olyan szövegműfajt, amely fénykorát Nyugat-Európában a kora újkor előtti időkben élte. A műfajhoz való viszonyuk részint játékos, ironikus, távolságtartó – erről tanúskodik többek közt a képzelt lények neveinek fölleltározhatatlanságával űzött játék –, részint azonban komoly, ráhagyatkozó, megtartják ugyanis a középkori bestiáriumok egyik igen lényegi vonását, mégpedig az abban való hitet, hogy az értelmet és az anyagot/médiomot/testet vagy a jelentést és a jelölőt nem szabad egymásról lefejtteni. E credo mentén Guerrero és Borges egyrészt visszájára fordítanak egy, a képzelettel kapcsolatos sztereotípiát – mégpedig azt, miszerint a képzelet előtti a valósra, autentikusra, létezőre vonatkozna, míg a képzeletbeli az irreálisra, a virtuálisra, a nemlétezőre –, másrészt fölállítanak egy laza tipológiát a megismerés vonatkozásában. A tipológia egyik eleme az önkéntesen, spontán fölfejlő értelem, a másik az erőszakosan felfejtett, kiaknázott értelem. Míg előbbihez leginkább a gondviselés, a maieutika, az empátia kapcsolható, utóbbihoz inkább az institutionális érdek, a telikus meghatározottság, a bináris oppozíciók mentén történő választások és kizárások. Az értelem bármelyik útja mellett is kötelezzük

el magunk, képzeletünkkel a lények és a dolgok korpuszán, szövetén hagyunk nyomot.

A szkeptikusabb olvasó most a szememre vethetné: „Ugyan már, hát hogy lehetne erőszakot tenni valamin, ami nincs. Hol van a Baziliszkus teste? Vagy a griffmadaré? Hol van a Gólem?”

De hiszen én is ugyanezt kérdezem.

■ JEGYZETEK

1. Hans Ulrich Gumbrecht: *A jelenlét előállítása. Amit a jelentés nem közvetít.* (Ford. Palkó Gábor) Ráció – Historia Litteraria Alapítvány, Bp., 2010. 28.
2. Edwin Williamson: *Borges. Az életút.* (Ford. Tomcsányi Zsuzsanna) Európa, Bp., 2010. 416.
3. *Uo.* 422.
4. Vö. „[A]kkor írta [Milton] azokat a Landor szerint mindig rosszul központosított sorokat, amelyek helyesen így hangzanak: »Eyeless, in Gaza, at the mill, with the slaves«: »Vakon, Gázában (Gáza a filiszteusok, tehát az ellenség városa), a malomnál, a rabszolgákkal« – ami azt a hatást kelti, mintha növekednének a Sámsonst sújtó sorscsapások.” Jorge Luis Borges: *A vakság.* (Ford. Scholz László). In: J. L. B.: *Válogatott művei IV Az ős kastély. Esszék.* Európa, Bp., 1999. 277; „Csupán csak egy ember látta, az is csak egyszer, Akherónt, a szörnyet; a XII században, Cork városában történt az eset.” Margarita Guerrero – Jorge Luis Borges: *Akherón, a szörny.* (Ford. Scholz László) In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 13. Milton mondatában és a Guerrero–Borges-féle mondatban ugyanazt a szokatlan központosítást, ugyanazt a lüktetést és duzzadást fedezzük fel. Spanyolul egyébként ugyanilyen szokatlan ritmusú a kiemelt mondat: „Un solo hombre, una sola vez, vio al monstruo Aqueronte; el hecho se produjo en el siglo XII en la ciudad de Cork.” Margarita Guerrero – Jorge Luis Borges: *El Monstruo Aqueronte.* In: M. G. – J. L. B.: *El Libro De Los Seres Imaginarios.* Rústica, Buenos Aires, 1967. 42. Egészen világos, hogy itt pl. a miltoni mondat szerkezet cizellált átemeléséről van szó, egy olyan rafinált allúzióról, amely kétségtelenül és kizárólag Borges „kéznyomatát” viseli. Nem hozok további példákat, noha bőven akadnának.
5. Vö. „Ahogyan a szubjektum – mint az új tudás létrehozásának képességét és jogát magában foglaló aktív szerep – lassan létrejön, úgy válik az ember számára hozzáférhető tudás felhalmozásának és így végső soron kiterjesztésének gondolata elgondolhatóvá és vonzóvá. Az önértékelés ezen új formájával szövetségben jelenik majd meg a cselekvőképesség (vagyis az ember akarata és képessége a világ megváltoztatására és átalakítására). Egészen idáig a világban érzékelt változásokat rutinszerűen az isteni rendbe való – bár nem egészen tudatos vagy szándékos – emberi beavatkozás következményének vagy Isten ezekből eredő büntetésének tulajdonították [...]. És végül a szubjektum, amely elhiszi, hogy képes tudást létrehozni, úgy fogja érezni, hogy elrejteni és manipulálni is képes a tudást.” Hans Ulrich Gumbrecht: i. m., 29.
6. Margarita Guerrero – Jorge Luis Borges: *Előszó.* (ford. Scholz László). In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 9–10.
7. *Uők: A Kiméra.* (Ford. Scholz László) In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 77.
8. *Uők: Az Amphiszbaina.* (Ford. Scholz László) In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 15.
9. *Uők: Gömb alakú állatok.* (ford. Scholz László). In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 53.
10. Aktualitásként fűzöm hozzá: 2014-ben, a világon elsőként Bolívia a természetet átfogó törvényes jogokkal ruházta fel, hogy megállítsa a klímaváltozást és a nonhumán kizsákmányolását, valamint hogy a bolíviai nép életminőségét javítsa. Megalkották a Földanya Törvényt, amely elismeri minden élőlény jogait, a természeti világot pedig az emberi lényekkel egyenlő jogokkal ruházta fel.
11. *Uők: A Baziliszkus.* (Ford. Scholz László). In: J. L. B. et alii: *A holdbéli nyúl. Válogatás társszerzővel írt munkáiból.* Európa, Bp., 2000. 22.

ANDRÁS SÁNDOR

Látogatás Atlantiszba

(Regényrészlet)

■ nem vagyok benne biztos, hogy felébredtem, mondta se magának, se másnak és egészen biztosan nem egy szebb feltámadásnak, hanem csak annak, aki beszélt belőle, akinek/aminek azonossága felől érdeklődni még csak ingere sem volt.

tudta, hogy ma lesz az a nap, amikor megpróbálhatja, vajon sikerül-e kiemelkednie önmagából, és ha nem, összezúzza a gépet, amelyet évek munkájával tervezett és állított össze. ha nincsenek külső hatalmak, a szeszélynek kell gátat vetnie a sodródásnak; a türelemnek semmi köze a halhatatlansághoz, a türelmetlenség a lelkes anyagok sorsa, bármilyen legyen is a lelkük; a bennük eleven dinamizmus erőterében gerjed, és csak azoknak nem lenne részük benne, akik test nélküli szellemek lehetnének, ha érdemes lenne ilyesmire gondolni. a kövek persze türelmen inneni lények, feltehetőleg a fák is, csak az állatok ismerik az önmagukból kivetülő energiák kísértő erejét, úzó ingerenciáit, fantomhatású kettőző erejét, mindazt, ami az ember életét viselendővé kényszeríti, vagy el sem viselhetővé, a vagy-vagy már mindig másodlagos, csak a kegy elemében tűnik másnak minden, és hát az is a kérdés, vagy talán mindössze, azaz csupán az, hogy átszűrődhet-e az ember tetszése és felismert kényszerű nemtetszése szertint is abba az elembe, amelyből vélni reméli, hogy egykor ki és ide vétetett. mert a biblikus hangot egy kevésbé keverni kell ebbe a felismerésbe, éppen mivel búcsút kell mondani neki, ebben a fordulóban, egyféle örökre, az emlékezetben leledző örökre bízva a magyarázat, a bogozgatás és a jóváhagyás sajnos elengedhetetlen, bár csak a redves szükségleteknek megfelelő feladatát. a képzeletprojektor vajon működik-e, és hogyan, ha igen, ennek kellene eldőlnie ezen a napon, a tengerből való ismételt kilépés utáni rövid korszak lezárulásként, a partravetettségek elkövetkező eonjára vonatkozó sors meghatározójaként, hiszen az egyelőre felmerengő minden – a holnapután felderengőről hogyan is tudhatna – ettől a kísérlettől függ, ebbe bukik vagy születik bele, a létezés és a megélhetőség ama dimenzióiba, amelyet a képzeletprojektor megnyit vagy megtagad. aki csak önmagát foglalkoztatja, annak vagy tudnia kell, mit tesz, vagy engedelmessé kell a türelmetlenség parancsszavára fellépő szeszélynek, amely dehogy csak a szesz éje, a berúgottság dülöngéséből pusztuló zuhanás, hanem a véletlen megnyilatkozási formája, helyesebben neve, mert csak neve, amelyből azonban megtudhatja az ember, hogy nem szükségképpen irányítás nélküli löket, hiszen a vélekedés csak egyik és nem is legfontosabb fajtája a szándék meg a döntés mechanizmusát működésre készítő erőknél. az utolsó nap vagy megint egyszer az első, mert az első elmaradhat még, az utolsóra következhetik a naptalan és ezért egy olyan nyugtalanság is, amely ismétlésre készíti, a talán-legközelebbi kecsegtetésével visszalökve az utolsó nap elé és ki tudja meddig, miközben mi minden történhet kint, országok pusztulása meg miegyéb, míg a testbe szorult lélek a talán-most szolgálatában foglalkozik csak látszólag önma-

gával, valójában az önmagával való foglalkozás bajos feladatától megszabadulás bajos feladatával.

belépett a laboratóriumba, közepén ott feketült, mint egy cikornyákkal cicomázott sötétkamra, magamagába tömörített fekete labirintus, belsejét magán kívül is hordó fényképezőgép, egy röntgengép és elektronmikroszkóp keverékének tűnő, főként mattfeketére festett fémekből álló gépezet-szerkezet-alkalmatosság, előhívónak is nevezte, nem csak képzeletprojektornak, és olykor gúnyolódva létfricskának is meg elmeparittyának, de persze csak komolytalan pillanataiban, hiszen efféle parittyá, amelyben a lövet és a lövő ugyanegy, és a cél önmagán belül van, aligha lehet elképzelhető.

merengve nézte egy ideig a nautilusz utódját, metamorfózisát, az eltűnés feltehetőleg ezúttal is csak idéttlen, dehogysis időtlen műszerét – *contraption*, mondja az angol, és milyen helyesen, a szó közepébe rejtve a csapda fogalmát, ezúttal a becsapdát, ami már azért is helyes megnevezés, mert maga sem tudhatta, hova csapódik be, miután belelép az alkalmatosságba, befűzi magát, és ujaival a billentyűsoron megkezdi talán legveszélyesebb utazását magában a tiszta elmében, az elme örök vízében, ha már földi anyagokhoz kell hasonlítani a hasonlíthatatlant: se tengeren, se tengerben, hanem abban, ami a tenger, az oxigénhez kötött és szimmetriára-doppelgängertumra kényszerített őselem horizonttalan terjedésében, tétlen erjedésében, előre nem látható viharok fenyegése mélyén és túlján.

végiggondolva a dolgot, csak megborzongania lehetett. a híres utazó, a kalandra szánt ithakai hős mindmegannyi bolondság, melléfogás, melléértése a megérthetőségükben elfogadhatatlan dolgoknak. hiszen a trójai háborúba dehogysis kalandvágyból ment. kötelességből. visszatekintve satnya, de akkoriban mégis még csak meg sem kérdőjelezhető feudális (protofeudális? így mondanák manapság a történészek?) elkötelezettségei miatt, no meg persze hírnév miatt is, a nyereség esetén hazahurcolható hadizsákmány elképzelése is nyilván felködölt tudatában, de nem mint külön-külön tényezők, azt már csak visszagondolva gondolja, hiszen a nem visszaterelt gondolat minden önbajmolódás nélkül borul a világba, dehogysis önmagába: a dicsőség meg a hadizsákmány hogyan is lettek volna egymástól elválasztható dolgok, a még csak nem is lojalitásnak, hanem szinte gyermeki engedelmességnek nevezhető elkötelezettség pedig maga is része volt az egésznek; nélküle hogyan is lehetett volna dicsőség az osztályrésze, a hadizsákmány is csak egyszerű rablás lett volna, ha nem komoly emberek tanácsa és megegyezése szerint lett volna joggal övé, amit nemcsak futtában kapott föl egy földhöz kent áldozattól, de a világ okos és tanácsban megtanácskozható rendje szerint elnyert birtokként nyert el, bírt okaként annak, hogy őt hősnak nevezzék abban a világban, amelyet az elkötelezettség és elkötelezhetőség csak látszatra láthatatlan, hiszen minden mosolyban, kéznyújtásban, kupaemelésben és kardvonásban előtűnő hálója fogott nem is annyira össze, mint inkább ki, ki a káosz üreséből vagy zűrzavarából, kinek-kinek az elképzelése és pillanatnyi élménye/meggyőződése szerint: tehát nem a kalandvágy vitte el ithakából, és utána sem az zavarta át a hét világon, még le az alvilágba is, hogy meglássa tiréziász vérrel kent ajkát, és meghallja azt a jóslatot, amelynek megvalósulását már nem mondta, hiszen nem is mondhatta el akkori történeteinek hűtlen-hű krónikása, hiszen az istenek haragja kergette őt mindig el és vissza az ismert vonalától, el, hiszen kalandról éppen úgy nem volt ott szó, mint előrehaladásról; múltakról volt csak gondolat és szó, a csatanyerés múltja és az otthon

elhagyásának múltja között kellett viszonyt létesítenie, a jövőről nem tudott semmit, felfedezési vágygal is csak a híres firenzei félreértő, az eschenbachi kereszténynek mennyire mása vádolta, azzal, amit aztán dicséretbe fordítva nem sokkal később és mennyi időn át hangoztattak róla, hogy ő a nagy Utazó, a Kaland Hőse, a világot-traverzáló Ember örök-új őse és szimbóluma – mekkora marhaság, milyen félreértés, de nélküle hol lenne most, hogyan is törekedhetne arra, hogy belépjen a képzeletprojektor maga tervezte – miféle és mifélet faló – becsapdjába.

A fülke azért tűnt kívülről nagyobbak, mint belülről, mert nagyobb is volt: teljes hangszigetelésre volt szükség, a mechanizmusnak pedig önellátónak kellett lennie, nem függhetett külső energiaforrástól. A belső energiaforrás automatikusan kapcsolódott be abban az ezredmásodpercben, amelyben a kívülről jövő elektromosság kihagyott. Az nem csak kényelmi szempontból volt fontos, bár Némó el akarta kerülni, hogy külső okok miatt kelljen abbahagynia egy képzeletutazást, de a hirtelen megszakadó és ezért kívülről megszakítható áram veszélyeztethette volna az utazót, aki bizonyos fokig tehetetlenül volt fogva félhibernációs állapotában a mechanizmus mélyén. Az áramkör megszakadása ugyan automatikusan véget vetett a félhibernációs állapot fenntartásának, de nem lehetett tudni, hogy az elalvás esetén – vagyis abban a valószínűtlen, de lehetséges helyzetben, ha valaki kívülről akkor szakítja meg az áramszolgáltatást, amikor a képzeletutas éppen elaludt – nem járna-e agysérüléssel, esetleg halállal az efféle intervenció. Amúgy is arra volt szükség, hogy az áram erőssége állandó szinten tartassék, mert a hirtelen alábbhagyó voltszám szintén zavart okozhatott volna. A fülke önellátására tehát nem csak Némó gyanakvó természete miatt volt szükség, bár megtervezésében közrejátszott még a Nautilusz alkotójának beidegzettsége is. a képzeletprojektor, illetve a hallucinátor, mert így is hívta, nem fegyver volt, sőt Némó szándéka szerint mindenféle agresszív használatra alkalmatlan. De a benne utazót meg kellett védeni mindenféle agresszió ellen.

Ezért az álom ellen is. A kísérlet bűvölete részben annak tudásából fakadt, hogy a képzeleutas a képzelődés és az álom állapotai között mozog, azt álmodja, amit akar, de amit akar, azt álmodja, illetve eddig nincs más szó arra, hogy mit csinál, de csinál valamit, nem csak az akarat, a szándék elvont modulációjában gondolkodik és ingerül. Nem is az álomban esetleg aktiválódó öngyilkos indulatoktól tartott Némó, hanem olyan szándéktalan indulatoktól, amelyek minden öncentrikusság és ezért reflexivitásra való képesség nélkül, egészen véletlenszerűen okozhattak volna önpusztulást. Ha egy-egy ember egy városhoz hasonlítható, előfordulhatott, hogy egy tetőmunkás észrevétlen, egészen szándéktalanul meglök egy szerszámot, amelyik lezuhan, és agyonüti az utcán éppen arra haladó polgármestert, aki – a hasonlat pontosabbá tétele végett – a városban rejő vár parancsnoka is, úgyhogy a város hirtelen központi irányítás nélkül marad, és ezért védtelenné válik. Az álomban aktiválódó inkább káros, mint ellenséges indulatok ellen is védekeznie kellett Némónak, de csak védekezni akart ezúttal. A Nautilusz megalkotásakor benne még elevenen dolgozó agresszív szándékok ezúttal már nem foglalkoztatták, csak árnyékuk maradt meg, a gyanakvás.

Arra persze gondolt, használhatja-e másvalaki agresszív szándékkal a képzeletprojektort, és megtervezésénél vigyázott arra, hogy ezt lehetetlenné tegye. Az egyedül számba vehető ellenséges törekvés abban állt volna, ha valaki a képzeletprojektorból vallatógépet akart volna csinálni. Ez azonban Némó szerint

lehetetlen volt. A képzeletprojektor nem tudott gondolatokat projektálni; az utasnak érzékein át tudatba érkező élményeinek felfogására és kivetítésére, valójában: intenzívvé tételére volt csak képes. A félhibernációs állapot pedig azt célozta ugyan, hogy az utas belefeledkezhessek a képzeletébe, azaz magafeledten lehessen ott, ahova képzeli magát, de ez a magafeledtség nem volt más, mint ami a cselekvés során is elérhető, vagyis olyan, amelyik egy szubliminális tudatkontrollt feltételezett, és a képzeletutast ezért épp olyan kevésbé degradálta reflexgépezetté, mint versenyjátékost a tenisz. Mint ahogy a teniszező sohasem feledkezik meg arról, hogy teniszezik – és például nem síel –, a képzeletutas sem feledkezhet meg arról, hogy hol van, és mit csinál, ezért akarata szerint abba is hagyhatta azt. Nem álmodott. Vállatásnál az álom használhatatlan, arra van szükség, hogy a vállatottat eszméleténél tartsák, akkor vigyázhat arra, hogy mit is képzeli.

De vigyázhat-e tényleg? Némó tudta, hogy az ember önkéntelen is képzeli. Ha valaki váratlanul rákérdez, hogy mit csinált tegnap este, vagy hogy hol van Pista, a kérdezett elméjén elkerülhetetlenül átcikkan valami kép, a „tegnap este” vagy a „Pista” képe, és többnyire sohasem elvontan, hanem egy kontrollálhatatlanul adott szituációban, legyen az valós vagy imaginárius. Ezt valószínűleg még akkor sem tudja megakadályozni, ha előre tudja, mit fognak kérdezni tőle, és felkészülhet az ellenállásra. A képzeletprojektor kiváló szerszám lehetett volna rendőrök, titkosrendőrök és kémszolgálatosok számára, ha valami módon kapcsolat jöhetett volna létre a képzeletutas és a vállatók között. Némó szerint azonban erre nem volt mód; a képzeletprojektor csakis individuális használatra volt alkalmas.

Ez volt a hátránya is: az élmény megoszthatatlan maradt. Némó meggyőződése szerint már egy kétszemélyes hallucinátor is lehetetlen lett volna, mint ahogy lehetetlennek vélte, hogy két képzelet vagy elme egyféleképpen működjék, hiszen nemcsak működésről van szó, hanem valamiről, amit még csak megnevezni sem tudott. Életnek mondani ugyan szokás, de Némó kevésre tartotta azokat, akik az elme és a psziché önmozgását vitalista módon képzelték el, mert képzelnit akarták, ahelyett, hogy gondolni igyekeztek volna. Két vagy több ember, meg volt győződve benne, csak közös cselekvés közben, annak révén juthat egy közösné mondható, megosztható állapotba, olyanba, amelynek olyan alapvető és jellegzetes tulajdonságai is vannak, amelyek a velük együtt gerjedő és regisztrált egyéb, személyes-asszociációs jellegzetességeken túl, illetve azokon innen, a résztvevők mindegyikében, többé-kevésbé valósan jelentkeznek. Csak a transzcendencia, valami, ami az egyént transzcendálja, mint a kalapács meg a fal kalapácsolás közben, de még inkább sziklástól-bokrostól-egestől hegymászás során a hegy, esetleg egy verekedés képes közös élmény gerjesztésére: a saját test maga nem elég. Szükség van valamire, ami túl van, és valakikre, akik számára szintén és szintúgy túl van az, aminek közrejátssza nélkül nem gerjedhetne élmény.

A képzeletprojektor csak az utas félhibernációs állapotában működött. Műszereit túlterhelték a teljes ébrenlét és a normális testi funkciók megkívánta test- és agyimpulzusok; redukálhatatlanul terhelték túl: a gép nem volt képes kiszűrni a zajt, bár ezen feltehetőleg segíteni lehetett volna. De Némó nem akart rajta segíteni, mert az utazás folyamatossága amúgy is megkívánta, hogy minden zavaró körülmény kiküszöböltesse, egyféle transzállapotra volt szükség, a testi érzékelés szinte teljes kikapcsolására, hiszen az elképzeltet szinte teljesen kellett érzékelnie az utasnak. Végül is nem utas volt, hanem cselekvő, ha imaginá-

riusan is – éppen erre nem volt még szó, erre az alvás és az ébrenlét közti állapotra, amelyben mód nyílt a tudatos mozgásra, az önkormányzott cselekvésre is – ahogyan az emberek már mindig is voltak, feltehetőleg emberségük épp olyan összetevőjeként, mint amilyen a nyelv, a beszéd, a dia-monológra való képesség, de mindeddig lényegileg kontrollálhatatlanul voltak rá képesek, veszélyeztetetten, nem megszabott és megszabható, igazgatható szándékok szerint. A képzeletprojektor egy már mindig is meglévő emberi képességet szolgált, szabadított fel, legalábbis Némónak ez volt vele a szándéka.

A vállalatok kívülről jövő kérdései-parancsai megszakították volna a félhibernációs állapotot. A vállalatnál alkalmazott vegyszerek persze maguk is egyféle tudatot megőrző tehetetlenséget produkáltak, de Némó szerint egészen másfélét: magát a szándékot is bénították, éppen azt, amit a képzeletprojektor felszabadítani törekedett. A félhibernációs állapotban a test és a tudat fogékony maradt az érzékelésre, egészen nyitott, hiszen a cél nem a gondolkodás volt, hanem a megélés. A vállalatokat viszont csak a gondolatokban lecsapódott tudás érdekelte, csak a már memóriában lerakódott információ, tehát olyasvalami, amivel a képzeletprojektor, a hallucinátor nem szolgálhatott, nem annak szolgálatára készült.

Három oka is volt tehát, amiért Némó nem tartott attól, a műszert fel lehet használni agresszív érdekek kielégítésére is: mindenféle kívülről jövő kapcsolat megszakította volna a projekció folyamatát, és a projekció maga csak a projektortban ülő számára volt megélhető, vagyis hozzáférhető. Végül is nem projektor volt, hanem introjektor; a projekció csak hatásában volt annak érezhető: az imaginárius cselekvő sohasem lépett túl, még a beszéd szavaival sem, saját testiségének belvilágán, ezért nem nyújthatott másoknak útközben semmit, csak visszatérte után mesélhette el, mondhatta el, mi történt vele. Belkalandjait csak beszámoló formájában oszthatta meg másokkal, utólag, vagyis csak akkor, ha akarta, és úgy, ahogyan akarta. És amit megoszthatott, csakis az volt, ami vele történt, méghozzá csakis a képzeletében, a világ olyan belterében, amelynek tér-időben, illetve helyalkalommal adott dolgokhoz kevés és semmiképpen sem könnyen kifürkészhető köze volt.

És mégis, ahogy most ott állt a képzeletprojektor előtt, a csak kevés fényvel megvilágított laboratóriumi teremben, nem volt ablaka, nappal is villanyfényre volt szükség, és most csak a heverő melletti kislámpa égett, szomorúság fogta el. Mert tudta, mennyire tudta, hogy minden erőfeszítése hasztalan, a képzeletprojektort fel lehet használni vállalatokra is, hiszen végül is egyféle vállalatógép, és ha őt a virtualitások vállaltása érdekli is, másokat a már megtörtént és a történülő dolgok, és a projektort fel tudják használni ők is. a gépnek volt ugyan is egy gyengéje, szalagra tudta venni a benne képzelteteket; regisztrálta is, amit projektált. Némó lemondhatott volna ugyan arról, hogy ezt is beletervezze, de nem kívánt lemondani róla. Úgy vélte, hasznos, mindenképpen érdekes, ha vissza lehet játszani a képzelteteket. Nem is annyira a visszavágás, mint inkább az összehasonlítás miatt, bár az is előfordulhatott, hogy csak visszavágyott, passzívan, minden aktív részvételt, vagyis modifikációra való vágy nélkül. De amúgy is, a szalagra vevés mechanizmusát más is megtervezhette volna, megtervezheti, ahhoz nem kell ő.

Szomorú volt, mert tudta, még elpusztíthatja az egészet, még lemondhat róla, és mégsem fog, mert nem akar. Olyan vágy kényszeríti, amellyel nem tud nem egyetérteni. Meg kell lennie, már megvan, és ha megvan, működik.

ha a kést kellene feltalálnom, az első kőpengét, azt se törném össze, csak azért, mert embert is lehet majd ölni vele, nem csak antilopot, tigrist, jaguárt: bánat, bánat, hogy fogak nélkül se enni, se ölni, hogy él nélkül élni lehetetlen.

a csapda, a becsapda, nézte Némó némi izgalommal és kétkedéssel a fekete fülkét, a bizarr formájú fülkeszörnyet, mintha valami mélytengeri állat lenne, őstengerisün, egy belső szimmetriáit ki tudja miféle mimikrik és véletlenek folytán ügyesen rejtő és játszó valamicsoda: becsapódom, becsukódom, magamba nyílvá, magamon át valami másba, másmagamba nyílvá, nyilatkozva, megnyilatkozva, ebbe a csukódásban, amelytől olyan sokat várok, és olyan keveset, de azt a keveset is olyan vadul, olyan kérlelhetetlenül, hogy most csupán tudom, mennyire kevés, amit adhatok magamnak, ami adódhatok, vagy inkább ami adódhatik magamon át ebben az eddig legkülönösebb, ennyire még sohasem egyedül lefolytatandó belutazásban, kalandon túli kalandban, helytelen helyen, alkalmatlan alkalommal egy belőlem leledzett alkalmatosságban, úttalan utazó, pilóta-utas és utas-pilóta magamból projektált gépezetben projektált introverzióban elő- és eltűnő öntünetemény.

Még egyszer végiggondolt mindent, megbizonyosodott, hogy a laboratórium ajtaja zárva van, még egyszer felülvizsgálta az áramforrást, a stabilizátort, a műszereket, és amikor mindent rendben talált – két külön komputer állt rendelkezésére –, belépett a fülkébe, beült-feküdt a hallucinátor székágyába, onnan csukta be a fülke ajtaját, kapcsolta be a gépet a székágy karfáján lévő kapcsolókkal. Minden más hanggal történt, bár lehetett kézzel is programozni, de az körülményesebb volt. Utasításra, amelyet az egyik képernyőn láthatott is nyomban, feje fölé ereszkedett a projektorsisak, anélkül, hogy bőrét vagy haját érintette volna, és bekapcsolódott az orvosi kontrollmechanizmus, amellyel még egyszer megbizonyosodott arról, hogy szerkezeti jó állapotban van. A mechanizmus az út egész tartama alatt működött, és fellépő baj esetén „ébresztett”, azaz kikapcsolta a hibernátort, és egyben riasztotta az utast. Két órára állította be a gépet, az két óra múlva magától „ébresztette” volna, ha ő erre valami oknál fogva nem lett volna képes. Kipróbálás nélkül nem tudhatta, hogyan fogja viselni az időt, azaz miféle kapcsolat áll fenn az elmefolyamatok, helyesebben a projektált képzelet-áram és a földön testmozgáshoz szokott tudat időérzéke között. Feltételezte, hogy a képzelet a tudat éber állapotában talán sohasem olyan gyors, óraidő szerint, mint az álom alig-tudatában, és főleg azt tételezte fel, hogy a képzeletfolyamatot kontrollálni tudja, meg tud állni, ahol akar, időzni tud, és mivel a hibernátor működése révén testi szükségletei nincsenek, az időzést „kívülről” nem zavarhatja meg semmi. De ezt csak feltételezte, és most, ahogy beprogramozta az időt, nagyon kíváncsi volt, mit fog tapasztalni ezen az első úton.

Végül bekapcsolta a gondolatkontrollt, amely lényegében csak arra szolgált, hogy félhibernációs állapotban annak véget vethessen. A gondolatkontroll egyetlenegy gondolat felfogására és továbbítására volt képes, és azt a gondolatot háromszor kellett gondolni, hogy utasítás legyen belőle: Némó ezzel akarta megakadályozni, nehogy véletlenül szakadjon meg az utazás, illetve az élmény. Maradt az utolsó lépés, a megindulás. Bekapcsolta a hibernátort, amivel együtt kialudt a fülkében a fény, és csak a körkörös, kupolába magasodó, tejüvegszerű képernyő derengett fel, az igazi mestermű, ha működött, az egész képzeletprojektor leglényege, a projektorsisak értelme, a projektor másik és nehezebb fele, hiszen az enkeszefalográf feltalálása óta legalábbis az agyműködéssel járó sugárzásokat fel lehetett fogni, és azzal, legalább elvben már adva volt annak is a le-

hetősége, hogy ki lehessen szűrni a különféle agyműködések, így elkülönítve egymástól a vegetatívokat és az elmefolyamatokat. Ez az elvi lehetőség persze hatalmas, szinte törésszerű ugrást jelentett, hiszen az enkeszefalográf egyféle földrengésjelző műszer: az általa felvett rajzolat nem fordítható vissza úgy, mint a hangszalagra felvett hang vagy a videoszalagra felvett kép-hang. De ez a találmány mégis várható volt, attól függött elsősorban, hogy mikor sikerül olyan érzékeny műszert építeni, amely az elmefolyamatok igen alacsony energiájú áramát képes fogni. A képzeletprojektor azonban nemcsak erre volt képes, hanem arra is, hogy a felfogottat rögtön visszaprojektálja, ezzel erősítse, a lelegevenebb álmok plaszticitását gerjessze, és mindezt azzal, hogy a projektorenyő ugyanakkor sugározta a képeket kintől a szembe, amikor azok benn előgerjedtek, aminek következtében a képzelet képei a benn-kinn-benn egybevetülése révén úgy világlottak fel, mintha valóban világ lettek volna, álmvilág, de az álom – akár az ébrenlét – teljes érzékletességével.

Némó ugyanis rájött arra, hogy a képzelet akkor működik a legerősebben és a legkontrollálhatóbban, ha a szem nyitva van, ha az elme valóban csak képzel, méghozzá oda, ahol valójában nem látható a képzelt, például ott elől az útra egy kiskutyát, ami teljesen lehetetlenné válik, mihelyst lehunyja az ember a szemét, és az elmefolyamatok zuhatagában valószínűleg nem képes a kiskutyát látni, megállítani, de ha tudja is, nem ott az úton, nem a teljes környezetben, feltehetőleg azért, mert a felvillanó kép olyan sebességgel tűnik-szűnik, hogy az az elmefolyamatok zuhatagában szinte ki sem vehető. A nyitott szem nemcsak a kontrollálhatóság, de egyben a plaszticitás okozója is: az elmefolyamatok, köztük a képzelet valóssá lassítását szolgálja. Aki hallucinál, nem álmodik, hiszen az álom másodpercekig tart, míg egy hallucinált zongorán percekig, talán órákon át is játszhat a játzó a maga számára hallható melódiákat. A transz nyitott szemű, mint író a papír előtt, mesemondó a hallgatóival szemben, és talán mint sámán a révületben, bár erről Némó nem tudott eleget. Azt azonban tudta, és éppen arra igyekezett megoldást találni, hogy a nyitott szem – vagyis a valós világra nyíló agy és elme – a számára elkerülhetetlenül adott tárgyakat csak akkor és addig tudja semmibe venni, amíg nem semmisek, amíg tényleg adva vannak. A transz nem álom, inkább egy harmadik állapot, és ha a másik kettő közül valamelyikhez jobban hasonlít, éppen az ébrenléthez. A képzeletprojektor azonban, és ez lett volna a mesterfogás, nem transzba segítette utasát, hiszen a transz maga éppúgy kontrollálhatatlan, mint az álom és az ébrenlét képei, hanem egy kontrollálható képzelődésbe vezette. Vezette? Inkább bocsátotta. Ehhez pedig a tejüvegszerű képernyő derengése kellett, a rányíló szem, amelybe ilymódon a belülről látottak nyíltak, és a néző – ellentétben a csak látóval – mozoghatott köztük. Az ébrenlét képei kontrollálhatatlanok: amíg nyitva a szem, és lát, nem képes nem látni például előtte asztalt és rajta csészét vagy az utcát, ahová a kiskutyát képzelni lehet. A nézés azonban kontrollálható. A képzeletprojektor a látomás és a nézés egységét tette lehetővé, ha tette, ami Némó számára csak most derülhetett ki, amikor majd nézett látomást bocsát a tudatába, vagyis lehetővé teszi, hogy az utas olyan látomásba lépjen, amelyet magának vágyai-ból kinézett.

Szinte csak másodpercekig tartott, míg a hibernátorból érkező sugarak a fiziológiai működést az érzéketlenségig csökkentették. Könnyebbedett a teste, azaz tudata mintha kiemelkedett volna belőle, holott figyelte is, kíváncsian, meddig érzi a bal csuklójára óráként rákötött műszert, amely fiziológiai folyamatai-

nak ellenőrzését szolgálta: ha a testben zavar lépett fel, a hibernátor magától ki-csapcsolódott. De hiába figyelte, mert azt a pillanatot nem tudta elkapni, amelyben csuklója érzéketlenné vált. Érezte, hogy egyre kevésbé érzi, de aztán csak azt tudta, hogy nem érez semmit. Ettől megnyugodott: minden rendben, ezt viszont érezte is, nem csak gondolta, vagyis minden kitűnően működött.

Egy pillanatra behunyta a szemét, aztán kinyitotta, és az alig derengő tej-üvegszerű ernyőre nézett, és már látta is az utcát, ahol azelőtt lakott, Penelopével New Yorkban, háta mögött a Lexington Avenue, és látta, amit akart, az apját, tógában, jön felé, és aztán összetalálkoznak, na végre sikerül, érzi, míg a napbarnított arcba néz, a rövidere nyírt egészen ősz szakállát, a nap süt, a járda kövéről is verődik vissza a meleg, aztán ismét elengedik egymást, egymásra néznek, „vigyél magaddal”, mondja az apjának, „merre élsz most?”, „nem olyan messze”, feleli az, „hihetetlen, mennyire megemberesedtél, egészen magamra ismerék benned”, nevet huncut, de tartózkodó szemmel, „mégis a legjobb, ha viszlek”, vállára teszi a kezét, és mintha repülnének, mintha gyerek lenne, de mindez csak képzelődés, hiszen még mindig egymás mellett állnak, csak éppen alacsony fehér házak között, egy olyan városban, ahol még sohasem volt, az utcáról látszik a tenger, kék-szürke, fehér fodrokkal, enyhe szél fúj, álmétkodva néz szét: „itt élsz most?” az bólint, „ide költöztem, miután anyád meghalt; megval-lom mindjárt: van mostohaanyád, nem nekem való az egyedüllét, azt hiszem, ki-jöttök egymással, de ha nem, az se baj, nem a te feleséged”, és nevet. „hol vagyunk?”, kérdi az apjától, miközben továbbmennek. „az a házam”, mondja az apja, „az a kertés, ott fenn jobbra”, és mutatja az utcasarokról, ahova éppen ki-értek. az utcákon nincs se ember, se jármű, sziesztaidő lehet, gondolja, és a há-zak, látja, egészen simák, cizellálatlanok, lapos tetősek, furcsa geometriai for-mák, nyilvánvalóan összekomponálva, mint egy betonba öntött melódia, gon-dolja, de olyan zenéé, amilyent még sohasem hallottam, és ezt mondhatta is, mert az apja hangját hallja, „igen, ez zene, az egész város az, majd megtanulod magadba venni, és nem is hallgattál még efféle kompozíciót: amikor az utcán jár az ember, és figyel rá, hosszabb itt-tartózkodás után az egészet hallja, de min-dig onnan, ahol éppen áll vagy jár, és a járás maga is mozgatja az egészet, külö-nös élmény, mielőtt idejöttem volna, én sem ismertem”. „hol vagyunk?” kérdezi ismét, de megint nem kap választ, „és hol vannak az emberek? és a járművek?” az apja megáll, nevet: „járművek nincsenek, nincs rájuk szükség, amint látod, járda sincs, se úttest, csak utca; az emberek pedig, jól gondoltad az elébb, sziesztáznak, anyád is – ha megbocsátod, hogy így nevezem a feleségem, majd megérted, nem egészen igazságtalanul – kissé neheztelt, hogy most jössz, de mondtam neki, te nem ismerheted az itteni szokásokat, nekem pedig akkor kell mennem, amikor hívsz: egyszer ő is megkóstolhatja a szokatlant, amitől fel is csillant a szeme, úgyhogy most izgatott lesz, nem zsémbes”. felérnek a dombra, a város egyik legmagasabb pontja, látja, ahogy körülnéz, „gyönyörű”, mondja anélkül, hogy az apjára nézne, és egészen nagy, nem is értem, hogyan lehet itt járművek nélkül élni.” „majd megérted, most hiába mondanám, na gyere”, for-dul be az apja a kapunak mondható mellmagasságú fehér kőoszlopok közt a kertbe, „gondolom, nem veszed zokon, ha előremegyek”, fordul vissza, „ez a szo-kásom.” a háznak, úgy tűnik, nincs ablaka, fehér kőszerű anyagból épült, téglá alakú, de több megszakítással, nézné, hogy kiigazodjék, de az apja megy, érzi, követnie kell, meg kíváncsi is a bent váró asszonyra. ajtó sincs, a fal nyílik meg, nem is figyelheti meg, hogyan, csak látja, apja előtt hirtelen ajtónyílás támad, az

belép, ő követi, amikor pedig visszanéz, nem lát sem ajtónyílást, sem falat: a keret látja, mintha a háznak üvegfala lenne, vagy nem is lenne fala. álmélkodik.

mikor visszafordul, asszony áll előtte, sötét hajú, egyféle tógában, hindu nő lehet, és nagyon ismerős, de nem jut eszébe, honnan, az meghajol, mosolyog, „isten hozta, ritka ünnep, denevérszárnyakon jött meg ez a nap is”. az apja mosolyog, önelégülten: „anyád olykor furcsákat mond, majd megszokod, talán meg is szereted, máshova való”. anyám, anyám, gondolja, ki ez a nő, honnan ismerem, gondolkodik, keres, isztraha, mondja hirtelen magának, isztraha, csak más-hogyan hordja a haját és inkább megváltozott, mint megöregedett, de minden biztonnal öregebb lett, és ott látja most megint a mogul palota erkélyén, az erkélyen, ahol utoljára látta, mert másnap hajnalban elutazott és sohasem ért vissza. „isztraha”, mondja, az felnevet: „ha megismertél, akkor tegezhetlek: megszomjaztál-e, hozhatok-e valamit?” forróság fogja el, boldogság, megöleli az asszonyt, az megsimogatja a fejét, tarkójára teszi a kezét, aztán visszahúzódik: „még nem feleltél”. „szomjas nem vagyok, de egy kávé meginnék.” „nekem a szokásost”, mondja az apja, „gyere, üljük le”. alacsony asztalnak szolgáló üvegtömb körül széles fehér heverők, ahogy leül-elnyúlik az egyikben, és a kezét ráteszi, érzi, valamiféle szőtt anyag, lennek tűnik, de az nem lenne ilyen fehér, és akkor apja elhúzza egy addig falnak hitt függönyt, és azon az oldalon is kert látszik a szoba hosszában. „a belső kert” mondja apja, szintén leül, „most meleg lenne kiülni”. tényleg látja a másik három falat, aztán csak keretet lát minden irányban. megütődve néz apjára, az szemmel láthatólag szórakozik a zavarán. „a falakat bent-ről nem lehet látni”, mondja, „ha falazni akarunk, függönyt használunk. így minden tágasabb, nem gondolod?” ő csak bólint, csóválja a fejét. aztán megjön az asszony, kezében tálca, rajta kávé, víz és két másik pohárban barna, illetve rózsaszínű ital. „hát mesélj”, mondja az apja. „én?”, ütődik meg, míg kavargatja a kávé, „hiszen azért akartalak látni, hogy tudjam, mi történt veled, hogy mesélj magadról, hogy hallhassalak. nem is tudom, miért vágytam erre, de napok óta fel-felvillantál a képzeletemben, talán álmodtam rólad, csak éppen elfelejtettem, mire felébredtem”. míg ezt mondja, az asszonyra néz, milyen furcsa, hogy őt képzelem ide, vajon miért, ő istenem, az az erkély, az a búcsú, és aztán az a hosszú út, amely Dzsingisz khán udvaráig vitt, de mintha mindez nem is én lennék. „nincs mit mondanom”, feleli az apja, „itt bizonyos értelemben, abban, amit te értelemnek tudsz, nem történik semmi.”

„atlantiszban vagytok?” kérdezi. „ha úgy gondolod”, feleli az apja. „de én tudni szeretném.” „hát rám vagy kíváncsi vagy valami másra?” „nem tudom”, mondja zavartan, „úgy érzem, mind a kettőre. rád voltam kíváncsi, de most, hogy itt találok magam, arra is, hogy hol. és a kettő”, és érzi, tisztul a zavara, „nyilván kapcsolatban van egymással, hiszen rajtad át érkeztem ide”. az apja bólint, az asszony mosolyog, kicsit szomorkásan, de szeretettel. „és azon nem csodálkozol, hogy én hogyan kerültem össze apáddal?” felriad. egy kis időre megfledkezett isztraháról. a kérdés nem éri váratlanul, de nem tudja, mit feleljen rá. furcsa módon bánok el a halottakkal, gondolja, vajon miért.

ekkor megjelenik három férfi egy nagy, díszesen kidolgozott ládával, leteszik, odamennek őhozzá, és akármennyire kapálódznék is, beteszik a ládába, és rácsukják a fedelét. sötétben van, ring. félelem tölti ki a testét, közben felháborodás is. nem érti, kik viszik, hova. hülyeség, gondolja, gyerünk vissza a szobába, és ott ül ismét, mintha semmi sem történt volna, és nem is történt semmi: az asszony szomorúsága még mindig ott bujkál mosolyában. „tudod”, mondja, „apád és

atlantisz összetartoznak, de hogyan kerülök én ide? van róla fogalmad?” hallja, de máson jár az esze. ha hülyeség, ha nem, miért ne hagyjam? nem így képzeltem el atlantiszt? hadd vigyenek, lássuk, hova. és sötétben van ismét, ring a ládában, mindféle fordulokat érez, aztán leteszik, egy darab ideig nem történik semmi, nem érti, hol lehet, hallgatózik, de a ládát hordó férfiak nem beszélnek egymással, vagy hangszigetelt lenne a láda? gondolja, és aztán megint felkapják, ring, néhány forduló, leteszik, a fedelet kinyitják, teremben képrázik a szeme, férfi ül trónszerű, de síkობól álló széken, három szeme van, harmadik a homlokán, neki is tógája van, de egyiptomias, és amikor megszólal, mintha recitativót énekelne, mély, zengő, monoton hangon, mintha nem is az ő hangja lenne, és ahogy jobban odanéz, látja, miközben hallja, amit hall, hogy nem is férfi az, szobor, tógája egyetlen kőből van faragva a trónszerű székkal, amelynek támlája a magasba vész, amit pedig hall, ez: „szemügyre kell vennünk minden betolakodót, látnunk kell minden vendéget, meg kell ítélnünk, mi a hulladék, ítélnünk kell az értékek felett”.

hallja, amit hall, látja, amit lát, nem tudja, mit csináljon. fél is meg nem is; a szoborhoz mégsem beszélhet, hátrafordul, mintha tanácsért, azokhoz, akik idehozták, de nem áll mögötte senki, a láda sem áll ott, csak a hatalmas terem vész a messzeségbe, mintha barlang is lenne. visszafordul a trónhoz, most egy lány ül rajta, áttetsző ruhában és rámosolyog.

„a karvalyok hatalma,” mondja a lány, „hatalmas. meg kell bizonyosodnunk, hogy nem hatol ide. nem álcázod-e magad. ezt tudnunk kell.” érzi, hogy valami kettészeli, a feje tetejétől a herezacskójáig, és két fele eltávolodik egymástól, minden fájdalom, minden vér nélkül, két trónust lát, két lányt, valami hűvöset érez két fele között. „a sugárpróba”, mondja a lány. „miért jöttél ide?” a teremben kialszik a fény, csak a trónusszerű, síkობól álló szék ragyog, rajta a lány, és ő már ismét egy. „felelj”, mondja. ő pedig ajkához emeli kezét, felcsúsztatja orrán, homlokán, egészed addig, ahol a haj kezdődik, és valóban érzi, újra egy megint, és felelhetne, de nem tud mit, aztán mégis mondja: „szeretném beutazni magam.” „turistaként?” kérdi a lány, vagy igazi birtok-vágyból?” és közben lassan kővé változik, a márványszékbe márványosodik, és a válasz ismét lehetetlennek tűnik. mint egy álom, gondolja, ismét körülnéz, „ki kérdez, amikor magam kérdezem”, gondolja, és amikor visszafordul, fekete macska ül a kőlánya ölében, zöld szeme rezzenés nélkül nyílik rá, csend van, sokáig csend, „bele kellene lépnem abba a zöldfényalagútba”, gondolja és már benne is van a fátyolos lágyzöld derengésben, mezítlennül, elpárolgott róla a ruha, és megy, megy, sokáig, az elején még gondolatai is vannak, illetve egy gondolat, a kimondhatatlan válasz: „hogyan is lehetnék turista, ha itthonomban nem vagyok sehol sem ott-hon, de birtokvágy-e a vágy, ha birtokom?” aztán egyre könnyebb érzéssel megy ebben a végtelennek tűnő sugáralagútban, egyre távolabbról lüktet fülébe: *birtokom, birtokom*, és érzi, boldogan lebegne örökké abban az ájulásban, ájulás, ájulás, ebből tényleg elég, ébred rá hirtelen, gyermekünk vissza apámhoz, itt holtpontra jutottam, ott megszakadt valami, de mi?

fehér jutta-huzatú heverőn ül, apja a kert és a szoba között áll, feltehetőleg a szobában, de lehet a kertben is, innen nem lehet látni. vajon a falban lenne, gondolja, vagy ő maga lenne a fal? micsoda buta ötlet, neveti el magát.

körülnéz. az asszony nincs sehol, veszi észre, a tálca is eltűnt. „hát nem mondasz magadról semmit?” néz az apjára. „mit akarsz tudni?” „miért nem hagyta

el ithakát soha? mire kérdezni mertem volna, már nem éltél.” „tévedsz”, lép közelebb az apja. hát mégis a szobában van, gondolja. „tévedsz, mert utaztam én is, de csak egyszer. mielőtt anyádat feleségül vettem volna, ami egyébként nem az én döntésem volt, hanem apámé meg az ő apjáé, és mivel anyád nem tetszett igazán, átfutott fejemben a gondolat, hogy nem hajózom vissza ithakába.”

álmélkodva nézi az apját, nem tudja elképzelni egy hajón.

„de már az első éjszakán eldöntöttem, és tudtam, nemcsak visszamegyek, el se hagyom többé a magam szántából. jól emlékszem arra az éjszakára. az idegen szálláson nem tudtam elaludni, órákon át forgolódtam. megviselt volna a vacsora, töprengtem, az biztos, hogy másképpen főztek, és a helyi bor is másféle volt, édeskésebb és nehezebb, nem esett olyan jól, mint az otthoni. végül is felkeltem és kimentem a sötétbe. tényleg sötét volt, emlékszem, nem látszott a Hold, a kutyák ugattak egy ideig, aztán messzebbre értem, le a parthoz. csend volt, a hullámverés csendje. leguggoltam, közel a vízhez, és akkor elfogott egy érzés, nem hagyott el utána soha. előttem ingó sötét, mögöttem szilárd sötét, fölöttem a távoli istenek, olyan nagyon távol, hogy a fényük alig rajzolt ki árnyakat, és úgy éreztem, most számtalan sziget partján guggolhatnék így, és ha egyszer megindulnék, sohasem érne véget az utam. mert az a szilárd sötétség mögöttem nem az enyém. látszatra talán épp ilyen ithakában is, gondoltam, de mégis más, egészen más, otthon, az enyém. éreztem számban a bor idegen ízét, és tudtam, hogy nem kell. mindez pillanatokig tarthatott csak. lépteket hallottam, és felriadtam. az egyik szolgálólány, látom, amikor egészen közel lép, kezében kis olajmécses. utánam jött, forrósodtam át hirtelen, így értette alig látható mosolyom. eltréfáldoztam vele délután, láttam, tetszem neki, formás volt ő is, aztán este, amikor elfáradtam és elnehezültem a bortól, és mondtam, elmegyek aludni, éppen mellettem vitt el valami tálat, és ahogy felálltam, egymás szemébe néztünk, és rámosolyogtam: „neked is jóéjszakát”. megvillant a szeme, gondoltam is, azt hiszi, hálni akarok vele, holott csak aludni akartam, elnyújtózni, és mire kértem a terebről, el is feledkeztem róla. „sokáig váráttál”, mondta, és odabújt hozzám. arcának melegétől elfelejtettem mindent, és csak akkor tértem magamhoz, amikor ott feküdtem a parton, ő mellettem, a hajammal játszott. bizony isten jobban tetszett, mint az anyád, sokkal jobban, mégis, amikor visszasétáltunk kevéssel később, elváltunk, és én megkíséreltem újra az elalvást, azt éreztem, a házasság valami más, annak célja van, súlya, vonzása nem pusztán vonzalom. hát ezért nem mentem utakra aztán soha többé, és megvallom, furcsán figyelek rád, amikor most ezzel az asszonnyal hoztál össze, anyádból pedig trónuson lányt csinálsz.”

„anyámból?” hökkenek meg.

„úgy nézett ki, amikor fiatal lány volt, te csak hallhattál róla.”

„de honnan tudod, mit láttam, hol voltam, tulajdonképpen nem voltam sehol, csak képzelődtem.”

megértően nézi az apja. „engem is csak azért látsz most, mert képzelődsz. nem érted, hogy minden csak képzelődés?”

sóhajt. hát persze. atlantisz is. most csak a képzeletemben mozgok, csak éppen megüt, milyen valóságos.

„de atlantisz van”, csóválja fejét az apja, „van, ahogyan én is voltam és vagyok. nem olyan, amilyennek látod, de van.”

„nem olyan? akkor milyen?”

„még nem tudom, hogyan kell nézni. azt hiszem, azért is kerestél meg, hogy nézni tanulj.”

„akkor a képekben, érzeitemben, így belül sem hihetek”, sóhajt megint, nézi a napbarnított, rövidre nyírt ősz szakállú arcot, aztán körbenéz, ki a kertre, „persze, mindez csak hallucináció”.

„úgy tudom”, nevet fel az apja, „hogyan magadban hallucinátornak nevezted a gépet, amellyel ide jöttél. mi van veled? mi történt? hiszen te már kisgyerek korodban is olyan pontosan tudtad szétválasztani, hol végződsz te, és hol kezdődik az, amit csinálsz. nem volt benned fikarcnyi ikarusz-hóbortosság sem, most meg belegabalyodsz a saját röptödbe?”

erre meg ő nevet fel, fel is ugrik a heverőről, az apja mögé megy, megragadja a vállát, megrázza: „hát igen, gabalyodom egy kicsit, de itt így még sohasem jártam, és azt hiszem, remélem, nem is árt meg, ha nagyot is zuhanok majd, legfeljebb bosszant. érted-e? ezek az első botladozások. szavaid is csak azok.”

„hinni lehet bennük”, óvja enyhe fejmozdulattal az apja, „csak tudni kell, hogyan és meddig.”

„igen, csak ezt mindenki csak maga mondhatja meg magának.”

„nyilván”, rázza meg a vállát az apja, sópri le róla a fia kezét. „magad gondoltad az előbb, hogy a szavak is csak képek. ah, ezek az élők”, lép el a kert felé, „akiknek a nyelvén most beszélgettél, azt hiszik, ha valamit megmagyaráz az ember, mindjárt érthető is.”

„hiszen épp az a megnyerő bennünk, bocsáss meg”, néz az apja után, „hogyan iszonyatos gyanakvásunkat meg-megszakítja teljes naivitásunk.”

„nézd, fiam, valahogy bele kell nyugodnod a nyugtalanító érthetetlenbe, abba, hogy meghaltam, és amikor most képzeletedben hozzám érsz, olyan töréshez, amelyet nincsen erőd sem értőn áthidalni, sem meg nem törtéنتté tenni. meghaltam, mondom, és ezt sem én mondom, hanem te mondd, egy csakis belőled leledző sugallatban.”

„azt a testet, amellyel voltam, már régen kiterítették, régen elpusztult, és mindaz, ami most látszik, érződik és beszél, csak hallucináció. és mégis”, mosolygott, „tebenned én sohasem voltam másként, mint most, és ha nem lettem volna, nem képzelődhetné az, amit most. és valóban. és ha már ez is érthetetlen, még inkább az, hogy minden akaratodtól függetlenül mozogok a mindenségben, és ennek az én lételemnek valósága általad van és benned.”

„akkor mégis úgy lenne”, kérdezte az apját, „ahogyan azt egykor hitték és hittük, hogy a holtak árnyak?”

„ha el tudsz képzelni egy test nélküli árnyékot, igen”, mondta az apja. „de el tudsz-e ilyesmit képzelni, mondd? és mondd, vérrel kent-e meg a szám, hogy megszólalhassak, vagy olyan lélekkel és szellemmel, hogy így láthattuk és éreztük egymást, és így beszélgettünk?”

„mindkettővel, apám, mindkettővel és a természet agyafűrt technikáival. egyébként: el tudok képzelni egy test nélküli árnyékot. Láttam egyszer egy filmet, amelyben a ház falára vetülő árnyékok mozogtak-sétáltak, míg a ház előtt üres volt az út, szinte idillszerűen nyájas és elhagyott.”

„az trükk volt”, mondja kissé ingerülten az apja.

„de elképzelhető.”

„csak látható. és látni sok mindent lehet. mindmegannyi látszatot.”

„úgy gondolod,” hökkent meg, „a képzelet nem ismer látszatot?” egy pillanatra megakad a hangja, maga elé néz, aztán az apjára vissza, „a képzeleten belül nincsen, nem lehet trükk?”

az csak bólint.

„akkor”, mondja inkább, mint kérdi, előbb akadozva, aztán izgatottan, „akkor, ha a képzeletünkben sikerül élnünk, halhatatlanok vagyunk?”
„úgy tűnik.”

némó felugrik, fel-alá jár a szobában, megáll, kinéz a kertbe, hosszasan, aztán az apjához fordul, aki még mindig kényelmesen és nyugodtan ül, dől hátra a heverőn:

„és a látomás? A látomás olyan, mint a látás vagy olyan, mint a képzelet?”
„ezt magadnak kell kitalálnod”, csóválja fejét az apja.

nézi az apját és hallgat. megépítem, gondolja, a hallucinátort, és még csak nem is tudom, hogy mi a hallucináció. vagyis nem tudom, hol vagyok, holott én jöttem ide, és a saját akaratomból.

„azt azért nem gondolnám”, nevet a napbarnított arcú férfi a heverőn, rövidre vágott ősz szakálla ragyog a fényben.

némó összerezzzen. ez az ember olvasni tudja a gondolataimat.

„nem menekülhetek előled?” kérdi. „te mindent tudsz, itt mindenki mindenkin áthatol vagy csak énrajtam te?”

„lehet védekezni, ha arra kérdezel. lépj ki a kertbe.”

„hol?”

„bárhol. mindenütt megnyílnak a falak.”

megindul a fal felé, amelyik előtt apja ül, aztán csak azt veszi észre, hogy kint van a kertben, és amikor visszanéz, falat lát, az apját nem, pedig mögötte ülhet most is.

„nem lehet igaz”, ront vissza a szobába, át a falon, „ha a képzeletemben láthatok, akkor meg is csalódhatom abban, amit látok. akkor a képzeletemen belül sem vagyok csálhatatlan.” csend, az apja mintha nem is hallotta volna. „és én most miért nem tudom, mire gondolsz?”

„félsz tőlem”, vonja meg apja a vállát.

„értem”, csüggeszti le a fejét némó. „mindez csak hallucináció, csak látomás, és ha képzelődöm, csak a látomáson belül.”

„annyira tudatlan mégsem vagy”, áll fel az apja, lép melléje és vezeti átkarolva egy másik szoba felé, „hogy a látomást és a hallucinációt összekevernéd egymással és a képzelettel. a hallucináció képzelődés, és bár mind a kettő csak valósnak tudott és érzett helyzetben lehetséges, a hallucinációról később, utána, vagy mások tanúsága révén egyidejűleg kiderül, hogy téves volt, vagy téves lett. a képzelet sajátsága viszont éppen az, hogy tudod és érzed, csak képzelet. soha sem lehet téves, hiszen fiktív.”

némó még mindig lógatja a fejét, úgy mondja:

„képzeletünkben ÉLNI tehát lehetetlen; ha ÉLÜNK, akkor csak látomásunk lehet vagy képzelődünk.” képzeletünkben élni' éppúgy csak a nyelvnek köszönhető, mint a 'tejfelben párolt mindegy'. a *képzelet*projektor, aminek révén idekerültem, amelynek segedelméből most vállamon érzem a karod, és tudom, megyünk valahova a házban, bár nem tudom, hova vezetsz, mert valóban féllhetek tőled, hiszen képtelen vagyok a gondolataidat olvasni, nem *hallucinátor*, és amit most látok, nem is látomásom.”

„helyedben én itt inkább élnék, ha már itt vagyok. töprengeni lesz időd később is, utána. a gondolataidat megélni úgysem tudod. filozofálás helyett fürödj meg. anyád nem mostoha, majd ledörzsöli a hátad.”

némó felnéz, hatalmas fürdőszobában találja magát, a medence előtt isztraha áll, várja mosolyogva.

„magatokra hagylak benneteket”, mondja az apja. már majdnem kintről szól vissza:

„rég nem láttatok egymást.”

„gyere”, mondja az asszony, „vetkőzz le, hoztam jó illatos olajokat, úgy szeretted őket egykor, amikor utoljára kentem be gyönyörű hátad. emlékszel még? hogy is ne emlékeznél.”

gőzölög a víz, némó benn ül már a medencében, érzi a tégelyekből felszálló és a gőzzel keveredő-súlyosodó illatot, szinte alig látja túlján az asszonyt, a hangját is mintha álmában hallaná.

„miért mentél el? tényleg elmentél. hiába kerestelek másnap. mondtad, de nem hittem, hogy elmész, és tényleg.” mosolyog. „mennyit sírtam. meséld el, miért és hova mentél, mesélj, míg megkenem két karod és gyönyörű hátad.”

némó gondolkodik, nem érti, miért is szereti annyira ezt az asszonyt, és miért is hagyta ott, ha annyira szerette. Egy pillanatra egybemosódik a szerette és a szereti, mintha évszázadok óta ülne ebben az illatos medencében, és mintha azért nem találná a választ, mert nem is keresi: az asszony kérdése csak álmélkodás, révedezés, egy látomás valóságának halkán ujjongó felismerése.

Bizsergést érez a csuklóján, ránéz és látja, a képzeletprojektorban ül. A gép ébresztett, gondolja, letelt a két óra, mintha percek lettek volna. Mintha összeesküdött volna vele a gép, és segítette volna annak megakadályozásában, hogy Isztraha kérdésére válaszoljon. De kinek segített a gép, és ki ellen, töprengett Némó, miközben kikapcsolta és kiszállt belőle. Minek és mi ellen? Mi vágyik bennem, és mi óv ellene? Isztraha, rázta meg, villant át rajta a név, és egy pillanatra elvakította az asszony képe.

Kilépett a laborból, bezárta, beült a kocsijába, és visszahajtott Manhattanbe. Keze még bizsergett a volánon, ahogyan a fürdőmedencében, orrában még érezte az olajok illatát, hátán az asszony kezét, és álmélkodott.

BERETVÁS GÁBOR

KÁDÁR SÁRKÁNYAI

A hétfejű
a legelterjedtebb
a magyar folklór
szerint, de akadnak
kilenc-, három-
és bizonyos genetikai
mutációknak
köszönhetően egyfejű
sárkányok is. De hogy
ez mivel jár, arról majd
később a Süsü kapcsán
lesz szó.

Sárkányokkal először gyerekkorában találkozok az ember. Legalábbis ez a bevett felállás. Koromból kiindulva: ahhoz a generációhoz tartozom, amely a nyolcvanas évek puha diktatúrájának védnöksége alatt nőtt fel Magyarországon; vagyis azok közé, akik már a televízión keresztül kapcsolódhattak ezekhez a misztikus és mitikus szörnyekhez. Szörnyek, szörnyetegek, írom, holott a magyar televízió munkatársai végig azon dolgoztak akkoriban, hogy a sárkány jelentéséhez tapadó rettegést megpuhítsák, mi több, érzékletesen átalakítsák. Ez igen érdekes, hiszen a sárkány, már csak ha a legismertebb mítoszt vesszük is, az ember legyőzendő ellenségeként jelenik meg, a Szent György-történetben ugyanúgy, mint a többi hasonló mítoszban és mesében.

A hagyomány szülte gyermeki félelem

■ Első találkozásom a sárkánnyal, bár emlékeim ködösek e téren, nyilvánvalóan egy felolvasott mese révén történhetett, amit egyik szülőm vagy nagyszülőm, de az is lehet, hogy az állami keltető bölcsődéjének dadája olvasott fel. Ám első képileg megragadható emlékem ezen a téren egész biztos, hogy Jankovics Marcell sárkányja. Az általa készített rajzfilmek ugyanis átütő erővel hatottak rám; kiváltképpen lebilincselő volt a *Magyar népmesék* című televíziós rajzfilmsorozat, melynek bizonyos részei szinte kockáról kockára megmaradtak az emlékeze-

temben. A *Magyar népmesék* egyes részei azonban nem voltak egyszerű gyermekmesék, sőt érdekes módon a sorozat egyszerre volt megnyugtató, mulattató, felkavaró és olykor érthetetlen is egyben.

Megnyugtató ugye azért, mert mégiscsak tévét nézhettem, ami kiváltságnak számított a nevelődésem időszakában. Természetesen a biztonságos, a gyerekeknek kijelölt műsorsávban található pár tíz percről volt szó. (Az ezt követő *Columbo*, *Derrick*, *Tetthely* eleve szóba sem jöhetett.) Mi több, a lefekvés előtti élményt elősegítendő, keretezett attrakcióról beszélhetünk. Arról, ami a tévéma-ci fogmosási előjátékával kezdődött, és nyugovóra térésével végződött. Persze a *Magyar népmesék*nek megvolt pluszban a saját jellegzetes intrója is, amit egy stilizált galamb turbékolt ki cirádásan magából. Ez manapság leginkább nosztalgikus mobil-csörgésként van jelen a világban.

A *Magyar népmesék* 1980-tól 2012-ig futott magyar televíziós rajzfilmsorozat volt – a Youtube-on persze ma is fut tovább –, amelynek ötlete Mikulás Ferenc stúdióvezető fejében fogant meg. A tervező, rendező, szakértő Jankovics Marcell volt. A *Magyar népmesék* (1977-től) felejthetetlen népmesei történeteket dolgoz fel ötletesen; a Pannónia Filmstúdió Kecskeméti Műtermének egyik legnagyobb sikere ez, mely a magyar rajzfilmgyártás aranykorából való. Mikulás Ferenc elmondása szerint a sorozat létrejöttéhez hozzájárult az idő szelleme, mert akkoriban felkapottá váltak a néprajzi témák, fontos volt az alkotók által kedvelt paraszti kultúra kincseinek megmentése. Valamint az is tényező volt, hogy a fiatal filmstúdiónak a kezdetekben nemigen volt anyagi kerete forgatókönyvekre.

A sorozat mulattató mivolta, azon kívül, ami mesei-népmesei jellegéből fakadt, részint Szabó Gyula mesélési stílusának volt köszönhető. Az ő narrációja ugyanis egyszerre volt megnyugtató és derűt keltő is egyben. A másik kiemelendő tény a pozitív végkicsengés volt. Azaz gyermekien leegyszerűsítve a dolgot, a jó győzedelmeskedése a rossz felett. Így altattak nagyanyáink, és így dajkált bennünket a szocializmus televíziója is. Már ha a szereplőkkel való azonosulás a készítők tervei szerint történt persze. (Ne feledjük az *Annie Hall*ban erről szóló Woody Allen-aranyköpést, miszerint alteregója, Alvy Singer példának okáért nem Hófehérkébe, hanem a gonosz mostohába volt szerelmes.)

De nem pusztán a történetek domináltak a *Magyar népmesékben*, hanem az azokat népi mivoltukban megragadó, mind a mai napig felkavaró erejű ábrázolásmód. Hiszen Jankovics stílusának jellemzői, hullámmódozó képei, a motívumok vibráltatása, a gyilkosságok és a szexus burkolt megjelenítési formái vagy a képkockák zsúfoltsága messze kiemelte a 'népmeséket' a velük együtt futó szocialista rajzfilmek sorából. (Sem *Rumcájsz*, sem a *Lolka és Bolka*, sem a *Bob és Bobek*, de még a mindent vivő csodaeszközzel megspékelte *Varázsceruza* sem tudta hozni ezt a színvonalat, még csak közelről sem.)

A 'népmesék' félelmetessége pedig a gonosz megjelenítésén és szerepén múlott. Legyen az maga az Ördög, a Kacor király vagy akár ennek az írásnak a témája, a háromfejű sárkány.

Bár a sárkányok nincsenek benne sem a kis növényhatározóban, sem állatismereti könyvekben, kivéve persze a Komodói sárkányt (*Varanus komodoensis*), azért mégis igyekszünk csoportosítani, osztályozni őket. A hétfejű a legelterjedtebb a magyar folklór szerint, de akadnak kilenc-, három- és bizonyos genetikai mutációknak köszönhetően egyfejű sárkányok is. De hogy ez mivel jár, arról majd később a *Süsü* kapcsán lesz szó.

(Annyit még megjegyeznék, hogy a Komodói sárkány igazándiból a hiányzó láncszem a sárkányokat és dinókat összekapcsoló evolúciós folyamatban. De erre még szintén később térek ki.)

Hogy ne nagyon kalandozzunk el a sárkányhatározót bújva, kanyarodjunk vissza a *Magyar népmesék*ben ábrázolt sárkányhoz, mely például *Az égig érő paszuly*ban van megjelenítve. De mitől is félelmetes ez a sárkány? Hiszen a mese szerint őt már megelőzi félelmetes híre. A sárkány félelmetessége abban rejlik, hogy emberevő ragadozó, mi több, kiváló szaglószerveivel (több fej, több orr) messziről megorrontja az idegent, azaz ember-szagot érez. Emellett Jankovics sárkánya háromfejűnek van ábrázolva, és mindhárom fejével tüzet okád, ami már eleve veszélyes képesség. Másrészről persze van a sárkánynak némi emberjellege is. A szárnyait ugyan nem látjuk, mert ruha van rajta, de feltételezzük. Viselete egyébként szűr, kucsma és bocskor. Az öltözködésében megfogható sajátosság nem biztos, hogy véletlen. De arról inkább egy képzett néprajzost illene megkérdezni, mely vidék jellegzetességeit viseli. Ám antopomorfi ábrázolásához nem fér kétség. Nem csoda, hiszen minden idegen lényt valahogy a magunk képeére gyúrva akarunk képzeletünk falai közé begyömöszölni.

A sárkány lakhelye itt érdekes módon nem egy barlang, hanem egy normál falusi ház. Ám ez a ház mégiscsak az égben található, hiszen odáig mászott fel a főhős. (Lásd: *égig érő paszuly*.) Ez megengedi, hogy arra a következtetésre jusjunk: a mesében szereplő sárkány tud repülni, mert hát hogy máshogy közlekedhetne a felhők fölött. (Hiszen a mutálódott hüvelyeseken való közlekedésben egyértelműen bumfordi és tapasztalatlan.)

A történet vége, akár csak a Szent György-mítoszé, az, hogy a démon, azaz a sárkány legyőzetik. Tény az, hogy Szent György megannyi ország és város védőszentje, mi több, templomok és székesegyházak is jócskán viselik nevét. Ehhez kapcsolódóan az sem lehet véletlen, hogy ezen egyházi építmények némelyikén, főleg a gótikus stílusban épülteken, olykor a vízköpők démoni, sárkányszerű alakot öltenek. De ezzel kapcsolatban nyilván a témában komolyan felkészült művészettörténész véleménye lenne a mérvadó.

Kesztyűs kézzel

■ Visszafeküdvén pihe-puha kádári melegágyunkba, a televízió, illetve az Erdős Péter által felügyelt zeneipar nem volt rest megszelídíteni a gyermeklélek démonait. Így meghatározó módon két trükkel rukkolt elő sárkány-témakörben. Egyrészt a 100 Folk Celsius nevű formáció kénytelen volt belátni, hogy bár az indiai filmek igen népszerűek a keleti táborban, hála Gojko Mitićnek és az NDK–jugoszláv koprodukciónak sikerének, a countryzene mégsem annyira lesz eladható még ennek örvén sem. A zenekar tehát, új utakra térvén, nem a felnőttekben megbújó gyereket célozta meg dalaival, hanem Halász Judit sikerein felbuzdulva a gyerekeket magukat.

Az 1984-es *Puff, a bűvös sárkány* című lemezük címadó dala eredeti verzióját tekintve az amerikai hippikultúrát meghatározó Peter Paul and Mary szerzeménye (*Puff, the Magic Dragon*, 1963). Akik daluk kétértelműségével a virággyerekeket (flowerpeople – a hippie elszálltabb megnevezése) célozták meg úgy, hogy a marihuána okozta élmény megfestésére törekedtek közben. De erről a gyerekdalokkal házaló 100 Folk Celsius mélyen hallgatott akkoriban. Meglehet, hogy maguk sem tudták, mi is a pontos helyzet, bár ezt némileg azért kétlem. Az

igaz, hogy végül is „álomország tengerpartján” ugyanúgy napozhattak a hatvanas-hetvenes évek nyugati hippiejei, mint ahogy elhomokozhattak ott a nyolcvanas évek keleti felének óvodásai is.

A 100 Folk Celsius aranylemezt némileg megirigyelve foghatott hozzá a Bergendy-zenekar is a gyerekműsorok gyártásához, és ennek második lépcsőfoka a *Süsü, a sárkány* című bábfilmsorozat megzenésítése volt. Az első az, hogy már a rockosabb, Demjén Rózsi-s időszakban is valamiféle bohócnak voltak öltözve. Mellékesen az is nyilvánvalóvá vált akkoriban, hogy Kodály-módszer ide vagy oda, a gyerekek valóban szeretnek énekelni, de inkább olyan dalokat, amiket uszkve értenek és tudnak valamihez kapcsolni. Így született meg a „Serkenj fel, kegyes nép”-et némileg kiváltó *Süsü, a sárkányhoz* íródott zenei kiegészítés is.

(A zenés gyerekműsor hagyományai egyébiránt folytatódnak majd a rendszerváltás után is. Ennek a folyamatnak az elfajzott formái lesznek majd a Papp Rita – Bodnár Attila szerzőpáros sértően átgondolatlan bődületei és a Dolly Roll késői kapcsolása, a színvonaltalanságában szintén inkább káros *Tipi-Tapi Dinó* is. De ezt csak zárójelben jegyzem meg.)

A *Süsü* története, akárcsak a Kádár-kori mesék jelentős része, a kirekesztés problémaköréből indul. Süsü egyfejű, ami annyira szégyenteljes a sárkánytársadalomban, hogy azonnal kirekeszti a közösség. (Ne feledjük, Misi Mókus szegregációja sem sül el egyből jól, mi több, a fekete farkú mókus mássága miatt szintén üldözötté válik.) Ezért Süsü, aki, mivel egy feje van, nem képes az összetett gondolkodásra, az emberek között találja meg a helyét, akiknek melleleg szintén egy fejük van. Ily módon a hasonló a hasonlóhoz húz. Süsü egyfejűsége és együgyűsége viszont kioltotta a gyerekekből a félelmet a sárkányoktól, kezelhető háziállat kategóriába kormányozva a sárkány fogalmát. Nem beszélvén arról, hogy az eredetileg egy szerb szerző, Miroslav Nastosijevic rádiójátékának magyarítása után, Csukás István gondolatai nyomán elővarázsolt figura valóban nem félelmetesre játszott. Bodrogi Gyula rekedtes orgánumát a kesztyűsbáb mondandójában rejltő gyerekes hozzáállás ellensúlyozta. A figura szerethetősége Lévai Sándor bábtervezőnek is köszönhető volt, aki messzemenően törekedett arra, hogy hősének inkább bugyuta és ne zord kinézete legyen, illetőleg anyagában is látványosan gyömöszkölkölhető legyen.

A kilenc epizódból álló sorozat 1976-tól 1984-ig készült, úgy, hogy megreformálta az addig a paraván mögötti játszás hagyományával bíró bábfilmtechnikát. Szabó Attila rendezése Abonyi Antal kamerakezelési technikájával pedig megváltoztatta a *Futrínka utca* vagy a *Mazsola és Tádé* során megszokott dimenziókat.

Az import sárkány nyomában

■ De egyszer csak kinő az ember a meséből, illetve más mesék kezdik el érdekelni. A kádári nyolcvanas éveket meghatározó mozik nem voltak élenjáróak a nép rémisztgetésében. A kultúrpolitika komolyan odafigyelt a filmek erkölcsi mondanivalójára, politikai üzenetére és művészi igényességére egyaránt. A közízlés legvégső meghatározói közé tartozott Kádár János, Aczél György és a fiatalos irányvonal meghatározója, Pozsgay Imre is. Erről Gál Mihály mostanában kiadott tanulmányai szólnak mérvadóan. Ezekből példának okáért az is kideríthető, hogy számos esetben tíz év eltéréssel kerültek a külföldön legyártott filmek a magyar mozikba. Bár előzőleg a rendszer már átengedett néhány japán karatefilmet, de példának okáért ugyanez a csúszás vonatkozik az 1973-as hongkongi

mozira, *A sárkány közbelépre* is, melynek honi bemutatója 1986 júliusára volt tehető. Videolejátszókra majd csak 1988 körül tehettek szert tömegesen az emberek, mikor is Gorbacsov reformjainak hatására lazult a rendszer, és ímmel-ámmal, de kiengedték a nép egy részét, hogy nyugatról, leginkább Bécsből vásároljanak maguknak árut, leghamarabb műszaki berendezéseket.

Am 1986 a sárkány éve volt kishazánkban. Na, persze nem a kínai naptár szerint, mert akkor várni kellett volna még két évet. De a moziban látottak teljesen elvárásoltak minket, gyerekeket, és mivel számos film korhatáros volt, a bennünket elkísérő felnőttet ugyanúgy. Bár volt azért, hogy természetünkől fakadólag sikerült belőgni, de ebbe ne menjünk bele.

Pár film nyugatról jött szele már meglebbentette a vasfüggönyt annyira, hogy megnyikorduljon, és mögé kukkantsunk egy pillanatra, de *A sárkány közbelép* (*Enter of the Dragon*, 1973) az más volt, azonnal megváltoztatta az életünket, és közbeszédünk részét kezdte képezni. Nemcsak a gyerekeket ihlette meg, de még a felnőttek is rabjául estek a sárkánynak. Ha mai szemmel nézi az ember ezeket a filmeket, nem tud elvonatkoztatni attól, hogy van bennük valami gyermeki. Eleve a párbeszédekben, az elnagyolt karakterekben, a színészi játékban, a zenében, a vágásban, a humorban. Igazándiból, ha nem egy Bruce Lee-film lenne, akkor bátran mondhatnánk rá, hogy kutya rossz egy mozi. Am mégis, Lee valami olyat hozott be, amit addig nem láttunk. A kungfu harcművészetét és a keleti ember gyermekségét. Ezért is szerettünk bele mi, gyerekek szinte azonnal. A felnőttek pedig, akik túl voltak már a westerneken, túl voltak már a francia krimiken és a maffiafilmekben, majdhogynem túl voltak a Bud Spencer–Terence Hill-filmeken (bár azokon valami miatt nem könnyű túl lenni), és természetesen unásig túl voltak az úgynevezett művészfilmekben, teljesen magával ragadta. Ilyet még nem nagyon láttak sem ők, sem mi.

Bruce Lee volt a sárkány. Hogy mitől? Azt igen érzékletesen magyarázza el ő maga többek között *A sárkány útjában* (*The Way of the Dragon*, 1972) egy rövid harcművészeti bemutató során. Mozgása ugyanis egy képzeletbeli sárkány mozgását igyekezett követni. Mímelte ezt úgy, hogy gyorsaságához és erejéhez nem fért kétség. Bruce Lee, a mi sárkányunk, velünk van, a gyerekek, a jók védelmezője. A másik erénye a filmnek a legfőbb ellenfél személyében mutatkozott meg, aki nemcsak hogy a legfőbb ellenfél, de a legméltóbb is. Ez pedig nem lehetett más, mint a japán karate amerikai nagymestere, a szintén legendává vált Chuck Norris.

Meg kell hagyni, ezeknek a filmeknek a felfutása hihetetlen gyors volt. Az amerikai Colt szerepében megmutatkozó Norrisnak ez a második filmje volt, hiszen nemrégiben hagyta abba a harcművészeti karrierjét, és fordult csak a film felé. Bár ebben *A sárkány útjában* nem volt főszereplő, mégis évekig tartó vita zajlott gyermekkorunkban azt illetően, hogy ki lenne a vitathatatlan bajnok, Bruce Lee vagy Chuck Norris. Melyik a menőbb sportág, a karate vagy a kungfu? Sőt ez volt az az időszak, amikor szinte mindannyian beiratkoztunk valamely keleti harcművészetet oktató képzésre, és egyben ez volt a felnőtté válásunk fénykora is.

Pár év múlva pedig a videó elterjedésével sikerült hozzájutnunk az összes Bruce Lee-filmhez, ami csak létezett, sőt olyanokhoz is, amelyek csupán a nevét vagy egyenesen a sárkány nevet használták fel orvul a forgalmazási siker érdekében. Ilyen volt példáulnak okáért a *Bruce Lee visszatér* című opusz, amelynek semmi köze nem volt a név tisztes viselőjéhez, sőt azóta sem találom sehol még

az internet szemétdombján sem. Bár be kell látnom, hogy ez akár lehetett egyszerű hagyománytisztelet is, hiszen utolsó, torzóra sikeredett filmjében, a *Halálos játszma 2*-ben már javarészt csak egy dublőr helyettesíti, hiszen Bruce Lee meghalt közvetlenül *A sárkány közbelép* bemutatója előtt (1973. július 20-án). 32 éves volt.

Bruce Lee, bár a nyugati világban szocializálódott, az USA-ban és Hongkongban élt és dolgozott, olybá tűnik, egyáltalán nem követte a nyugati színjátszás kapcsán megragadt tradíciókat, pedig egész életében a film körül legyeskedett. Legalapvetőbb vonása a flegmaság: azaz az álmatag unalom grimasza ül ki az arcára, mely csak a flegma magabiztosok sajátja. De ennél sokkal többet nem tud nyújtani. Ez némileg érdekes, hiszen első filmes fellépése már 1941-ben megtörtént mint síró csecsemőé. Ezt követően pedig tíz évig mint gyerekszínész vett tevékenyen részt a hongkongi filmipar működésében. Majd megkapta első komolyabb szerepét 1966-ban mint a *Zöld darázs* (*The Green Hornet*) Katója. (A sorozatnak, ugye, nem oly régen készítették el azonos című nagyjátékfilm adaptációját – *The Green Hornet*, 2011.) Ekkorra szemmel láthatóan már túl van a mimikális felkészülés szakmai fázisán. Ezek után pár évig sorozatokban játszott kisebb szerepeket, majd csak ezután jött meg számára a nagy áttörés, amikor is *A nagyfőnök* című filmben már megrajzolhatta a későbbi sárkányikon körvonalait.

Ezek a filmek Magyarországra először német fordítással és úgymond rábeszélősen, narrátorosan jutottak el. Mondhatni szerencsére. Ugyanis a sors fintora, hogy a magyar szinkronrendezők számos ázsiai színésznek Kassai László hangját találják megfelelőnek mind a mai napig. Ezért ő szinkronizálta legtöbbször Bruce Lee-t, de ő szinkronizálta legtöbbször Jackie Chan is. Be kell vallanom, szerintem senki nem mért akkora csapást az ázsiai filmre, mint a Kassait felkérő szakemberek. Ugyan elképzelhető, hogy Kassai hangfekvése közel áll a tipizált ázsiai beszédhanghoz, de hőseiből inkább botránnyosan szánalmas figurákat farag, ahelyett, hogy hozzájuk tenne valamit a magyarítás során. Továbbá meg kell jegyezni, hogy Bruce Lee meglepően mély beszédhanggal bírt, míg Kassairól ez nem mondható el. Bár tény, hogy nehéz lehet összeegyeztetni a mély beszédhangot a szintén védjeggyé vált vércseszerű vijjogással, mely Bruce Lee-nek jellegzetes harci üvöltése volt ezekben a filmekben. Kassai szerencsére ezeket meg sem próbálta közvetíteni. Megjegyzem, hogy titkon várom azt a magyarul tökéletesen beszélő, de ázsiai származású szinkronszínészt, aki letörli majd ezt a szégyenfoltot a magyar szinkron homlokáról, és az újraszinkronizálás során Lee-t is rehabilitálja majd.

De vegyük sorra azokat a filmeket, amikben Bruce Lee már a sárkány mítoszát erősíti. *A nagyfőnök* (1971) egy gyilkosságokkal teli bűnügyi keretbe foglalja a sztorit, ahol a főhős, Cheng-Chao (Bruce Lee) harcművészeti tudása révén válik túlélő bosszúállóvá. A történet magja, hogy a jéggyári munkások rájönnek, munkájuk tulajdonképpen fedőfoglalkozás. Az igazi üzlet a jégtáblákba rejtett kábítószer. Ám aki ennek tudomására jut, azonnal gyilkosság áldozata lesz. Kivéve hősünket, Cheng-Chaót, aki kivételes képességei révén meg tudja védeni magát, sőt megbosszulja társait, és elpusztítja a drokartellt, vezetőjével, a nagyfőnökkel együtt.

A nagyfőnök sikerét időrendben a *Tomboló ököl* (1972) követte, ahol először került terítékre a japán–kínai ellentét. Itt Bruce Lee már saját harcművészeti irányzatát reklámozza a japán karatéval szemben. Ez egy lényeges tényező. A

Bruce Lee-filmek harci jelenetei ugyanis nemcsak azért különböztek az addig láttaktól, mert hatalmas rúgásokat és látványos ugrásokat is láthattunk. Hanem azért is, mert tömegjelenetek vannak megkoreografálva, ahogy eddig akciófilmekben nemigen voltak. Egy ember győzedelmeskedik az őt körülvevő húsz-harminc felett. Ez az eddig megszokott adok-kapok bunyóhoz képest igen komoly lépésváltás. Nem is kell hozzá feltétlenül nagyon cizellált cselekményszál.

Ennek okán mindkét történet nagyon egyszerű. Rendezőjük Luo Wei. Ám a kezdeti két film után Bruce Lee a filmeket többnyire már maga rendezi. Nincs sok. Mivel ez egy nagyon gyorsan felívelő, alig pár éves karrier. Igazándiból egy teljes film, mégpedig a *Sárkány útja* (*The Way of the Dragon* 1972), és a szintén ebben az évben készült furcsa torzó, a *Halálos játszma* (*Game of Death* 1972) sorolható ide.

Bár a filmek történetük alapján nem függenek össze, még ha a címükben megbújó sárkány olykor akár ezt is sugallja, mégis az összekötő kapocs az, hogy gyűjtőnéven Bruce Lee-filmeknek nevezzük ezeket. A színész karizmája ugyanis nyomot hagy az általa alakított hősökön. A színészetet persze itt nem kell komolyan venni. Igazából a szerepek alakulnak, idomulnak az őket megismerő harcművészhez, Lee-hez. Korán bekövetkező halála pedig misztikus ködbe burkolja a félbemaradt életművet. Az 1972-es év már csak ezért is érdekes, mert bár hamarabb fogott hozzá a *Halálos játszma* forgatásához, közben Robert Clouse-tól felkérést kapott *A sárkány közbelép* leforgatására, és ezért félbehagyta a már megkezdett saját rendezésű filmet. *A sárkány közbelép* mellelleg a legnépszerűbb alkotása lett, többek között a már fent említett Norrisnak köszönhetően.

Ám a *Halálos játszma* így sajnálatos módon torzó maradt. A megmaradt anyagokat *A sárkány közbelép*et is jegyző Clouse próbálta feléleszteni a forgatókönyv kényszerű átírásával, de a főszereplő hiányát így sem lehetett leplezetlenül pótolni. Azaz számos jelenetet három dublőr színésszel vettek fel, akik értelmetlen módon annyira azért nem hasonlítottak az életében ikonná vált harcművész filmsztárhoz. Azaz elkésztő, hogy a közelikhez az előző filmekből hasítottak ki képeket, úgy, hogy azok háttereit például nem változtatták meg. Ez mondjuk nem csoda, hiszen a technikai lehetőségek terén nem jártunk még ott, hogy ezek megoldható tételek lehettek volna. A film és Clouse szerencséje az volt, hogy a főbb harci jelenetek fel voltak már véve, és abban az eredeti filmsztárt láthatjuk küzdeni. Még hozzá olyan szupersztár ellenfelekkel, mint a majd 2 méter 20 centis népszerű kosaras, Kareem Abdul-Jabbar vagy a szintén elismert harcművész, Bob Wall.

Bob Wall mellelleg három filmjében is játszik – és meg kell jegyezni, hogy a kaukázusi típusú ellenfél, azaz a fehér ember mint ellenfél állandóan repertoáron van a kései filmekben. Ez némiképp változik *A sárkány közbelép* esetében, ahol is John Saxon, Jim Kelly, Bob Wall és Bolo Yeung mind olyan nevek, amelyek magukban is elvittek hasonló típusú akciófilmeket, de itt egyértelműen, rászra való tekintet nélkül a nagy sárkánynak, Bruce Lee-nek asszisztálnak. A leglátványosabb harci ütközet már ezért sem velük, hanem a Shih Kien által játszott Hannal történik. Akinek, mivel fél keze van, protézisszerűen felcsatolható fegyverszerű művétagnak álnak a rendelkezésére. A nagy tükörtermi jelenet után például egy felcsatolható fém tigriskarommal sebesíti meg hősünket több ízben is. Nyilvánvaló, hogy nem marad el a válaszcsapás sem. Bár számos filmjében előfordul, és ezáltal védjegyévé is vált, de Bruce Lee ebben a fent ecsetelt

jelenetben mutatta be legemlékezetesebben ikonikussá fejlesztett gesztusát. A friss sebből szivárgó vér látványos megízlelését és az ezt követő kíméletlen hiriget.

A *Halálos játszma 2*-ben még ugyan megpróbálnak egy újabb bőrt lehúzni a sztár kultuszáról, de a film igazándiból emlékének a megcsúfolása, így több szót nem is vesztegetnék rá. Gondolom, érződik a szövegen, ahogy összeér bennem a hajdani gyermek csalódottsága a mostani meglett esztéta lesújtó véleményével.

Dinók a polcon

■ Persze az idő múlásával és a világ tágulásával megnőtt a sárkányok száma. A műholdas adók révén eljutottunk a dinókultusz kibomlásához. A dinoszauruszok mint tudományosan megalapozott létű sárkányok kerültek képbé. Külséjében hasonló, de alkatában szelíd sárkány volt példának okáért Denver, az utolsó dinoszaurusz (*Denver, the Last Dinosaur*), aki valamiféle rockzenész is volt egyben. Népszerűsége bearanyozta a kilencvenes évek gyermekkorait. De ez már nem rám, hanem a húgomra tartozott.

Ám az igazi áttörést nyilván a *Jurassic Park* hozta. Az 1993-ban bemutatott film sárkányainak egyetlen szépséghibája volt csupán: nem tudtak tüzet okádni. Ám ezen kívül minden megvolt a sárkányok mítoszának továbbéléséhez. Nem beszélvén arról, hogy ez a történet szintén a gyerekek nyelvén szólt. Ne feledjük az ebben az időszakban elterjedt dinómániát. Társasjátékok, albumok, makettek kerültek a gyerekszobák polcaira, mi több, előkerültek a régi könyvek is, melyek majd minden háztartás díszei voltak egykoron. Előkerült így Zdeněk V. Špinar könyve is, az *Élet az ember előtt*. De ez mondjuk a gyerekeket csak ideig-óráig érdekelte, hiába erőltette az ember.

A dinómánia azonban lassan lecsengeni látszott azzal, hogy Spielberg elkészítette saját sárkányainak következő kalandjait, a *Jurassic Park 2. Az elveszett világ* (1997) és a *Jurassic Park 3* (2011), továbbá a *Jurassic World* (2015) című opuszait. Ezekkel egyre gyengébben tartva ébren a fenevadtól való rettegést. Elvégre addigra már *A cápa* (*Jaws*, 1975) is rég feledésbe merült.

A dinókkal párhuzamosan futó *Sárkányszív* (1996), a *Sárkányszív 2* (2000) és a *Sárkányszív 3* (2015) című amerikai kalandfilmek azért csak nagy lassan vettek fel velük a versenyt. Majd a Dreamworks gondozásában megjelent 3D-s animáció volt az, ami igazán magára vonta főleg a gyerekek figyelmét. Az *Így neveld a sárkányodat* (2010) című fantasyvel, illetve annak második részével, az *Így neveld a sárkányodat 2-vel* (2015) a Dreamworks ugyanis nagyot szakított. Erre volt kénytelen a Disney is lépni egy nagyot, így példának okáért megemlíthetjük a legfrissebb, azaz a 2017-ben kijött családi kalandfilm, az *Elliott, a sárkány* (*Pete's Dragon*) sikerét is.

Persze mind tudjuk már egy jó ideje, hogy alapjában véve a hangsúly átkerült a nagy hollywoodi kasszasikerekről a sorozatokra. Ezért is oly sikeresek a 2011-től töretlen népszerűségnek örvendő *Trónok harca* (*Game of Thrones*) sárkányai. De ez, attól tartok, már valaki másnak a meséje.

SZÉKELY BÍBORKA

A HIPPOGRIFF, AZ ORRONTÓ FURKÁSZ ÉS A TÖBBIEK

Elmélkedés a Rowling-univerzum mitikus lényeiről

...a regénysorozat
egészében csupán
az emberek okoznak
helyrehozhatatlan
veszteségeket, akár
halált is, a mágikus
lények sosem, vagy ha
mégis, kizárólag emberi
nyomásra...

Kevés olyan irodalmi mű van, amelynek a világához annyira szervesen hozzátartoznak a képzeletbeli lények, mint a *Harry Potter*-regénysorozatéhoz. Elvégre ezek jelenléte, noha gyakori a mese és a fantasy műfajaiban, korántsem elengedhetetlen követelmény, s leggyakrabban csupán kiegészítő, hangulatfestő elemként szerepelnek a történet hátterében. J. K. Rowling művei¹ viszont ugyanúgy elképzelhetetlenek nélkülük, mint a varázslás különféle módszereinek megjelenítése nélkül, s noha narratív funkciójuk általában kimerül a mesékből ismert ellenség- és segítőtárs szerepkörben, átfogó jelenlétük, mélyreható bemutatásuk árnyalja a regények tanításait a másságról, az elfogadásról és a társadalmi felelősségvállalásról. Jelentőségük kimeríthetetlenségét pedig mi sem illusztrálja jobban, mint hogy ez a témája a jótékonyági céllal kiadott három, a varázslóvilágot kiegészítő füzetecske közül az egyiknek, a *Legendás állatok és megfigyelésük*, Newt Scamander álneven írt tankönyvnek; majd a Harry történetének előzményeként számon tartott, azonos nevű *Legendás állatok és megfigyelésük*, Rowling által írt nagyszabású filmsorozat első, bevezető részében még nagyobb szerepet kaptak, s maga a mű főszereplője is a kutatásukkal foglalkozó, említett magizoológus lett.

Harry Potter kalandjaiban mindig is központi helyet foglaltak el a legendás lények, attól a naptól fogva, hogy az ifjú varázslótanonc egy *postabaglyot* kapott ajándékba bozontos mento-

rától, Hagridtól, születésnapjára. Hedvig egyike azon, a mi világunkból is ismert, hétköznapi állatoknak, amelyek számunkra is létező állatfunkciót vesznek át, csak hogy a tömegkultúrából visszaköszönő varázslómitológia módosításai szerint. Így lett a postagalambból bagoly, a háziállat hörcsögből patkány (Ron rendelkezett eggyel), teknősbékából varangy (Neville tulajdonában); Hermione macskája viszont (majdnem) közönséges házikedvenc. Vannak ellenben külön szereplők, akik a hagyományos kedvencek szokatlan, nemegyszer mágikus vagy mitológiából ismert tulajdonságokkal kiegészített változatát tartják, mint például Dumbledore papagáj helyett hamvából újjáéledő *főnixmadarat*, Hagrid házőrzőként háromfejű kutyát, Voldemort *párszaszájul* „beszélni” képes óriáskígyót. Ezek a lények egyrészt a varázslóvilág miénkhez hasonlatos voltát hivatottak kifejezni, másrészt épp az ellenkezőjét, a másságát, miközben a mesékből és tömegkultúrából ismert kanonikus, boszorkányokkal asszociált vagy kevésbé közismert legendák fantázialényeinek megjelenítésével legitimálják Rowling univerzumát.

Ebben viszont nem merül ki a mitikus lények szerepe, s bevezetésük után legtöbbjük komolyan kigondolt háttértörténet részesévé válik, valamint nemegyszer előrébb viszi a cselekményt. Dumbledore főnix példálul többször is segítségére siet Harrynek a Titkok Kamrájában folyó baziliszkuszharc során, majd gazdáját is több ízben megmenti. Hasonlóan viselkednek a különböző helyzetben megismert mágikus állatok is, mint például a tündérmesék griffmadarára emlékeztető sasfejű, lótestű *hippogriff*, Csikócsőr (Buckbeak), amely kedvességet tapasztalva hőseink részéről, számtalanszor visszafizeti azt, a *jó tett helyébe jót várj* mesebeli mantrája alapján.

A mitikus lények segítőtársaikká válhatnak a varázslóknak, de az ellenfeleiké általában nem. Jellemző, hogy a mesék szörnyetegeivel ellentétben még a veszélyes lényeket (mint a sárkányokat, vagy az óriási pókszerű *akromantulákat*) sem kell „legyőzni”, megsemmisíteni, hanem csak kicselezni, rövid ideig ártalmatlanná tenni vagy egyszerűen távol kerülni tőlük. Ezzel a toleráns hozzáállással Rowling a saját világunkban létező állatokhoz fűződő viselkedésmódhoz is modellt kínál. Szintén jelentőséggel bír az, hogy a regénysorozat egészében csupán az emberek okoznak helyrehozhatatlan veszteségeket, akár halált is, a mágikus lények sosem, vagy ha mégis, kizárólag emberi nyomásra (mint például Nagini, Voldemort kígyója, a *baziliszkus* vagy a büntetést szolgáltató *dementorok*), – mindez az ösztönös védekezésből és a tudatos gonoszságból okozott kár közötti különbségre hívja fel a figyelmet. Megerősíti ezt a következtetést az a tény, hogy a baziliszkus, illetve a dementorok is azon kevés, varázslók által bizonyos ártó tulajdonságok érdekében kitenyészített, mesterségesen létrehozott lények közé tartoznak, amelyek keresztezése a *Legendás állatok és megfigyelésük* tankönyv szerint a *Harry Potter*-sorozat korára már törvénytelené vált – ezzel is a kegyetlenség fogalmának nem természetes állati, hanem ember által kitalált voltát hangsúlyozva.

De mi sem mutatja jobban az íróknak a mitikus lények iránti egyértelmű csodálatát, mint maga a *Legendás állatok és megfigyelésük* tankönyv, mely mindenfajta összefüggő cselekmény nélkül, látszólag csupán a képzeletbeli világ kidolgozásában lelt élvezet által motiválva sorolja fel és mutatja be a *Harry Potter*-sorozatban, majd később a *Legendás állatok* filmsorozatban feltűnő lényeket. A tankönyv elején hasznos rálátást nyerünk a varázslóvilág azon kategorizálási dilemmájára, hogy megkülönböztessék az emberszerű lényeket a *bestiáktól*. Évszá-

zadok kellettek ahhoz, hogy kiderüljön, nem kinézetük alapján (a *trollok* és *pixik* ugyan kétlábúak, de az emberekhez való hasonlatosságuk ebben ki is merül), sem emberi beszédre való képességük szerint (a *sellők* csak saját nyelvükön beszélnek, de mégis fejlett lények) kell osztályozni őket, hanem azok az értelmes lények, „akik képesek felfogni a mágikus társadalom törvényeit és felelősen részt venni nevezett törvények megalkotásában”. Ez a megfogalmazás nyilvánvalóan kinyilatkoztatja a kategorizáció gyakorlati célját is, valamint halványan utal rá, hogy az emberi felfogásnak is megvannak a maga korlátai: egy lény fejlettségi szintjét csupán a saját fejlettségi szintünk alapján tudjuk értelmezni, valamint értékelni is csak azt tudjuk egy másfajta élőlényben, amit önmagunkban is értékelnek találunk.

Ezzel a megkülönböztetéssel, valamint hogy bizonyos, értelmesnek tekintett lények visszautasították ezt az osztályozást, s ragaszkodtak a bestia besoroláshoz (mint például a *kentaurok* és a *sellők*), Rowling eltávolodik attól a szemlélettől, mely az embert tekinti az evolúció legfejlettebb példányának, s minden más fajt alacsonyabb rendűnek bélyegez. Ez az állásfoglalás viszont nem akadályozza meg abban, hogy már a regényekben utaljon rá, hogy a varázslótársadalomnak, ahogy a miénknek sem felhőtlen a többi értelmes lényvel való kapcsolata: egyesek, mint a fentebb említettek, az emberektől távol és velük minimális érintkezésben élnek le életüket, míg mások, mint például a bankrendszerért felelős *koboldok*, kölcsönösen előnyös, de bizalmatlan kapcsolatot tartanak fenn, megint mások, mint például a *házimanók*, teljes mértékben kiszolgáltatottak a boszorkányoknak és varázslóknak.

Ez utóbbi faj egyik tagja, Dobi, a szeretni való, hűséges házimanó vezet be egy újfajta konfliktust a *Harry Potter*-sorozatba, melyet a *Legendás állatok*-sorozat továbbvisz s ott mintegy átfogó témává tesz: az elnyomott, másságot megjelenítő egyének és rétegek problematikáját. Dobi egy kivételesen optimista történettel rendelkező képviselője egy gyakorlatilag rabszolgasorban tartott fajnak és sanyarú sorsának, Hermione inkább komikus, mint hatásos felszabadítási kísérleteinek ábrázolása pedig az elesettek észrevételére és a körülményeiknek megváltoztatásáért folytatott akciók fontosságára hívja fel a figyelmet. A *Legendás állatok* film főszereplője, Newt (Göthe) maga is egy *outsider*, egy különc, ugyanúgy, ahogy Harry volt a Mágiaügyi minisztérium kortársmédia-lejáratási kampányra, majd később Voldemort uralma alatti üldöztetése idején, de a saját lényegét külső terror miatt elnyomni kényszerülő *obskurus* önmagára és másokra vesztélyt jelentő tragédiája, valamint Grindelwald fajtisztogatási eszméi még egyértelműbbé teszik ezt a tematikát. (Érdekes módon Voldemort és Grindelwald egyaránt a faji felsőbbrendűség szélsőjobb ideológiáját akarja megvalósítani, csak míg az első a tisztogatást a varázslótársadalmon belül indítja el, addig a második a muglikkal, a varázstalan emberekkel készül háborúzni.)

Az *obskurus* egyike azon ritka lényeknek, amelyek erős szimbolikus funkcióval is rendelkeznek. A környezete által a veleszületett mássága miatt deviánsnak, természetellenesnek megbélyegzett ember szerepében sok különböző csoport állt már a történelem során, manapság leginkább a nemi identitás és vonzódás normától eltérő volta okozhat leginkább ilyenfajta stigmatizálást (ne feledjük, hogy a regénysorozat természetesként ábrázolja az azonos neműek közötti vonzalmat, amikor Dumbledore és Grindelwald fiatalkori románcára utal, s noha ezt a filmváltozat kihagyja, reménykedhetünk, hogy az új sorozat képes lesz felvállalni ezt a fajta vitatottságot). A dementor, amelyik minden pozitív emlé-

ket kiszív áldozatából, s csak egy erőteljes, boldog emlék révén megidézett patrónus úzheti el, az író szerint is a bénító depressziót testesíti meg, s az elmére gyakorolt hatását írja le. Végezetül pedig az alakváltoztató *mumus* a mindenki által más formát öltő legbelsőbb félelmet szimbolizálja, s nevésséggé tétele mint ártalmatlanítási módszer a mi világunkban is jó stratégiának tűnik.

A Rowling-univerzumban tehát sok különböző fajtájú és funkciójú fantázialény szerepel, de szörnyeteg egy sem, csupán emberek és emberhez hasonló vagy kevésbé hasonló, mitikus állatok. Csupán számunkra csodálatosak és ijesztőek e lények, a világ logikája szerint teljesen hétköznapi és következetes, hogy léteznek. Még ha vannak is kevésbé ismert, varázskörökben is ritkán látott lények, mint például a sárkányok vagy a Luna által emlegetett furcsaságok (amelyek létezésében rajta kívül senki sem hisz), a történet mindvégig megőrzi az emberi társadalom struktúráját, alkalmazza törvényeit, a varázsvilág nem ment fel olyan, a fiataloknak elsajátítani szükséges fogalmak működése alól, mint a barátság, felelősség, döntéshozatal. Ezért a *Harry Potter*, noha egy fantasy világ díszleteiben történik, meglepően realista: Harrynek, noha megtanul varázsolni, házi feladatát ugyanúgy meg kell írnia, szünetidőben ugyanúgy vissza kell mennie utált nevelőszüleihez, problémáit nem oldja meg a mágia.

A *Harry Potter*ben az egyetlen szörny Voldemort. Ő az, akit le kell győzni, meg kell semmisíteni, aki veszélyezteti a fennálló világ rendjét, aki, ahogy köteletként egyre erősebb lesz, behozza a horrort, a felfoghatatlan, embertelen fantasztikumot a történetbe. Noha uralomra kerülése nagyban idézi a 20. századi totalitárius hatalmakat (a filmek vizuálisan is ezt a képzettársítást erősítik), Voldemort mégsem az embertelen gép szörnyűsége, hanem az emberségét teljesen levetkőző, kiszámíthatatlan, emberi ésszel *felfoghatatlan* szörnyűséget testesíti meg. Már a legelső kötetekben is kristálytisztán látható, hogy a Sötét Nagyúr obskúrus fekete mágiája terén nincs, aki felvehetné vele a versenyt, s míg ő ismeretlen helyekről szerzi erejét, Harryék csupán a legközönségesebb, mindenki által ismert fegyverekkel harcolhatnak ellene. Hogy a *Legendás állatok* sorozat is egy ilyenfajta főgonoszt fog-e kidolgozni, azt még nem tudhatjuk, de a Rowling-univerzumban nem a mágikus tulajdonságokkal, a képzeletet felülmúló alakkal vagy egyszerűen csak a klasszikus mitikus vagy mesebeli attribútumokkal rendelkező lények a legfélelmetesebbek, hanem, mint saját világunkban is, az emberi ártani akarás, a gátlástalanság, az intolerancia. S ahogy a gyermekmesékben is, a beszélő bestiákkal történő konfliktus itt is csupán megidézi a valóságos konfrontációkat, s ennek ellenére kezelési sémákat nyújt hozzájuk, így J. K. Rowling is valós problémákra kínál valós megoldást, még ha ilyen komplex, sokszínű, varázslatos módon is.

■ JEGYZET

1. J. K. Rowling művein itt kizárólag a *Harry Potter*-sorozathoz tartozó regényeit értjük (*Harry Potter és a bölcsék köve*, *Harry Potter és a Titkok Kamrája*, *Harry Potter és az azkabani fogoly*, *Harry Potter és a Tűz Serlege*, *Harry Potter és a Főnix Rendje*, *Harry Potter és a Félvér Herceg*, *Harry Potter és a Halál ereklyéi*), valamint a hasonló varázslóvilágot felépítő írott műveit (konkrétan a *Legendás állatok és megfigyelésük* tankönyv) és azok megfilmesítését (a Rowling által írt eredeti forgatókönyvből készült *Legendás állatok és megfigyelésük* film). Nem vesszük számításba sem a Robert Galbraith álnéven írt, sem az egyéb témájú regényeit, illetve nem fikciós írásait sem.

SZABÓ R. ÁDÁM

AZ IDŐUTAZÓ TÁLTOS PARIPA ÉS A GÉPFEGYVERES KIRÁLYFI

Modern (nép)mesék a tévében

A legyőzendő szörnyek mellett a sorozatnak inkább a meseisége, mint tudományossága érhető tetten a különféle problémák áthidalásában.

48

Réges-régen, egy messzi, messzi galaxisban – ezzel a klasszikussá vált mondatmal indul George Lucas idén épp negyven évét betöltő sci-fi klasszikusa, a *Csillagok háborúja* első (illetve negyedik) része, rögtön meg is kérdőjelezve első látásra egyértelműnek tetsző műfaji besorolását, hiszen ez a mondat sokkal inkább egy mese, mint egy igazán tudományosan tudományos-fantasztikus történet felütésére emlékeztet. Természetesen nem véletlenül.

Lucas (és most már nemcsak) *Star Wars*-filmjei számos értelmezés tárgyát képezték már, éppen ezért ebben az írásban nem a sci-fi műfajának eme klasszikusát tárgyalom, az azonban tagadhatatlan, hogy a *Csillagok háborúja* volt az első olyan tudományos-fantasztikus film, amely deklaráltan csupán köntöséül választotta ezt a műfajt, valójában pedig nem más, mint egy úrbéli környezetbe helyezett, a legismertebb (szinte minden kultúrában jelen lévő) archetípusokra felépített mese. Köztudomású, hogy a forgatókönyv megírásához az egyik legfontosabb inspirációt Lucas számára Joseph Campbell könyve, *Az ezerarcú hős* szolgáltatta, Luke Skywalker története szinte pontról pontra követi a mindenkori hős monomitoszát (azért mono-, mert Campbell szerint ez a szerkezet minden nagyobb kultúrában hasonlóképpen bukkan fel, amolyan ősmítosza az emberiségnek): a Hős mindennapi környezetét elhagyva, csodás lényekkel és segítőkkel találkozik, legyő-

zi az ellenfeleit és az útját keresztező egyéb buktatókat, majd a megszerzett tudással megerősödve térhet haza.

Lucas trilógiájának történései nem magyarázhatóak a tudomány oldaláról, amikor pedig az előzményfilmekben megpróbálkozott azzal, hogy a misztikus Erő létre biológiai magyarázatot adjon, óriási ellenkezést és azóta is tartó dühöt váltott ki a sorozat rajongóiból, egyáltalán nem véletlen, hogy a *Star Wars* univerzumban korábban egyeduralkodó Lucas kezéből kikerülve, a sorozat legújabb részéből, az *Ébredő Erő*ből a midikloriános szál teljességgel kimaradt, J.J. Abrams és a Disney csapat gyakorlatilag visszaterelte az eredeti, nem tudományos, hanem mesei irányvonalába a történetet. Az Erő ismét egy misztikus, legendás valami, nem pedig a vérben jelen lévő mikroszkopikus életformák „melékterméke”.

A *Csillagok háborúja* tehát levetette magáról a tudományosságot, és egyúttal „tévútra” tévedt alkotóját is, egyre inkább egy kollektív alkotásnak kezd minősülni (ahogy korábban is az volt, hiszen a filmek mindig óriási csapatmunka eredményei, azonban Lucas végső szava és döntései végig fémjelezték az első hat filmet). Mostanra pedig már egyáltalán nem egyedülálló a *Star Wars* meseisége a science fiction műfaján belül.

Írásomban két olyan sorozatot fogok vizsgálni, amelyek a tudományos-fantasztikus filmes szcéna jól ismert, és egyúttal kollektív alkotásként meghatározható példái, s bár mindkettő angol nyelven beszél, lényeges különbségeket fedezhetünk fel a hasonló premisszákkal dolgozó amerikai és brit, sokkal inkább fantasztikus, mint amennyire tudományos történetekben. Az viszont közös bennük, hogy kultúrájuknak jellemzőnek mondható termékei, amolyan modern népmeséi ezek.

Korokon átívelni kortalanul – Doctor Who

■ 1963 gyakran emlegetett év az időutazós történetekben, hiszen ez év novemberében, 22-én gyilkolták meg az egyik legnépszerűbb amerikai elnököt, John F. Kennedy-t. Némiképp találó is tehát, hogy a *Doctor Who* (magyar nyelvterületen a szörnyűséges *Ki vagy, doki?* címmel fut) legelső epizódját a rákövetkező este mutatták be a BBC műsorán. Főszereplője egy Gallifrey nevű bolygóról származó időutazó idegen, a félig névtelenségbe burkolózó Doktor (a sorozat címe a bemutatkozása utáni első kérdésre utal – Doktor ki?), aki egy brit kék, rendőrségi telefonfülke alakját felvett időgéppel (amely a T.A.R.D.I.S. – Time And Relative Dimensions in Space, vagyis Idő és Relatív Dimenziók a Térben névre hallgat) látogat segítőivel a múltba és jövőbe.

A sorozatot eredetileg gyerekeknek szóló oktatóműsornak képelték el, az akkor még 25 perces, hetente jelentkező részekben a múltba és jövőbe való utazással igyekeztek a történelem, matematika és fizika alapjait átadni az ifjabb generációnak. A sorozat oktató jellege igazán sosem veszett el, viszont viszonylag hamar kiderült, nemcsak a gyerekek élvezik az időutazó, mindenkin segítő Doktor kalandjait. Immár 54 éve van műsoron (egy hosszabb megszakítással 1989 és 2005 között – ezalatt egy „rész” készült el, 1996-ban az amerikai piacra próbáltak meg betörni egy mozifilmmel, ez azonban kudarcot vallott), ezzel pedig abszolút rekordtartó televíziós sorozatok között.

A sorozat hosszú életét egy remek döntésnek köszönheti: a legelső főszereplő, William Hartnell viszonylag idősen kezdte el játszani a figurát, és három év

után, gyenge egészségi állapotára hivatkozva, vissza is vonult a színészi munkától. Ekkor jött a mentő ötlet: a történet kiegészült azzal, hogy az Időurak (amely fajhoz, néphez a Doktor is tartozik) képes regenerálódni egy-egy halálesete után, ilyenkor pedig arcot és személyiséget is vált. Ezzel a narratív megoldással azóta már több mint egy tucat színész alakította a karaktert, és ezáltal az is megoldható lett, hogy ha túlságosan unalmas lett volna a nézők számára a Doktor egy-egy inkarnációja, azt egy egyszerű színészcserevel könnyen orvosolni lehet.

Ugyanakkor ezzel lett igazán kollektív alkotás is a *Doctor Who*, hiszen a különböző inkarnációk és személyiségek lehetőséget adtak több írónak is, hogy a Doktor történetét folytassák. A mai napig több tucat író alakította a sorozat eseményeinek folyását, a legtöbben egy-két rész erejéig (többek között Douglas Adams és Neil Gaiman is írtak részeket), a sorozat 2005-ös újraindítása óta pedig hagyomány, hogy egy író „showrunner” szerepet kap, vagyis az évad teljes ívét ő szerkeszti meg, és a részek legnagyobb részét is ő írja (az első showrunner Russel T. Davies volt, majd a stafétát Steven Moffat, korunk talán legismertebb televíziós forgatókönyvírója vállalta fel, és jövőre készül átadni ezt Chris Chibnallnak). Ettől érezhetően van az újkori *Doctor Whonak* egy szerzői vonulata, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a fél évszázad során számos stílusbeli változáson ment keresztül a karakter és sorozat, és lehetetlen lenne immár egyetlen színész vagy író nevéhez kötni a karaktert.

A *Doctor Who* tagadhatatlanul része lett a brit popkultúrának, több generáció nőtt fel úgy, hogy a tévében folyamatosan futott a sorozat, a '89-es leállásig viszonylag töretlen népszerűségnek örvendett a karakter, s bár mostanra nemzetközileg is ismert és kedvelt a széria, nagyon sokáig nem tudott mit kezdeni a külvilág a megveszekedetten brit hangvétellel (és helyenként nacionalizmussal). Az amerikai mozifilmmé alakítás kísérlete pedig megmutatta, hogy a sorozat sikeréhez igenis alapvető ez a hangulat, másképp hitelét veszti a kék telefonfülkében utazgató, mindig elegánsan (de legalábbis egyedien) öltözött hős alakja.

A sorozat legtöbb része (a számos író és eltelt évtized ellenére) hasonló sémát követ: a Doktor és aktuális segítője egy ismeretlen helyre érkeznek, ahol általában valami szörnyszerű lény fenyegeti a helyieket, akit a Doktor legyőz, és helyreállítja a rendet. A különböző szörnyalakok pedig legalább olyan fontos (és – nem melleleg – marketingelhető) részei a *Doctor Who* univerzumának, mint a főszereplő időutazó úrlény, legtöbben a sorozat népszerűvé (és családi, nem zárólag gyermekműsorrá) válását is az első eredeti ellenfelek, a Dalek megjelentéséhez kötik, akik egy folyamatosan háborúzó, érezhetően a fasiszta ideológiát szimbolizáló és egyúttal karikázó, robotszerű lények.

Azóta számtalan különféle lény népesíti be a *Doctor Who* univerzumát, ahogy az elvárható egy sci-fi sorozattól. Talán a legsikeresebb „új” szörnyek Moffat nevéhez fűződnek, aki olyan lényeket hagyományozott a sorozatra, mint a szoborszerű Síró Angyalok, akik csak akkor képesek mozogni, amikor senki nem néz rájuk, az úrlényfejű, öltönyös Csönd képviselői, akikre csak addig emlékszik az áldozat, amíg közvetlenül rájuk néz, vagy éppen a Fejnélküli Szerzetesek, akiket nevükkel is jelzett módon nem a gondolkodásuk, hanem a szó szerinti, vak hitük tart életben.

A legyőzendő szörnyek mellett a sorozatnak inkább a meseisége, mint tudományossága érhető tetten a különféle problémák áthidalásában. Hogy oldható meg, hogy a Doktor minden új helyszínen képes legyen kommunikálni a helyiekkel? A T.A.R.D.I.S. lefordít minden nyelvet az utazói számára, ezért aztán nem

angolul beszél az egész univerzum, csak a segítők (és a nézők) értik úgy. Hogy oldjon meg fegyverek nélkül (mert ez az attribútum minden inkarnációjában fontos volt a Doktor karakterének) minden helyzetet? Van neki egy szonikus csavarhúzója, ami jó varázspálcaként szinte mindenre jó. Nyilvánvaló, hogy ezek a megoldások nélkülözik a valódi tudományosságot, és a sorozat maga sem tagadja, hogy főszereplője sokkal inkább mesehős, mint igazán űrlény, az újkori Doktor találkozik többek között a Téalóval is, de már azelőtt is sok esetben hasonlítja magát mesehősökhöz. Ahogy a segítők történetei is idézik az *Alice Csodaországban*, a *Mary Poppins*, a *Piroska és a farkas*, az *Oz, a nagy varázsló* vagy éppen a *Pán Péter* főszereplőjét.

Maga az időgép is aktívan alakítja a történeteket, többször is említésre kerül a sorozat során, hogy a T.A.R.D.I.S. önálló személyiséggel rendelkezik, és bár látszólag a Doktor irányítja a hová és mikort, sok esetben a véletlen, sok esetben pedig maga a T.A.R.D.I.S. dönti el a következő úti célt. Ezen úti célok pedig „gyanúsán” előrerendítik a történetet, mindig épp ott ér földet (vagy más bolygót) az időgép, ahol a történet folytatása megkívánja, ezáltal pedig egyfajta deus ex machinaként lendülünk tovább az épp aktuális forgatókönyvíró akarata szerint a főszereplővel együtt az akadályokon.

Kolonizálás az űrben – Stargate

■ Nem a *Doctor Who* az egyetlen sorozat, amely egy gép segítségével megalakította saját maga számára a „bármilyen megtörténhet” alaphelyzetet, de érdekes megvizsgálni, hogy az amerikai közegben mi történt a bárhová elvezető csodakapuvál.

A történet 1994-ben indult, ekkor mutatták be a mozik Roland Emmerich *Csillagkapu* című filmjét, amely vegyes fogadtatásban részesült. A bevételei kifejezetten jónak számítottak világszerte (akkoriban a valaha volt legjobb októberi nyitóbevételű filmnek számított), a kritikusok viszont nem kifejezetten kedvelték, elsősorban rémegyszerű, számos klisé tartalmazó története miatt: egy egyiptomi ásatás során előkerül egy ismeretlen, nem földi anyagból készült kerek tárgy, mellette hieroglifákkal írott útmutatásokkal. Ezt egészen addig senkinek nem sikerül megfejteni, amíg nem vonja be az amerikai hadsereg a nyelvészregész Dr. Daniel Jacksont a kaput vizsgáló csoportba. Jackson elméleti tudományos körökben nem túl népszerűek, meggyőződése ugyanis, hogy az egyiptomi piramisok idegen űrhajók számára készültek, egyfajta parkolóalkalmatossággként.

Szemüveges főszereplőnk természetesen sikerrel fejt meg a hieroglifákat, amelyek segítségével sikerül beindítani a kaput, ez pedig egy féreglyuk létrehozásával egy másik galaxisba és bolygóra röpíti hőseinket. Itt hamar kiderül, hogy nagy szükség van a Jack O’Neil ezredes vezette amerikai hadsereg tagjainak hősiességére, a helyi, meglehetősen arab színezetű emberekből álló népet ugyanis egy gonosz űrlény tartja rabigában. A végén, egy atombomba segítségével a maroknyi amerikai katona sikerrel vet véget a Ré egyiptomi napistenként pózoló idegen zsarnoki hatalmának.

A fentiek alapján is nyilvánvaló lehet, hogy miért sorolja Matthew Hughey szociológus a filmet azon alkotások sorába, amelyek a „fehér megmentő” narratívára épülnek (ilyen még többek között *Az utolsó samuráj*, az *Avatar* vagy például a *Fedezd fel Forrestert* is, de a lista meglehetősen hosszú), amelyekben a fe-

hér ember hathatós közreműködésével menekül meg az általában színesbőrű, civilizálatlan helyi kultúra vagy egyén, mivelhogy előbbi kiemeli korábbi, megszo-
kott, alantas környezetéből, megoldhatatlannak tűnő helyzetéből az utóbbit.

Ez a narratíva azután is folytatódott, miután Jonathan Glassner és Brad Wright televízióra alkalmazták a mozifilm történetét, egyfajta laza folytatását készítették el *Stargate SG1* címmel, amely a maga korában és hazájában a *Doctor Who*hoz hasonlóan rekordtartó volt: ez volt akkoriban a leghosszabb ideig futó sci-fi sorozat, nem kisebb nevet nyomva le a maga tíz szezonjával (és három, egyenesen DVD-re kiadott, egész estés filmjével), mint a korábbi csúcstartó, 9 szezont megért *X-akták*at (azóta az *X-akták* is folytatódott, és a 13 szezonos *Supernatural* című sorozat is legyőzte a *Csillagkapu*t).

A sorozat nagyrészt tiszteletben tartotta a film történetét, és minimális változtatásokkal (például nem más galaxisban van a bolygó, ahová a Csillagkapu elvezet, hanem a Tejútrendszerben, valamint nem hét, hanem nyolc rúna élesítése kell a kapu beindításához), a mozifilmből két színészt, de több karaktert mentettek át, a főszereplő Dr. Daniel Jacksont a sorozatban Michael Shanks, a hűmortalan, Kurt Russel által játszott Jack O'Neilt pedig a szarkasztikus beszélő-
síról híres (addig leginkább McGyverként ismert) Richard Dean Anderson alakította Jack O'Neillre cserélték, érthetetlen módon megtoldva a vezetéknévét egy L-betűvel.

Az idegen bolygó emberi lakóinak megmentése után pedig elkezdődött a galaxis kolonizálása: ahogy a sorozat haladt előre, és egyre újabb és újabb bolygókat fedez fel a katonai alakulat, úgy népesíti be azokat, néha a Földről, néha pedig más bolygókról csoportosítva át a lakókat. Talán nem véletlen, hogy a kolóniaként létrejött Egyesült Államokban a (nép)mese ezt az irányt vette fel, a morális fölényében mindig magabiztos alakulat minden meglátogatott bolygóra magával viszi saját erkölcsi rendszerét, legyen szó a nők egyenjogúsításáról egy hagyományos, gondolg-szerű nép bolygóján rögtön a pilot-epizód utáni első részben vagy éppen a jogszerű bírósági tárgyalás fogalmáról egy későbbiben.

A sorozatbéli legnagyobb ellenfél a Goa'uld nevet viselő, parazitikus faj, akik mintha egy közel-keleti diktátor leszármazottai lennének: mindenikük zsarnokkodásra hajlamos, általában istenként tisztelt kiskirály a maga bolygóján, és egyáltalán nem veszi szívesen, amikor a demokrácia fegyverrel érkező képviselői megdönteni szeretnék a megszokott világrendet és felszabadítani rabszolgasorban tartott népét. Annyi (ön)kritika azonban szorult a sorozat készítőibe, hogy egy-egy kisisten megdöntése nem mindig hoz stabilitást az adott térségbe, és gyakran kellemetlen következményekkel jár, egy alkalommal még öngyilkos merénylet is történik, még a sorozat első szezonjában (amely pedig még a 2001-es terrortámadások előtt készült), de olyan is történik, hogy egyik „isten” megölése egy másik, rivális, erősebb Goa'uld felemelkedéséhez vezet. Hosszú távon azonban az erkölcsi győzelem mindig fontosabb, a demokratikus értékek, és (kissé paradox módon) a katonai hierarchia betartása elvezet a teljes győzelemhez.

Ebből a szempontból pedig némiképp szembemegy a sorozat a mozifilm „tanulságával”. Emmerichék még felkértek egy egyiptológust is, hogy a kapun látható hieroglifák minél hitelesebbek legyenek, és a történetben a tudást és barátságos megközelítést pártoló Daniel Jackson „módszere” vezet győzelemre, a katonai fejjel gondolkodó és bármilyen apró fenyegetés hatására atombombát robbantani vágyó O'Neill-lel szemben (igaz, utóbbinak is meglesz a szerepe az őr-
lány elpusztításában, bár az már veszélyt nem jelentett igazán, mivel épp

menekülőfélben volt, úgyhogy ez amolyan, „a biztonság kedvéért” megoldás a filmben). A sorozatban ezzel szemben érezhetően O’Neill a főszereplő, Jacksonnak körülbelül az idegesítő és fölösleges tudálékosság jut, amellyel általában csak bonyolítja, nem pedig megoldja a konfliktusokat.

A *Csillagkapu* igazi amerikai népmese: a békés szándékkal, de azért gépfegyverekkel felszerelt keresztény (mert bizony ez sokszor hangsúlyozásra kerül – ugyanakkor az egyik legjobb poén is ehhez köthető: a más bolygóról származó T’polc tanulmányozza a földi kultúrát, majd megemlíti, hogy a kedvenc földi története az apa nélkül született, csodás képességekkel megáldott, meghalt majd újjászületett Darth Vaderé) demokráciáhozók bárhol földet érnek, angolul tökéletesen beszélő, felszabadításra váró népekkel találkozáskor benépesítik a galaxist (majd később más galaxisokat is), mindeközben megszabadítják a világűrűt a hamis isteneként pózoló, parazitikus diktátoroktól, akik évezredek óta rettegésben tartják a világegyetemet.

Csillagok közt, mégis otthon

■ A fentiekből is látható, hogy mennyire mást hoz ki egy bármit lehetővé tevő, inkább fantasztikus, mint tudományos premisszából két angolul beszélő nép. A briteknél a klasszikus történeteket idézik meg a különböző írók, és érezhetően fontos érték a hagyomány tisztelete is (jellemző például, hogy a hatvanas években megalkotott, mára enyhén szólva is elavultnak tűnő dizájnnal büszkélkedő Dalekek és Kiberemberek még ma is gyakran visszatérő szereplői a Doktor történeteinek), és összetéveszthetetlenül brit a néha sálat, néha csokornyakkendőt viselő, de örökösen elegáns, öltönyös, világmegmentő Doktor örökké változó, mégis mindig ugyanolyan alakja.

Ahogy tagadhatatlanul amerikai a kolonizáló-felszabadító katonai alakulat csillagközi kalandsorozata, és mindkét esetben igaz az, hogy nem lehet egyetlen alkotóhoz kötni a sorozat létrejöttét, rendező-, író- és szereplőcserék szegélyezik az évtized(ek)en keresztül televízióban futó, a tudományt a fabula szolgálatába állító, a fantasztikumot előtérbe helyező sorozatok történetét. Az angol nyelvterületet mindkét esetben kiterjesztik galaktikus távolságokra, a tévéző ezért az univerzum bármely pontján otthon érezheti magát, nem csak a tévé előtt ülve, saját kanapéján a mai világ bonyolultságában mindig magabiztosan utat mutató meséit szemlélve.

Amit George Lucas elkezdett egy jó megérzéssel filmje elejére biggyesztett mondattal, folytatták és folytatják más alkotók, nemcsak réges-régen, hanem a közelmúltban és a jelenben is.

BODA EDIT

Állati szerencse, hejehuja

Csinos csimpánz csöcsén csüng egy csipogó cselló,
és sej, sózott sípon süvölt egy sellő.
Csipkecsacsi csámcsog a csirizes csöbörből.
Serked a siket satu.

Az amerikai pincemókus

A hírre, hogy ismeretlen tettesek minden héten egy pincemókust a felszínre vonszolnak

Az amerikai pincemókus szereti a napsütést,
oldalbordáján keresztül lesi meg a napfelkeltét.
Bár a pince elég sötét, kétségbe mégsem esik,
gyertyát gyújt, és néhanapján imádkozik is.

Az amerikai pincemókus védett faj, az nem vitás,
Őn is legyen a védője, ne várja meg az átváltozást!

Adalék

Szabad nép, a pincemókus lelke rózsaszín,
sárga pöttyös a nadrágja, énekelni tud, mint én.

A tökkelütött hódok

A tökkelütött hódoknak nincsen petúniájuk,
csak a nebáncsvirágot szeretik.
Amit ők tudnak, azt senki sem.
Lehunyt szemmel mosolyognak, amikor
a buszon utaznak – szinte mindig ugyanazon,
körbe-körbe.

Ki tudná megjósolni, mikor szállnak
vízre, földre? Levegőbe?
Amikor a masina házuk közelében robog el,
szemük kipattan, integetnek
hódváruk ablakának, s az vissza is kacsint.
Közben csak annyit mondanak: „ó”. S szemük újra lecsukódik.
Tovább utaznak.

Tovább mosolyognak.
 A tökkelütött hódoknak nincsen hazájuk,
 őket csak a nebáncsvirágok szeretik.
 Ó!

Megválaszolatlan kérdés

Vénjuh az erkélyen virágot néz,
 szűk, nyári bundája csupa kék méz.
 Bérpuli vakkantgat, rég azt lesi:
 vajon a juh s a virág eredeti?

Csoportjelenet a réten

Északon:
 Bikajóska tücsökruhában viaskodik
 egy félfejű tyúkkal.

Délen:
 A szitakötőnyúl szemet vet az alattomos
 vakondcsigára, s ezt nem nézheti jó
 szemmel a tésztát dagasztó rémholdanyó,
 hisz nincs kedve esküvői kalácsot sütni.

Keleten:
 Sári bácsi álruhában sétálgat a
 hervadó angyalbögyörös réten,
 magányosan teszi-teszegeti egyik lábát a
 másik után, így botlik bele a jójókezű
 mókustarisznyába, ki ekkor ezt ordítja dühösen:

„Pinocchio-nyúlgólyakos,
 a kis ujjad nyálhólyagos!
 Búgó takonyventillátor,
 nyalkább, mint egy aligátor!
 Kapanyányimonyók tündér,
 a szakállad messze élér!”

Erre aztán mindenki megijed, erre aztán mindenki szétszalad,
 s nem marad más a helyszínen, csak a hervadó
 angyalbögyörők.

Bimbócsiga és Aszaf kacsa

Tenger alatt úszik,
vizek mélyén siklik a
rettenetes, borzos lelkű,
béklyótlan, törpehájas
majomkefe-bimbócsiga.
A víz felszínén lebeg,
a tengerek fölött ring-reng,
mereng a békés Aszaf kacsa.

Így van ez, és minden jól van így.

Aszaf kacsa, zöld a hasa,
narancs csőre világ óre.

Kati Kúl

Katicabogárka nekimegy a tanknak,
úgy vélnéd:
nagyot koppan, s azután elhallgat.
De nem ám, mert:
felemeli egyik lábát, behorpad a páncél,
felemeli a másikat, felborul a vad gép,
ráveti két pöttyét,
sívít a lánc talpa,
ráveti négy pöttyét,
töri a nyavalya.

Tankocska, tankocska,
sírdogál-rídogál,
és világ csúfjára
rendőrért ordibál.

Katika elballag,
egy-két pötty megfakult,
s ezentúl ő lesz a
Tanktörő Kati Kúl.

A nagyétkű kis veréb

57

A nagyétkű kis veréb rászállt egy cseresznyeszilvfára, belecsípett egy gyümölcsbe, mely azonban lepottyant a földre.

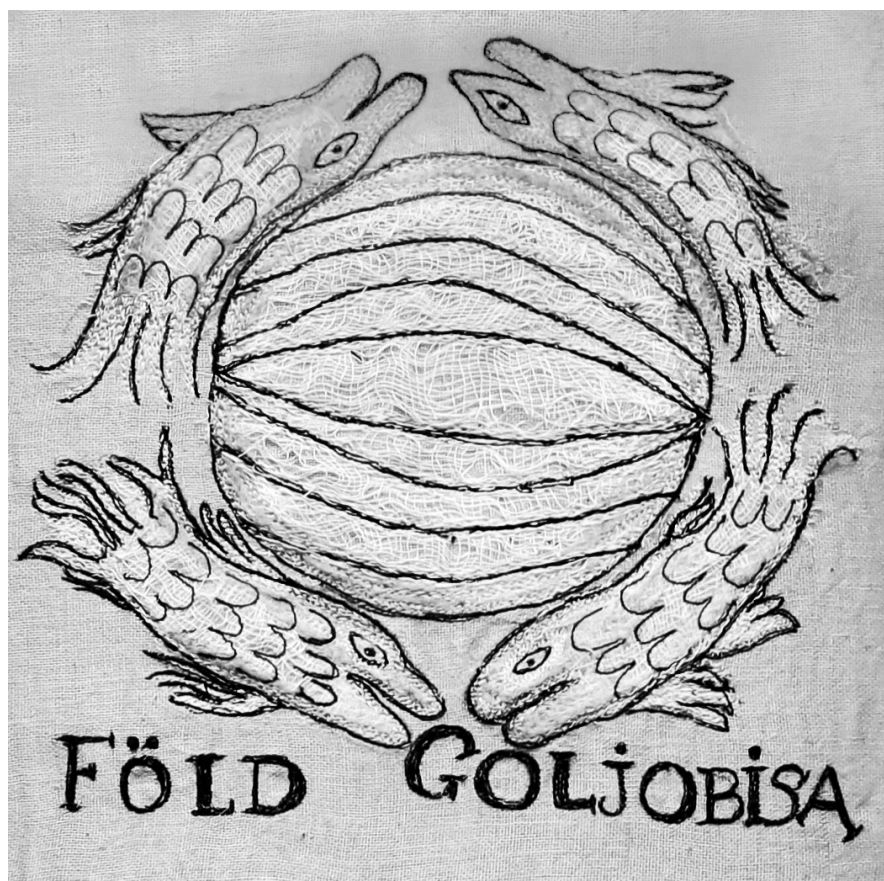
Erre megmérgeződött a kis veréb, s így szólt a fához:

– Te, fa, lenyelem az egyik ágadat!

Már éppen nekilátott volna, amikor a fák között átsuhanó szél vidám kacarászásba kezdett. Ezen felmérgeződve a kis veréb fenyegetőzve rákiáltott a fára:

– Te, fa, én lenyellek egyben, ágastul, törzsestül meg gyökerestül.

A kis veréb felfújta magát, kitátotta rettenetes száját, s igen, szőröstül-bőröstül elnyelte a fát.

SÁNTA MIRIÁM

Formák

Véres ujj. Pótcselekvés. Olajfolt a sárban.
Aszfaltmeleg. Tükörkép macskadorombolásban.
Kopár föld. Rettegés. Szélvihar a tájban.
Port szodor. Felkavar. Kitartás a vágyban.

Ujjgyakorlat. Véres út. Aszfaltfolt tükörben.
Doromboló macskatest lenn a kopár földben.
Tájképen olajfolt. Rettegés melegben.
Szélvihar kitartása pótcselekvésekben.

Dal egy kisebb testről

Egy kisebb testet szeretnék ölelni,
Melyben holdról jövő fény honol.
Borostyánszemébe tömörül az ősz,
Levelet tóba hullat, fuldokol.

Feje fölött nedves sziporka ül,
Síkos bőre surran a mélyben,
Hol nincs víztükroön táncoló szikra,
S hínárok dalolnak az éjben.

Egy kisebb testet szeretnék ölelni,
Mely sosem enged elég közel.
Várat épít lassan maga köré,
Felgyújtja, s engem is eltüzel.

GHIJÁSZ AHMAD GADDÍ

A LENYUGVÓ NAP

■ A kötelet kifeszítették, és ő már rajta egyensúlyozott. Kitárt karja a kezében tartott hosszú rúddal olyan volt, mint egy repülő sólyom szétnyitott szárnya.

És most mondják majd neki, hogy induljon el.

– Indulj a kötélén! Mutasd meg, mit tudsz!

De hát hogyan is tudna? Még soha nem csinált ilyet. Nem fog ő kötélén táncolni. Mi értelme van ennek az egésznek? Kényszeríteni valakit arra, amit még sohasem csinált. Nem, egyáltalán nem fog elindulni... Még akkor sem, ha át tudna rajta menni. Megpróbál inkább leesni. Mit törődik azzal, hogy megsebesül?

Ámde akkor lepillantott a földre, ahol épp rakták halomba a fát. Mindjárt meggyújtják a máglyát. És ha a legkisebb hibát véti, elveszíti az egyensúlyát, vagy megcsúszik a lába, akkor leesik, és az odalenti lángokba zuhan. És... és...

A horizonton egyre lejjebb csúszott és egyre sápadtabb lett a nap. Nyugat felé magas épület állt, és most éppen annak a jobb sarkához tapadt. Már csak egy kis idő kell, hogy észrevétlenül eltűnjön, és besötétedjen...

Rettegett a sötétől. Apja csattanós pofon kíséretében parancsolta meg neki, hogy amint besötétedik, menjen be az istállóba, adjon töreket a bivalyoknak, és fejje meg őket. De ő nagyon fél a sötétben. Az istállóban még nappal is félhomály van. Este pedig még sűrűbb a sötétség. Odabent az éj feketébb, mint odakint, feketébb, mint bárhol másutt. Neki pedig csak egy apró olajmécsese van.

Félelemtől reszketve lép be. A halvány fényben alig látva megeteti a bivalyokat, megpaskolja őket, és remegő lábát szinte erőszakkal mozgásra bírva vödörrel a bivaly tőgyéhez ül.

A sötétben képzeletéből kiröppen egy fehér papírsárkány, és lassan lebegni kezd a levegőben. Ő pedig mint egy nagyon kicsi gyerek, aki még jóformán futni sem tud, tekintetének fonalához kötve egyre csak követi. Minden pillanatban attól retteg, hogy egy nála nagyobb és erősebb gyerek előkerül valahonnan, megfofizza, kitépi a madzagot a kezéből, és elfut a sárkánnyal.

És akkor hogy marad életben? Ha azt a fehér sárkányt, amelyik őt a bivalyok legsötétebb istállójában sem hagyja rosszul lépni vagy elveszni, elragadják tőle, akkor hogyan maradhatna életben?

És akkor hirtelen a sötétben a lábát súrolva elfut mellette egy patkány. Minden vér a halántékába tódul, és ő lihegni kezd, mint egy fújtató. Ha ebben a pillanatban valaki hangosan rákiáltana, talán holtan rogyna össze.

Pontosan ugyanilyen állapotban volt, amikor a főtértől nem messze, egy edénybolt előtt találkozott azokkal az emberekkel: öt egészen furcsa megjelenésű férfival és két nővel. Ők kapták el...

– Hé, Faddzsú, hol jártál idáig?

– Hohó, otthagyd a kifeszített kötelet – mondta egy másik, aki fenyegetőleg magaslott föléje –, három órája, hogy pisilni mentél!

Ő pedig hol az egyik emberre nézett, hol a másokra. Érzékei megbénultak a döbbenettől és a félelemtől. Még azt sem tudta megmondani, hogy ő nem Faddzsú.

– Hát ezek a ruhák?... Látod ezt a Faddzsút, Szakhávat? Csak most ment el, hogy elvégezze a dolgát, és a ruhái...

De mielőtt még válaszolhatott volna, megszólalt egy harmadik.

– Nahát, Faddzsú, hova szöktél el? Nem ingyen dolgoztatunk. Neked is jut öt rúpia... Gyere, itt az ideje, hogy kezdjük a mutatványt.

De hát hol van az a Faddzsú? Minden bátorságát összeszedve dobogó szívére tette a kezét, és alig hallható hangon megszólalt.

– Én... én... Faddzsú...

De azok nem figyeltek rá. Gyenge hangja el sem jutott a fülükig. Ő pedig magában egyre csak próbálta elmagyarázni nekik, hogy ő nem Faddzsú, hanem Rafát. Ő a kegyetlen apjától, szigorú mostohaanyjától és még azoknál is inkább a sötét bivalyistállótól reszkető Rafát, aki ma ki tudja, hogyan, de összeszedte minden bátorságát, és elszökött otthonról, és...

És most, mint egy elszabadult papírsárkány, jó ideje csak ide-oda sétálgat Hazratgandzs főterén, és nem tudja, hová menjen. Kihez mehetne? Zubédá nagyon messze lakik, Szítápuron is túl, Miszrauliban. Nála pedig még arra sincs elegendő pénz, hogy Szítápurba menjen. Három és fél rúpiába kerül az út minibusszal. Neki pedig alig fél rúpiája van. Hogy juthatna el Zubédához?

Az útra három és fél rúpia kell. Emellett egy-két rúpiáért nyers nádcukrot is kellene vinnie Szítáurból. Legutóbb Zubédá meg is szidta.

– Csak üres kézzel jöttél, mint az ügyefogyottak? Megy így valaki rokonlátni? Ha mást nem, hát legalább nádcukrot hozhattál volna Szítáurból. Tudod, hogy milyen nagyszerű dolog az.

Három és fél rúpia plusz nádcukor egy rúpiáért, azaz négy és fél rúpia... Ha a zsebében csörögne, akkor most milyen jól érezné magát. Az összes kiadás nem rúghat többre, mint öt-öt és fél rúpia.

Rafát felriadt mélézásából. Öt rúpiát kapna?

– Öt rúpia? – Tüdejének minden erejét összeszedve préselte ki magából a kérdést.

– Hát persze, öt rúpia, fiam – tette vállára a kezét a mellette álló nagy bajuszú ember –, és ha kéred, még megtoldjuk fél vagy egy rúpiával. De most munkára fel, Faddzsú!

Faddzsú?... de hát ő Rafát. Hol lehet az a Faddzsú? De ha nem ő Faddzsú, akkor hogyan kapja meg az öt rúpiát?

És a munka? Miféle munka? Csak egyféle munkát tud elvégezni. Megabrákolni a bivalyokat, megfejni őket és a tejet elvinni a vevőkhöz. Mindössze ezt a munkát ismeri. Ezen kívül semmihez sem ért. Még biciklizni sem tud.

Néha, amikor kijön a sötét istállóból, ámulva nézi, hogy az ügyvéd apró gyekeke hogyan suhan el a biciklijével. Hüvelyknyi kis kölyök, és már így biciklizik? Huss... és egyáltalán nem fél. Olyan hatalmas teherautók jönnek szembe, hogy szíve izgatottan verni kezd, de az a kiskölyök csak nevet, ide-oda leng, elfordítja a kormányt, és az óriási teherautókat kerülgetve sértetlenül jön elő közülük. Ha viszont... ha az ő kezébe adnák a biciklit, akkor vége lenne. Neki is, a biciklinek is. Úgy beesne vele egy teherkocsi alá, hogy...

Egyszer az ügyvéd gyereke pontosan őmellette állt meg, és leszállt a bicikliről.

– Na, Raffú, mész vele egyet? – szólt mosolyogva.

– Hogy én?... – riadt meg – Micsoda? A biciklivel?

– Hát persze! Akarsz menni egy kört?

– De Sammu testvérem, én nem tudok.

– Majd én megtanítalak. Csak egy-két óra kell hozzá.

– De én, Sammu testvérem... Én nem tudom, hogyan kell. Sammu, én a bivalyok abrakolásán kívül semmihez sem értek.

– De hát miféle munkát tudok én végezni? Semmihez sem értek. Mit csináljak én egy mutatvánnyal?

Akkor egyikük odalépett hozzá, vállára tette a kezét, és kedvesen terelni kezdte.

– Ugyanaz a mutatvány, amit mindennap csinálsz. Ha nem veszel részt benne, akkor mit eszel? Ha nem kapod meg az öt rúpiádat, akkor...

Ha kap öt rúpiát, akkor elmegy Miszrauliba. Busszal. A busz egy időre megáll Szitápurban. A buszállomáson majd vesz nádcukrot egy rúpiáért. Hiszen öt rúpia nagy pénz. Ő egész nap a bivalyok körül sürgölődik: abrakolja őket, feji őket, kiviszi a trágyát, kimossa a vödröt, aztán elhajtja a bivalyokat a tóra. És ezért nemhogy öt, de még egy fél rúpiát sem kap. Évek alatt sem kap annyit. Soha máskor, csak *íd* ünnepén adnak neki egy rúpiát.

Az az öt, különös kinézetű ember végül egyenesen a központi térre vonszolta-tessékelte őt, ahol két-két, X-alakban keresztbe állított bambuszrúd között vastag kötél volt kifeszítve. És neki azon kellene átmennie. A kötéláncosok mutatványát minden évben megnézte *Durgá* istennő ünnepén. A nagy ámulattól és izgalomtól tágra nyílt szemmel és visszafojtott lélegzettel figyelt. Bámulattal nézte a kötélén egyensúlyozó fiút. Mikor annak lépte elbizonytalanodott, akkor ő is szinte halálra rémült.

Ráadásul lent még egy máglya is lángolt. Ha a bizonytalankodás közben lecsúszik a lába a kötélről, akkor egyenesen a lángok közé esik, és pillanatok alatt elég. Ennek ellenére a fiú kényelmesen lépked még akkor is, amikor két kezéhez hosszú botot erősítenek, szemét pedig bekötik. És akkor...

És akkor Rafát úgy érezte, hogy az a kötélén félősen lépkedő, bekötött szemű fiú nem más, mint ő maga.

Amikor a fénytelen bivalyistállóban jár, úgy tűnik, mintha be lenne kötve a szeme, és egy kifeszített kötélén egyensúlyozna. Mindaddig, míg az istállóban van, ki tudja, miért, gyorsabban ver a szíve, és mindvégig az az érzése, hogy ha véletlenül megcsúszna, akkor az alatta lobogó lángokba esne. És akkor bénító félelem költözik a lábikrájába, és elakad a lélegzete. Egyszer meg is mondta apjának, hogy többé nem megy be abba a hodályba.

– Hogyhogy? És akkor a bivalyokat?...

– A bivalyokat sem abrakolom.

– És akkor mit csinálsz? Mész az anyád...?

Apja olyan hangosan üvöltött vele, hogy inába szállt mindaz a bátorság, amit hónapok nehéz munkája közben összegyűjtött, és ő ott maradt dolgavégezetlen. Apja felállt a heverőről, megsimogatta, és kissé barátságosabb hangon megkérdezte:

– De hát miért nem? Valami oka van. Miért nem akarsz az istállóba menni?

– Félek.

– Nyomorult! Gaddí-nemzetségbeli gyermek vagy... – mondta apja csattanós pofon kíséretében.

Talán nem félhet egy Gaddí gyermek? – tette fel magában ezt a különös kérdést. És ezerszer megkérdezte, hogy miért nem szabad egy Gaddí gyermeknek félnie, és miért szabad másoknak.

És akkor eszébe jutottak Zubédá szavai. Arra akarta rávenni, hogy a hosszú vasúti sínen fusson. Amikor azt mondta, fél, hogy leesik, Zubédá megszidta:

– Félsz, félsz? Miért félsz ennyire?

Miért? Talán én döntöttem el, hogy féljek-e? Ha megkérdezné valaki Zubédától, hogy ő miért nem fél, vagy hogy miért mosolyog állandóan, akkor ő vajon mit válaszolna?

Zubédá leszegett fejjel sokáig szótlanul nézte a földet, majd hangosan felkacagott. Olyan hangosan, hogy ő ijedtében körülnézett, nem zuhant-e rá a fejére az a papírsárkány.

– Mit bámulsz ilyen riadtan, Raffú? – nézett rá csodálkozva Zubédá.

– A sárkányt – csúszott ki akaratlanul a száján. Aztán elszégyellte magát, hogy ugyan merre volna az a sárkány. Az csak Zubédá kacaja volt. A választ hallva Zubédá még hangosabban és még hosszabban nevetett, majd hirtelen elhallgatott. Aztán kedvesen ránézett, és félig suttogva mondta:

– Szeretnél-e egy papírsárkányt? Olyan ragyogó fehéret, ami hintázik az égen.

– Igen, nagyon tetszik – szaladt ki ismét akaratlanul belőle, és az égen úszó sárkányra szegezte a tekintetét. És egy pillanat alatt úgy belemerült ebbe a tevékenységbe, hogy Zubédá egy darabig ámulva figyelte a lenyűgözött fiút. Aztán egy lökessel felriasztotta.

– De hát így nem kapsz sárkányt.

– Hát hogy kaphatnék?

– Szaladj velem ezen a sínen, és majd meglátod! – Zubédá azonnal a sínre lépett. – Lépj fel így, és aztán nyújtsd ki így a karodat. Ahogyan a repülő sas csinálja. Aztán üsd olyan gyorsan a levegőt, amilyen gyorsan a sas csapkod a szárnyával.

Zubédá olyan gyorsan kezdett el futni a vasúti síneken, amilyen gyorsan ő még egy sík mezőn sem tud. Már nagyon messze járt. Aztán egyszerre csak meglengette karját a magasban, a levegőbe csapott, egy szempillantás alatt megfordult, és visszafutott hozzá.

– Így! Érted?

De hát nem lehet ilyen rohanás révén fehér papírsárkányt szerezni. Zubédá sok zagyvaságot szokott összehordani. Most is összevissza beszél. Aznap Zubédá nagyon kérlelte, hogy fusson a sínen, de egyáltalán nem hallgatott rá. Hogyan is szaladhatna. Még csak futni sem tud. Akár tetszik, akár nem, leesik, és minden ok nélkül kinevetteti magát.

– Ki előtt nevetetnéd ki magad? Előttem? – kérdezte egyszer Zubédá, és rászegezte tekintetét. – Nézz rám, ki vagyok én? Nézz ide...

Sokáig csendben maradt. Mivel nem tudta felfogni Zubédá kérdését, unokanővére megismételte:

– Mondd meg, ki vagyok én!

– Zubédá, ki más?

– Persze, Zubédá vagyok, de neked ki vagyok?

– Nem tudom – habozik egy pillanatig a fiú –, a nagybácsi lánya. A nagybátyám lánya vagy.

– Persze hogy az vagyok, de ki vagyok én neked?

Fogas kérdés volt, hogy ki is neki Zubédá. A nagybácsi lánya az unokanővér, de hát ezt Zubédá is tudja. Khursíd nénje is a nagybácsi lánya, de ő miért nem ilyen? Miért szidja meg minden semmisségért?

Bárki legyen is neki Zubédá, ő semmiképpen sem képes a sínen menni. Még menni sem tud. Le fog esni róla. Mi értelme, hogy összetörje az arcát.

– Még járnai sem tudok – mondta.

– Miért ne tudnál járni? – kérdezte a teletömött szájjal bétellevelet rágcsgáló öregasszony. – Beléd harapott a skorpió? – Majd hangosan köpött egy nagyot.

– Menni fogsz te nyomorult, különben az apád... – Mintha skorpió marta volna meg, úgy visított a nagy bajuszú, és odaugrott melléje.

– Nem!

– Miért nem? – Lépett oda egy másik férfi, és visszafogta a nagy bajuszú kezét. – Ha így szidod, akkor megijed. Ha pedig megijed, akkor hibázik, és leesik.

– Persze! Igazad van, nagybácsi – erősítette meg egy harmadik –, ha kedvesen, becézve mondd, akkor biztos megcsinálja. Mit szólnsz, gyermekem? Mész, ugye?

– Olyan kedvesen, olyan szeretettel mondom, te meg nem akarsz fellépni rá – vonult félre duzzogva Zubédá. – Allahra esküszöm, ne legyek az apám lánya, hogyha többet szóba állok veled.

Zubédá egy darabig arcát elfordítva üldögélt, ő pedig hol a csillogó síneket, hol unokanővérét bámulta, hol pedig magát vizsgálgatta. Hosszú idő telt el így, aztán Zubédá megfordult, kedvesen rátekintett, és mintegy kéréssel megszólalt:

– Menjél!... Ugye elindulsz rajta?

Ő odalépett Zubédához, és a szemébe nézett. Valahol, mint apró fehér felhőfoslányok a szélben, úszott valami a távoli kék égen, és olyan ragyogás, olyan szívet átjáró ragyogás vette körül, hogy teljesen megfeledkezett magáról, és öntudatlanul kicsúszott a száján:

– Igen, megyek.

Ekkor az ősz szakállú, megfeketedett fogú öreg hirtelen odalépett hozzá, átölelte, és piszkos, nyálas ajkával megpuszilta.

– Ez az, Faddzsú fiam! Ez már férfias beszéd.

A nap még lejjebb csúszott, és a kék ég vérvörössé vált felette. Ő felemelte szemét, és látta, hogy a magas épülethez tapadó betegesen sápadt napkorong valami megfajthetetlen tekintettel nézi őt. Mit akar mondani az a betegesen sápadt, elhaló fényű nap, miközben a háztetőről a mélységbe bukva, rezzenéstelen tekintettel őt bámulja? Mit akar neki mondani az a kihűlő, kimúló korong? Nem érti, hogy miért simogatja a szemét, és miért merül alá a szívébe. Nem érti, hogy mit mond, amikor minden alkonyatkor alámerül a folyóba. Milliószer gondol rá, mégsem sikerül felfognia.

– Mit mond minden nap, mielőtt lenyugodna?

– Minden alkonyatkor szól hozzád a lenyugvó nap? – nézett rá csodálkozva Zubédá.

– Igen! Nem tudom, miért, de úgy érzem, szól hozzám, de nem értem, mit mond. Valamit mondani akar a tekintete, és átütő erővel hatol a szemembe, aztán a szívembe. Nem tudom felfogni, hogy mit jelent, és ahogy a bivalyokat terelgetve a folyóparton ezen gondolkodom, hirtelen megriadok, és mindig... – Hirtelen elhallgatott.

– És mindig mi? – kérdezte Zubédá teljes átéléssel.

– És mindig, amikor sötét lesz, és...

– És?

– És akkor a lábszáramban és minden inamban, mintha valami féreg motoszkálna, és hangosan verni kezd a szívem... – Ismét elhallgatott, és úgy maradt, mintha nem találna szavakat, hogy megszólaljon.

– És te szótlánul maradsz. – Zubédá, mintha maga is alámerülne, hogy megpróbálja kihalászni a gyöngyöt a mélyből, folytatta:

– Ha én neked lennék, akkor egy nap odaugranék, elkapnám, és addig nem engedném lenyugodni, míg világosan el nem magyarázná, mit is akar.

– Megfognád a napot?

– Igen, miért is ne?... És nem hagynám lenyugodni. Soha sem hagynám lenyugodni.

De hát Rafát látta, hogy a sokáig az épülethez tapadó napkorong nagyon lassan alámerül. Arrafelé, ahol a folyónak kell lennie, és amerre kis dombocskák vannak, a horizonton szétterül a nap, mintha valaki tüzet gyújtott volna.

– Ég a tűz?

– Igen, meggyújtottuk – mondta az öregember arany fülkarikás fia, és feléje pillantott. Hangosan verni kezdte a dobot, és odaszólt:

– Faddzsú fiam, maradj még egy kicsit a bambuszrudaknál... csak még egy kis idő.

Csak még egy kis idő, s a napkorong egy csobbanással alámerül a dombok közé, és sötét lesz.

Lenézett a lobogó tűzre, és még egyszer körüljáratta a tekintetét. A dobszó tömeget vonzott, és mindenfelől körülvették a kíváncsiskodók. A hazratgandzsi riksaállomáson álldogáló sok száz ember izgalomra vágyó tekintettel bámulta, és készségesen adta az adományt. A környék pedig gránátalmaszínű lett a lobogó lángok fényében.

De hát ő nem Faddzsú! Hogyan tudna mutatványt csinálni?

És most azt mondják majd neki, hogy induljon el. De hát hogyan indulhatna el? Soha életében...

– De Zubédá, hogyan mondjam el neked? Síneken soha életemben nem mentem még. Hogyan lennék képes rá? – kérdezte zavarodottan, és kérlelőn nézett rá.

– Úgy, ahogy én csinálom.

– Te egyenletesen mész. Neked...

– Én is elkezdtem egyszer. És akkor én is úgy gondoltam, hogy leesem. De nem voltam úgy halálra rémülve, mint te. Ha leesem, hát leesem. Talán meghalok tőle?

Úgy van. Ha leesik, hát leesik. Miért kellene holtá válni a félelemtől. Ráadásul még kap öt rúpiát is. És ha kap öt rúpiát, akkor eljuthat Zubédához.

Minden rendben van. Igen, minden rendben van. És az alámerülő nap felé nézett.

– Igen, minden rendben van.

Felemelte tekintetét, és a távoli horizontot fürkészte, ahonnan az épülethez tapadó, egyre lankadtabb napkorong nézett vissza rá.

– De mit mond? – Újra az előtte kifeszített kötélre pillantott. És mindjárt, amikor hozzáér, csiklandozni fogja mezítelen talpát, és ahogy rálép, lassan behajlik majd a súlya alatt. Aztán teljes bizalommal a napba nézett, s elfelejtve az emberek százait és különösen azt az öt embert, aki őt Faddzsúnak véelve erőszakkal idevonszolta. Őket és az odalent lobogó lángokat, és a lábszárában motoszkáló férgeket is feledve lassan elmosolyodott, előrenyújtotta karját, és halkan, mint amikor valaki határtalan szeretettől átjárva, suttogva beszél, megszólította a napot...

– Egy kicsit támaszd meg a karomat. Aztán majd... aztán majd... – mondta.

És akkor valahonnét egy gyerek került elő, és rohanva áttört a tömegen. Piros csíkos, piszkos inget viselt. Amint odaért, megfogta a doboló öreg kezét.

– Hó! Állj csak meg, te fiú! – Ő pedig elveszette nézett az örege.

– Miért, mi történt? – kérdezte erősen dobogó szívvel.

– Hé, hát te nem is Faddzsú vagy! Igazat mondtál, mi meg nem hittük el. Na, gyere most le!

És akkor Rafát hirtelen meglátta, hogy azt a fehér papírsarkányt, amelyet üldözve kifutott a városból, és egy vérszomjas erdőbe jutott, azt épp most, ebben a pillanatban kaphatja el.

– Nem! Én vagyok Faddzsú!

– Én vagyok Faddzsú!

– Én... én... végig tudok futni ezen a kötélen. – Izmai megfeszültek, és testéből a vér mind a szemébe tódult, és fogait mélyen az ajkába vájta, és a kifeszített kötélre lépve épp egyik végétől a másikhoz akart futni, amikor a fekete fogú fiatalember melléje ugrott, derekánál fogva felemelte, és erőszakkal lehozta.

– Igazán mondom! Igazán mondom! – vinnogta elcsukló hangon. – Én Faddzsú... én vagyok Faddzsú!

– És aztán mi történt, Raffú? – Zubédá a gránátalmavörös, felkelő napot nézte, kezét lassan a háztető padlóján alvó Rafát hátára tette, és szeretettel kérdezte:

– És aztán mi történt, Raffú?

– Akkor, Zubédá, arra a nyomorult gazember Faddzsúra vetettem magamat, és vertem az öklömmel, és azt mondtam neki, hogy „Te büdös disznó, honnét lettél te Faddzsú? Tudsz is te azon menni!” De Zubédá, sokan voltak, az az öt furcsa kinézetű ember megfogott, és úgy vert... úgy vert... – Elcsuklott a hangja. – És akkor sötétség fogott körül. Minden koromsötét lett.

Hangosan zokogott, Zubédá pedig melléje telepedett, és a hátát simogatva egészen más hangon mondta:

– Ki vagy te, Rafát? Holnap ismét... holnap... – mondta olyan lélekbe hatoló hangon, hogy Rafát megfordult, az arcába bámult, és hosszasan rajta tartotta a tekintetét.

– És akkor azt éreztem, mintha... mintha...

Bangha Imre fordítása

KESZEG VILMOS

ÁTVÁLTOZÁS VÁLTOZÓ KONTEXTUSOKBAN

A diskurzus első fázisa – az izgatott híresztelés és hitetlenkedés – a konkrétum logikáját követve irányítja a figyelmet a helyzet paramétereire. A szóban forgó egyén esetté válik.

■ Az átváltozás az évezredek során az egyik legprovokatívabb helyzetnek bizonyult. A mitológiákban az istenek és a démonok adottsága. A dolgok a teremtés korában nyerték el végső, stabil formájukat, átváltozással. Az alkímia az ember és az anyag természetének átalakítását kísérte meg. Az átalakulást a mesetörténetek még „természetes” fordulatként jelenítik meg, azonban valójában már a fantasztikum világában. A maszkok alkalmazásával a rítusok gyakran valósítják meg a szimbolikus metamorfózist. A hiedelemrendszer a felvilágosodás racionalizáló mozgalmá, a boszorkányüldözés lezárta után is éltette az átváltozásban való hitet.¹ A művészetek hálásan fedezték fel a témát a legkülönbözőbb jelentések megfogalmazása számára. A hírként 1633-ban megjelent történet a büntetésből kutyává változott lengyel nemesről (J. W. Brednich) ponyván hódította meg az olvasókat, s vált az istenkáromlás és a zsarnokkodás miatti büntetés példázatává. A finn származású Kallas Aino *A farkasmenyasszony* című regényének főszereplője, a fiatal erdőszasszony ellenállhatatlan vágyat érez a környéken garázdálkodó farkasfalkába állni. Ezek a farkasok a sától származtak, és a boszorkányokkal cimboráltak. A magára maradt asszony egy titokzatos Szent Iván-éjszakán farkasbőrt ölt magára, s ettől teljesen állattá változik. Hátártalanul szabadnak érzi magát, állati ösztönök ébrednek fel benne, s ettől kezdve örömet leli a vad vágtságban, az élő testek marcangolásában.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy az átváltozás mitológiában való előfordulásának egyik formáját és annak megváltozását a diskurzus kontextusában értelmezzük.

A mezősegi prikulics

■ Kocsis János (1932–2005) gyermekkoromban szomszédom volt. Amikor kutatásba fogtam, mindegyre visszatértem hozzá. Semmilyen kérdés nem zavarta. Megismertem élettörténetét, örömeinek forrásait és bánatainak okát, tudásának és hitének mélységeit és határait. Tőle hallottam, talán először, hogy édesapja egy alkalommal kaszálni ment, s a szomszéd réten egy „barátjára” „rájött az órája”, kutyává alakult, s a feleségére támadt. Akkor is tudtam, hogy Kocsis János az édesapja ismerősei közül név szerint nem tudta volna azonosítani a prikulicsot, s azt is, hogy az édesapja nem volt figyelmes szemtanúja sem az átalakulásnak, sem a férj és a feleség küzdelmének. Ennek ellenére Kocsis János hitte, amit mondott. Amikor 1980 táján egy őszi, borongós estén újra a téma felé tereltem a beszélgetést, elutasította kérésemet. Az őszi prikulicsok átváltozásának időszaka, s ha róluk beszélünk, könnyen megeshet, hogy ártani fognak. Úgy tanulta, és azt vallotta egész életén keresztül, hogy a prikulicstól tartózkodni kell.

A terepmunka során hallottam, hogy az 1950-es években Detrehemtelepen egy fiatal, családos férfi időnként kutyává változott, a 30-40 km-re kezdődő havasokba ment, ott hányódott egy hónapon keresztül, családját elhanyagolva. 1980 őszén Felsődetrehebben hallottam izgatott beszámolót arról, hogy rövid idő alatt két esetben találtak kutyává átalakult emberrel. Záróra után a vegyesbolt kiszolgálónőjének egy borjú nagyságú, hosszú szőrű kutya állta útját. Két lábra emelkedett, s nem mozdult. A nő férje belerúgott, mire az állat nyögött, s továbbvonszolta magát. Alsódetrehebben a bolt éjjeliőrét látogatta meg a kutya. Hiába riasztotta az ismeretlen látogatót, az nem akart továbbállni. Mezőbodonban egy Toader nevű, felnőtt férfi alakult át rendszeresen berbécscsé az 1950-es években. A határon bolyongott, úzóbe vette a kutyákat. Az 1960-as években Aranyosegerbegyben egy Gizella nevű nő változott hol kutyává, hol számmárrá. Az Aranyosegerbegy és Aranyosgyéres közötti területen várta, megtámadta, megfutamította áldozatait. Prikulicsot szinte mindenütt megneveztek, amerre hiedelemgyűjtést végeztem: Berkenyesen, Felsődetrehebben, Magyarberétén, Magyardécsén, Magyarfrátán, Magyarszováton, Mezőtőháton, Mezőbodonban, Nagysármáson.

Mielőtt a figyelmem elfordult volna a mezősegi hiedelmekről, 2001 őszén halottam utoljára friss prikulicsjárásról. Egy holdtölte idején Aranyosgyéresen egy 40 éves férfi kutyává alakult. A település nagy ipari egységének kerítése körül ólalkodott, fel-felugrott a kerítésre. A gyár közelében barakkokban lakó romák figyeltek fel rá. Körülvették, s egy késsel könnyen hátba szúrták. A seb vérezni kezdett, s a kutya visszavedett emberré. A történet a több ezer munkást foglalkoztató gyárban hamar szárnyra kapott, s a hírt ki-ki magával vitte a falujába.

A diskurzus kontextusában

■ A prikulics hiedelmét folyamatos diskurzus tartja napirenden.

A diskurzus első fázisa – az izgatott híresztelés és hitetlenkedés – a konkrétum logikáját követve irányítja a figyelmet a helyzet paramétereire. A szóban

forgó egyén esetté válik.² Kiemelődik a névtelenségből, s a diskurzus mint kollektív tényfeltáró és értelmező folyamat során rendre feltárulnak élete biografikus motívumai, körülményei, a szokásai, kapcsolatai. A róla való beszélés tartalmazza a meglepetés, a megdöbbenés indulatait, az okok firtatásának és az ítéletek megfogalmazásának, az elhatárolódás, a marginalizálás nyelvi és proxemikai gesztusait. A diskurzus rendre átírja biográfiáját, prikuliccsá alakítja, hozzárendeli a prikulicsra jellemző biografikus és narratív sztereotípiákat. A gyakoribb narratív sémák a prikulicsnak való születés, a kutyává való átalakulás, a prikulicsként való viselkedés, a visszaváltozás. Ez a diskurzusnak már a következő, a második fázisa, amikor az eset egyre inkább elveszíti aktualitását, szenzáció jellegét, a mindennapi kommunikáció napirendre tér fölötte, s a történet a közösségi emlékezetben él tovább, ahonnan újabb beszédhelyzetekben példázatként, az egyént kompromittáló vagy a hiedelmet legitimáló narratívumként idézhető fel.

A felsődetreheimi Török János (sz. 1930) személyes élményként számolt be a prikulics ténykedéséről. Legényként szolgálni ment. Egy nyári éjszakán nyitva hagyta a csűrkaput, s a szénában vetett ágyat magának. Arra ébredt, hogy egy idegen kutya nyalogatja a talpát: „egy akkora kutya né, egy jó számárfióka, egy fekete kutya járt a talpamnál, mit tudam én, nyalta a talpamat, mit csinált addig az ideig, amíg én feébredtem, amiko én feébredtem, megállott a kutya, s megnézett. [...] Muszkánok hitták a kutyánkot, nem lehetett aztat a láncból kiereszteni [...], me összetépte az embert. De eztet nem fogta. Hogy a nyavalya rontsa ki az ódalbordáidat, vajon miféle kutya lehet ez, te? Fekelek és veszem a villát, s meek feléje, hereg, de nem szalad. Állak, s gondolkozak, te, ez csak Gyurka bácsi lehet [...] a haramadik szomszédból, [...] mondták, hogy Gyurka bácsi prikulics lesz. Rontsa ki a nyavalya a prikulicsát, hogy meneküljek én meg ettől, gondolkoztam, fiatal gyermek, há mi, tizennyóc esztendős gyermek vótam, há most má gondolkozz meg, hogy menekülsz meg, te, és senki, az Istenen kívül nem segít senki se, hogy menekülj meg tőle. Menyek, uszítam a kutyát, a kutya nem fogja, menyek a villávo feléje, nem reterál. [...] Valahogy hozzáközeledtem, s a villáva ráütettem. De én olyant üttem rá a villáva mindenesetre, mint egy tisztességes emberre. A villávo. Akko ement. Elment, nem telt belé őt perc, onnét a harmadik háztó: – Hadd e, úrfi, me még beszélek én velled. De én nem feleltem neki egy szót se.” Megküzdött a prikuliccsal a nagysármási Farczádi Dénes is (1912). A mezőn támadott rá, ő pedig a villával többször beleszúrt. „Hát elég az hozzá, mi történik, azt mondják nekem, te tudod, hogy ki volt nálad az éjjel? Somogyi Dani bácsi. (Nevet.) Igen. Ott lakatt lenn az aljba.”

Egy-egy eset 50-80 éven át szolgált hiteles példázatként. A téma egy-egy friss eset kapcsán aktivizálódott, s ilyenkor a korábbi esetek áttekintése, összevetése is megtörtént. A beszélés általában a „hogy mik vannak!” típusú indulatos diskurzus keretében zajlik, folyamatos legitimálás kíséretében. Az időben való elhelyezés, valamint a hitelesítés a szemtanú megnevezése által történik. A „mondták, mondják” megfogalmazás az eset közismertségét, az eset hitelessége fölötti konszenzust emeli ki. Az esetet felidéző általában előszeretettel nevezi meg forrásként vagy szemtanúként az általa tekintélynek tartott személyt. Esetenként „mondta mámi”, „nagyapám mondta”, „magyarázta apám”, „édesanyám magyarázta”, „anyuék mesélték”, „az én testvérem, az én saját testvérem, az mondta”, „mostohaapám meghótt, ő is meg tudná mondani”. Máskor polgári néven vagy foglalkozásával azonosítják az információ forrását. Olykor pedig ho-

mály fedi az információ forrását: „nem tam, ki mondta, én csak hallattam”. Az eset tér- és időbeli közelítése és távolítása, a forrás nominalizálása vagy anonimizálása olyan nyelvi viselkedés, amelyet a meggyőzni akarás vagy az információ megkérdőjelezése vagy takarni akarása motivál. A gyűjtött adatbázisban 18 alkalommal van szó a településen, 14 alkalommal pedig szomszédos (vagy legalábbis azonosított) településen történt átalakulásról. A szülőkre, a nagyszülőkre történő gyakori, már-már tüntető hivatkozás a hagyomány, a felnőttek, az idős generációközi kommunikációban játszott tekintélyét hangsúlyozza.

A narratív beszédforma megelőzi vagy párhuzamosan követi a fogalmi nyelvet.³ Az elsődleges narratívumok friss élménytörténetek, híresztelések. A prikulicsról való beszélés azonban kitermelte azt az integráló narratívumot is, amely a prikulics hiedelemkörének minden releváns morfológiai elemét tartalmazza. A történet szerint a fiatal házások valahova elmennek (a határra, szénát gyűjteni, látogatóba, vásárba). A férj figyelmezteti feleségét, hogy ha kutya támad rá, igyekezzék úgy megsebezni a támadóját, hogy vér serkenjen testéből. Esetleg a védekezéshez szögesbotot ad át neki. A férj elmegy „bajára” (az erdőbe, a szénaboglyák mögé, a kukoricásba), bukfencet vet, kutyává alakul s feleségére támad, s a küzdelemben összeszaggatja az asszony ruháját. Az első csepp vér láttán megnyugszik, visszavonul, visszaváltozik, s derűs arccal tér vissza a feleségéhez. Az asszony gyanútlanul számol be a támadásról. Amikor mosolygó férje fogai között megismeri a ruhájából származó cafatot, cérnaszálat, megirtózik tőle, s hazaköltözik szüleihez. A vándormonda lokalizálása térhez, időhöz, személyhez köti az eseményt, s a történet forrását is megnevezi, azonban elhívására alig tart igényt. Megmarad kuriózumot szemléltető érdekes, szórakoztató, meglepő történetnek. A „forma uralma”, a történet kerek volta felszámolja a történet külső referenciáját, fikcióvá alakítja.⁴ A történet a varázsmesék negatív redakciójának is tekinthető. A mesében a hős próbák során bizonyítja rátermettségét, s elnyeri a királykisasszony kezét. A prikulics házasságot köt, majd váratlanul fény derül betegségére, s a felesége elhagyja. A hiedelemkör erózióját okozza a mondai, mesei hagyománnyal való affinitás. A prikulics nem csupán kutya alakját öltheti magára; egy számárrá változott prikulicsot a kovácsok megpatkoltak.

Szociális kontextus

■ A prikulicsról való beszélés a mitológiát folytonosan konkrét helyzetekbe, szociális kontextusokba helyezte. A prikulics egy lokális társadalom tagja. „A prikulicsak rendes emberek vótak, családosak – mondja egy mezőbodoni személy –, csak hogy aztán átvátozik teljesen.” Általában férfiak, ritkábban nők. A figyelem általában felnőtt korban, a házasságkötést követően terelődik rá. Ekkor válik nyilvánvalóvá külön viselkedése, az enyhe mizantrópia, a magány kedvelése, a szintén enyhe, külsőségekben megnyilvánuló aszociális és a depresszív hajlam. Ha családja van, időnként eltűnik felesége, gyermekei elől, ha városra, vásárba megy, esetleg munkába ingázik, előszeretettel választja a magányos gyaloglást, akár hosszú útvonalon is. Az egyik fiatal házaspár egy-egy hónapra magára hagyta feleségét, az Érchegység havasai között kóborolt, „hányódott”. Az egyik, prikulicsként számon tartott asszony éjszakánként kóborolni indult az utcán, a falu határában. Éjjel, szürkületi időben, ritkábban a nap folyamán mások nyomába szegődött. Amikor a férfi sajátos viselkedése állandósul, a feleség

elválik tőle: „szegény menyecske evált tőle. Nagyon megirtózott” (Andrássytelep, Nagysármás).

Az első átváltozástól kezdve az egyént prikulicsként tartják számon, prikulicsként viszonyulnak hozzá. Az ember nyomába szegődő ismeretlen kutyában őt vélik felismerni. Egy felsődetreheimi adatközlő szerint: „ha nem is vót prikulics [...], csak vót vaj egy kutya, hogy megijedt tőle”. A kezén vagy arcán megjelent horzsolást a kutyákkal való viaskodás következményének tartják. Sem vele, sem családtagjaival nem szakítják meg a kapcsolatot. A kapcsolattartás mégis merevé, formálissá válik. Általában sajnálattal tekintenek rá,⁵ tartózkodva beszélnek vele és családtagjaival, feltűnően, tünetően leplezik a viszolygásukat és félelmüket, s a háta mögött kibeszélik, feltételezéseket fogalmaznak meg. „Elég nagy baj ez, aki ez alatt ke hogy élje le az életit” (Andrássytelep). „Nálunk is megvan, még mai nap is félnek a prikulicstul a gyermekeink” (Magyarfráta).

Természeti kontextus

■ A mezőségi világot átszelő ösvények vadrózsa-, galagonyabokrok mellett vezetnek el. A hosszasan gyalogló személy nagy eséllyel vált a tüskés bozót áldozatává. A megszaggatott, rendetlen öltözet, a kézen és az arcon esett horzsolások könnyen váltak az ember alakban a prikulicsra jellemző kóborlás árulkodó jeleivé.

A kopár dombokon űzött mezőségi alapfoglalkozás, a pásztorkodás elmaradhatatlan kelléke volt az állatokat őrző kutya. Csellengő kutyával éjjel és nappal, a határon és a falu utcáin egyaránt találkozni lehetett. A pásztorkutyák el-elkísérték a gyalogost, s ha több kutya találkozott össze, egymásra acsarkodnak, egymásba martak.

A prikulics hiedelemkör alapmotívumai látványként folyamatosan újratermelődhetnek a mezőségi tájban.

A paraszti mitológia és a természeti környezet összekapcsolódását fontosnak tartjuk hangsúlyozni. A mezőségi prikulics csak nagy ritkán alakul vérengző farkassá.⁶ Általában kutya alakot ölt magára. Alig 50-100 kilométerre, az Érc-hegység havasai között, akárcsak a magyar nyelvterület többi régiójában, a prikulics az erdők állata, a nyáját és az embert megtámadó vérengző farkas.

Kognitív kontextus

■ Ezen a ponton az értelmezés nem kíván átlépni, mert méltán gyanússá válhat, hogy fogadatlan prókátorként kíván kiállni Kocsis János és társai mellett. Ami ezen túl van, az maga a hit és a hit mitológiának, hiedelemnek nevezett változata. Egy másfajta világlátás és -észlelés.

Amikor 1980 táján, az őszi estén Kocsis János visszautasította, hogy a prikulicsról beszéljünk, úgy viselkedett, ahogyan megtanulta, megtapasztalta, és egy életen keresztül hitte: prikulicsok vannak, a prikulicstól félni kell. Viselkedését az a pszichológiai realitás szabályozta, amely a világot sajátosan építette fel számára.⁷ A prikulics ennek a világnak a része. Olyan mértékben, hogy őszi időben folyamatosan óvakodott beszélni róla.⁸

A prikulics – ember és állat? Karl Linné rendszertana óta tudományos illem tiltja ennek a kérdésnek a felvetését. Hogy a prikulics hiedelmét megértsük, mégis ezt kell tennünk, sőt azt is el kell fogadnunk, hogy a két kategória között folyamatosan lehetséges az oda-vissza út megtétele. A „primitív mentalitást” re-

konstruáló Lévy-Bruhl szerint a dolgok egy időben két világban, kétféle természetnek megfelelően léteznek, ez a *participáció törvénye*.⁹ Vagy pedig alakjuk fluid, ami lehetővé teszi a más formába való átmenetelt.¹⁰ Láng János a jelenséget a *kettős természet motívumának* nevezi: a tárgyak, az élőlények, a jelenségek – számunkra érthetetlen módon – egyidejűleg ők maguk és mások is.¹¹

Látható-e a prikulics, valamint a paraszti mitológia és mágia sok eleme? A vihardémon sárkány, a lüderc, a cseberben a lopás jelenete? Az antropológia a mentális képzelőerő kultiválásának nevezi az olyan szocializációs folyamatot, amely során az egyén megtanulja kulturális közösségének realitásait. Látni kezdi, látni tudja mindazt, amit a környezetében élők a különböző helyzetekben látni, érzékelni tudnak.¹²

A farkaskoldus a magyar etnológiai irodalomban

■ A Werwolf-hiedelmek indoeurópai, mai formájukban szláv, germán és román eredetűek.¹³ Az első értelmezései a középkori városi társadalom idegenektől (vándorkoldusoktól) és a vadaktól való tartózkodására vezetik vissza. A példák között szerepelnek azok a periratok, amelyek gályarabságra, örültek házába kényszerítették a feltételezetten állat alakban a városban garázdálkodó személyeket, koldusokat.¹⁴ Az értelmezés másik rétege a feudális, állattartó paraszti mentalitást rekonstruálja. Ipolyi Arnold és Gönczi Ferenc szerint a farkaskoldus a holta után farkassá változó juhász, aki az állatok elpusztításával áll bosszút az elszenvedett sérelmekért.¹⁵ Gönczi Ferenc és Róheim Géza szerint a bosszúszomjas, vagy a születésekor a bába által megrontott személy farkassá változik, állatokat pusztít, és parancsol az állatoknak.¹⁶ Két aranyosszéki falu prikulicseseit legutóbb Komáromi Tünde vette számba, a köztudatban élő képzetek, a prikuliccsal szembeni attitűdök és mentalitások áttekintésével.¹⁷

A kutyává alakulás okát, valamint a kutya alakban való ténykedést az utóbbi évtizedekben sajátos magyarázat értelmezi.¹⁸ A betegséggel való születést a fogantatás vagy a születés valamilyen rendellenességének, sajátos körülményeinek tulajdonítják. Egyik adatközlő szerint a harmadik generációs törvénytelen gyermek prikulicsnak születik. Kedvezőtlen a holdtöltekor történő születés. A meg gondolatlanul kimondott szülői átok is szerencsétlenné teheti a gyermeket.¹⁹

A betegség holdváltózáskor, újholdkor, holdfogytán, holdtöltén hatalmasodott el, szabályos időközönként (három, hat, kilenc hónap). A prikulics félrevo-nult, s kutyává változott. Az átváltozást esetleg bukfencsel hajtotta végre. Kutya alakban bejárta a falu utcáit, embert, a falu határát, kutyát keresve. Áldozatával csupán annyira küzdött meg, hogy valamelyikükből vér serkenjen. A vér látványára vissza tudott változni emberré. Ha nem talált áldozatra, a kóborlástól ki-merülten összerogyott, s esetleg elpusztult.

A feltételezés szerint testi jegye, fölös testrésze volt: egy 10 cm-es, ritka szőrzettel borított farkocsőkevény. A rendellenes testi jegyet azonban teljesen palás-tolták.

A *pricolici* és a *vâlva lupilor* a román etnológiai irodalomban

■ A 19–20. század fordulójának román etnológiai irodalma is vérengző, gonosz lényként írta le. Marienescu értesülése szerint a *pricolici* egészséges, kövér, pirosposzgás arcú; tekintete merev, átható, ártó. Kutyává vagy farkassá alakulva

bejárja az udvarokat, a határt, elpusztítja a teheneket, a juhokat, a majorságot, az útjába kerülő embereket megveri, a kutyákat véresre marja. Akcióideje májustól az őszi dér lehullásáig tart. Gonosz asszonyok tehenek zsírjából készített kenőccsel bekenhetik betegeskedő ellenségüket, hogy az prikuliccsá váljon. A megrontott személy mocsarakban, hegyekben bolyong. A visszaváltozásnak különböző eljárásai vannak.²⁰ Kostakinak is tudomása van a rontás következtében bekövetkező átváltozásról; a pricolici jószántából különösen nagycsütörtökön tud átváltozni. Az ugyanabban a hónapban született kilencedik, holdkóros testvérből pricolici lesz. Embervérre szomjazik, állat alakban megfedezkedik a barátai és a rokoni kapcsolatokról. Nyári és őszi éjszakákon állatokat pusztít, feldúlja a kerteket. Holta után vámpírrá válik. „A pricolici-ok általában a gonosz szellem által elcsábított, kegyetlenkedésre kényszerített szerencsétlenek. Nincs egyéb kívánságuk, mint megszabadulni az őket hatalmában tartó varázslattól” – értelmezi a szerző.²¹ A. Gorovei tudomása szerint az ugyanabban a hónapban született kilencedik testvér pricolici.²²

A későbbi gyűjtések és elemzések kiostálták a pricolici kegyetlenkedéséről szóló sarkító adatokat, s a bűnben fogantatás és születés traumáját s a belőle fakadó devianciát értelmezték. A bűnös születés nem szűnt meg foglalkoztatni a közvéleményt. Hitelesnek tartott, 50-70 éves esetek alapján a népi diskurzus újra és újra nekirugaszkodik megfejteni az állattá való átalakulás, a környezetben végrehajtott igazságszolgáltatás (bosszú) okait.²³

Zárás

■ Amíg volt, a prikulics gonoszkodása, átváltozása folyamatosan foglalkoztatta, megosztotta a közvéleményt. A róla szóló diskurzusban párhuzamosan éltek egymás mellett a különböző feltételezések. A Mezőségen prikulicsok ma aligha vannak. Ugyanis rendre-rendre eltűntek a diskurzus éltetői, megszűntek azok a beszédhelyzetek, amelyekben az állatokra vagy a feleségre támadó prikulics beszédtema volt. Ha mégis vannak, a maguk törvényei szerint élő, jövő-menő, deviáns, ártalmatlan emberek, akiket a közvélemény sajnálkozással követ, sőt egyre gyakrabban észre sem vesz, azaz szóra sem méltat. Ha a köznyelvben a neve elhangzik is, a nem éppen daliás alkatú személyt illetik vele: „Hogyha alacsony, hogyha kisebb növésű, akkor úgy mondták, hogy prikolics.”²⁴ Vagy pedig – tréfásan-kedélyesen, de még mindig a kulturális emlékezet utolsó morzsáit morzsolgatva – az izgága gyereket: „A gyerekekre is mondják, úgy szólítsák meg a nagyak, hogy te prikulics.”²⁵

■ JEGYZETEK

1. Erdész Sándor: *Állattá változások a nyírségi népi hiedelmekben*. (A Jósa András Múzeum Évkönyve I. 1958) Bp., 1960. 215–226.
2. Filozófiai antropológiai esszéjében E. Cioran írja, hogy csupán annak a létezésnek van értelme, amely esetté tud válni. Az eset az érdeklődés középpontjába állítja az egyént, kiemeli a névtelenségből, s az univerzális esszencia helyett a partikuláris esszenciával tölti fel sorsát. Emil Cioran: *Omul fără destin*. In: *Uő: Antropologia filosofică*. Pentagon–Dionysos, Craiova, 1991. 15–22.
3. Jürgen Habermas a „metafizika utáni gondolkodás” termékének tekintette a mítoszok narratív szemléletének háttérbe szorulását, az empirizmusnak, a személyes tapasztalatoknak a megismerésben való eluralkodását, az értelmezés racionalizálódását, az ész szituálizálását. J. Habermas 1993 (1988). Jürgen Habermas: *A metafizika utáni gondolkodás motívumai*. In J. Habermas–J.F. Lyotard–R. Rorty: *A posztmodern állapot*. Századvég, Bp., 1993. 179–212. (eredeti kiadás: 1988)
4. A folyamatot – V. Propp és J. M. Meletyinszkij nyomán – Nagy Olga a jelentés-átfordulás, az inverzió fogalmával nevezi meg: a szabályos forma, a történet stílussteremtő eszköz, amely során „a mitikus fantasztikumból mesei fantasztikum” jön létre. Nagy Olga: *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Kriterion, Buk., 1978. 98–103.

5. Ezt a viszonyulást örökölte meg Kovács Ágnes is a kalotaszegi Ketesden. Kovács Ágnes: *Kalotaszegi adatok a lüdercről, sárkányról, garabonciásról, rosszakról, prikolicsokról, boszorkányokról*. Ethnographia LVIII (1947) 1–2. 111–114. 112.
6. Hasonló megfigyelést tesz Komáromi Tünde az aranyosszéki hiedelem ismeretében. Komáromi Tünde: *Prikulics Aranyosszéken*. In: *Változó társadalom*. Szerk. Borbély Éva–Czégényi Dóra. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 1999. 44–72. 66.
7. A mítosz realitását mint pszichológiai realitást B. Malinowski írta le, majd nyomán M. Eliade és Je. M. Meletyinszkij. Je. M. Meletyinszkij: *A huszadik századi nyugati mítosz-elméletek*. Ethnographia 84. (1973) 1–2. 104–114. 107.
8. A kognitív antropológia amerikai képviselője, Ward Goodnough kulturális teljesítménynek tekinti a megfelelő teljesítmények, reakciók és ítéletek generálását (fájdalom, fizikai erőfelfejtés, indulatok, félelem). Ward Goodnough: *Description and Comparison in Cultural Anthropology*. Aldine. Chicago, 1970.
9. Lucien Lévy-Bruhl: *L'expérience mystique et les symboles chez les primitifs*. Alcan, Paris, 1938. 93.
10. Lucien Lévy-Bruhl: *La mythologie primitive. Le monde mythique des Australiens et des Papous*. Alcan, Paris, 1935. 45–46.
11. Láng János: *A mitológia kezdetei. Az ősi népek elbeszélései*. Gondolat, Bp., 1979. 59–65. Példákat a magyar paraszti mitológiában is találunk. A sárkányfarok felhő viharfelhő is, s ugyanakkor a benne található, kígyó alakú vihardémon.
12. Richard Noll: *Mental Imagery Cultivation as a Cultural Phenomenon: the Role of Vision in Shamanism*. Current Anthropology 26. (1985) 4. 443–461. A lüdercet látni tanításról: Keszeg Vilmos: *Történetek a lüdercről*. In: *Uő: Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kvár, 2002. 60–104. A mezőségi leánygyermek cseberbe nézéséről: Keszeg Vilmos: *Egy látomás. Az esemény, a reprezentáció és az ítékezés*. In: *Uő: Homo narrans. Emberek, történetek és kontextusok*. KOMP-PRESS, Korunk Baráti Társaság, Kvár, 2002. 28–59.
13. Az emberfarkas hiedelemkörének összefoglalása: Pócs Éva: *Néphit*. In: *Magyar néprajz VII*. Főszerk. Dömötör Tekla. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990. 527–692, 577–579.
14. Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Heckenast Gusztáv, Pest, 1854. 361; Gönczi Ferenc: *A csordás farkas*. Ethnographia XVI (1905) 93–96. 93–94; Róheim Géza: *Magyar néphit és népszokások*. Athenaeum, Bp., 1925. 90–93.
15. Ipolyi: i.m. 361; Gönczi: i.m. 90–94.
16. Gönczi: i.m. 93–94; Róheim: i.m. 90–93.
17. Komáromi: i.m.
18. A farkaskoldussal kapcsolatos képzetek a közép- és az újkor során tevődtek át a kutyára is. Pócs Éva: i.m. 577.
19. Bukovinában testvérek kapcsolatából *purkulics* születik, aki hét évig ember, hét évig kutya. Bosnyák Sándor: *A bukovinai magyarok hitvilága*. Folklor Archívum 6. MTA Néprajzi Kutatócsoport, Bp., 1977. 144. Román etnológiai adat szerint a hűsvét előtti nagybőjt idején fogant gyermekből lesz prikulics. Otilia Hedeşan: *Între oameni și lupi. Valva lupilor*. In: *Uő: Pentru o mitologie difuză*. Marineasa, Timișoara, 2000. 135–177, 139–140.
20. A. M. Marienescu: *Pricolici*. Familia VIII (1872) 10. 116; 14. 164; 15. 176. 1872.
21. N. L. Kostaki: *Pricolicii. Studiu de mitologie română*. Viața Românească. Revistă literară științifică. XVI (1910) V. 389–391.
22. Artur Gorovei: *Credinți și superstiții ale poporului român*. Grai și suflet – Cultura națională, București, 1995. 201.
23. Hedeşan: i.m.
24. Czégényi Dóra: *A hiedelemtudat újratermelődése és továbbélése. Szilágysági hiedelmek és hiedelemszövegek az ezredfordulón*. Doktori disszertáció. Kvár, 2012. II. 34.
25. Keszeg Vilmos: *Mezőségi hiedelmek*. Mentor, Marosvásárhely, 1999. 186.

VÉGH BALÁZS BÉLA

A HIRIPI CIGÁNY NÉPMESÉK MITIKUS MOTÍVUMAI

A mesékben előforduló egyéb csodálatos motívumok is életszerűek és elhíhetők; az alvilági temetőben gerendákra helyezik a koporsókat, a Huszonnéggy fejű Sárkány asztalhoz ülteti és megvendégeli a királyfit.

■ A huszadik század második felének népmeggyűjtései arról győznek meg bennünket, hogy a cigány közösségekben tovább élnek az archaikus népmesei motívumok (lásd Erdész Sándor, Faragó József, Nagy Olga, Vekerdí József, Görög-Karády Veronika, Dobos Ilona, Bari Károly és mások gyűjtéseit). A mesemondók alkotó módon formálják a mesehősök jellemét, és használják a mesei motívumokat, helyszíneket, epizódokat. A szabadon kezelt mesekincséből egyéni mesekombinációk születnek; mesemondáskor a két leggyakoribb eljárás, a motívumok átvétele és átalakítása újítja meg a meséket. Ezzel a megállapítással összegzi Görög-Karády Veronika a tyukodi cigány mesemondó, Erdős Lajos meséinek műfaji jellegzetességeit. A feltételezett mesemondói szabadság mégsem tekinthető határtalannak, ugyanis a befogadó közösség elvárásai korlátot szabhatnak: „A mesemondónak a közösségében felhalmozott tudásanyagból, a kialakult szokásokból, hiedelmekből, a viselkedést szabályozó elvárásokból és a tradíció által szentesített nyelvi eszközökből kell építkeznie.” Ezek a befolyásoló tényezők eredményezik az ún. „etnospecifikus meseelemeket” (Röhrich Lutz). Segítségükkel azonosíthatjuk a mesének valamely közösséghez, etnikumhoz való tartozását, miközben az egyes mesemondók egyéni motívumaira is ráismerhetünk. Az európai mesékben ezek a motívumok áttételes formában, esztétikai szinten egyetemes szimbólumokként vannak jelen. Bennük már

nehéz felismerni az egykori eleven hiedelmet, mesei fikcióként tartja őket számon a befogadói tudat. A sárkányok, az ördögök, a boszorkányok és a tündérek beilleszkedtek a mesék jelképrendszerébe, és valamilyen esztétikai vagy erkölcsi minőséget képviselnek. Korábban hasonló következtetést fogalmazott meg Nagy Olga az erdélyi cigány népmesék kutatójaként, visszautalva az archaikus gondolkodás legősibb formájára, a mágiára: „Az archaikus cigány mesék segítenek a mesék *mögöttes hátterét* is felderíteni, felderíthető az út, melyet a mesei szimbólum a maga mágikus eredetétől megtett.”² A cigány mesekincs ősbib mágikus rétegeiről tett megállapítását Giambattista Vico mesepoétikai észrevételeivel erősíti, aki a mágiát önmagában is költői természetűnek tekinti, olyan sajátos „világtapasztalás” termékének, melyben az intuíció, az asszociáció és a fantázia játssza a főszerepet.

A hiripi mesemondó Boros Olga cigány népmeséiben megtalálhatjuk a legkülönbözőbb fajtájú, természetű és funkciójú mitikus motívumokat, helyszíneket, lényeket, eszközöket és eseményeket. Ezek részben a képzelet szüleményei, részben az őstudás tartozékai. Eredetüktől függetlenül a mesemondó mindegyiket a magáénak tekinti, és következetesen hisz a létezésükben: „igaz vót, úgy mesélte az anyám, az apám, és ők nem hazudtak”. Meséinek archaikus motívumai részei egy eleven hiedelmi háttérnek; a cigány néphit mágikus-mitikus elemeinek ez az eleven jelenléte magyarázza meg számunkra Boros Olga archaizáló magatartását. Ennek a mesemondói habitusnak a felismerése nélkül „csupán” egyetemes esztétikai motívumoknak, esetleg szimbólumoknak tekinthetnők a hiripi népmesék mágikus-archaikus elemeit. „De a mesében feltétlenül helyük van, mert az ősi világlátás eme kései hajtásai már eredetüknél fogva (a világ megragadása főleg a képzelet segítségével) költői természetűek.”³ A mesék mitikus lényei úgy élnek, éreznek és vélekednek, mint a valóságos cigány emberek; a mesehőst segítő varázserejű banya a kert végében, a táltos képességű fiú a cigánysoron lakik. A mesékben előforduló egyéb csodálatos motívumok is életszerűek és elhithetőek; az alvilági temetőben gerendákra helyezik a koporsókat, a Huszonnégy fejű Sárkány asztalhoz ülteti és megvendégeli a királyfit stb. A cigány varázsmeséknek ezeket a műfaji sajátosságait így összegezi Nagy Olga a havasi mesemondó Jakab István kapcsán: „A mese [...] mágikus talajban gyökerezik, de ágaival a valóságba kapaszkodik, transzcendentális térfelettségét a legvaskosabb földiség ellensúlyozza, időfelettségével a létreálisabb időbeliség áll szemben.”⁴

A sajátos eszközökkel kidolgozott mitikus elemeket „invariáns motívumoknak” nevezi a meseesztétika. Bennük egyéni lelemény, sajátos költőiség nyilvánul meg. Ilyenek Boros Olga fejetlen emberei vagy a már említett táltos erejű cigányfiú *A fejetlen emberek* című mesében. A mellettük előforduló számos motívum viszont a kölcsönzés vagy a mesei reprodukció eredménye; a mesemondó a cigány vagy az egyetemes mesekincs elemeit használja fel. Ilyen motívumvariánsnak számít az égig érő körtefa, a hűtlen anya, az óriás, a varázslás a *Pernyeholló király fia* című mesében. Boros Olga tíz meséből álló repertoárját férjétől, Boros Gyulától, az egykori „mesés embertől” tanulta, ezeknek a meséknek az invariáns elemeit és a cigány népmesekincs motívumait éltette tovább, megteremtve sajátos hangulatú meseváltozatait, mitikus mesemotívumainak rendezett füzereit.⁵ Általuk egyszerre őrződött meg egy archaikus mesevilág, és kelt életre egy viszonylag gazdag népmesei motívumkincs, bebizonyítva, hogy ezek a motívumok képesek beilleszkedni a mindenkori cigány népmesékbe, miközben be-

járlják a motívumfejlődés külön útját is. Ezek az egykoron mágikus-mitikus eredetű, részben szimbólumokként számon tartott mesei elemek nem idéznek elő semmilyen döbbenetet, félelmet a hallgatóságban, idővel tiszta költészetté váltak, vagyis a mesék díszítőelemeivé. A mitikus terekben, helyszíneken történő szokatlan és meghökkentő események visszautalnak egy archaikus világrétegre, és háttérükben ott van az eleven népi hiedelemvilág is. A köztük lévő szoros kapcsolat jelzés számunkra az ősi világlátás, az őskori kultúra elemeinek részvételéről, sokszor domináns voltáról a cigány népmesékben. Boros Olga meséiben a horizontális (az epizódok egymást követő füzére) és a vertikális szint (alvilág-föld-ég hármas dimenzió) egyaránt tartalmaz mágikus-mitikus elemeket. A *fejtelten emberek* című hiripi cigány népmese például nem a mesevilág költőiségét idézi, hanem a halálról, a túlvilágról közvetít képzeteket, azt sugallva, hogy a népmese nem mindig fikció, hanem hiedelemtörténet is.

Boros Olga mitikus helyszínei kétféle mesei térben helyezkednek el: a valóságosban vagy evilágiban és az irreálisban vagy túlvilágiban. Egymást kiegészítve jól megférnek a mesékben. A köztük való átjáráshoz valamilyen segítségre van szükség, ez a közvetítő vagy táltos személyeknek a feladata. A valóságos helyszínek is rejthetnek olyan titkokat, amelyekről csak a beavatottak (banya, fejtelten emberek, táltos cigányfiú) tudnak. A *Pernyeholló király fia* című mesében a mesehőst segítő banya a kert végében lakik. Ezzel a mesélő a magányos, idős cigányasszonyok titokzatos státusára utal, akik közösségükből kiszorítva, mégis elérhető távolságban élnek, mindenről tudnak, és szükség esetén segítenek. Tapasztalatuk és tudásuk, valamint táltos erejük titokzatossá teszik őket, viszont nélkülözhetetlenek a mesehősök és a cselekményalakulás számára. A *fejtelten emberek* című mesében az eltűnt férje keresésére induló királyné egy szokványos cigánysoron találkozik a táltos cigányfiúval, aki elvezeti az alvilágba, az élve eltemetett férjéhez. Ezen a rejtett mitikus erővel rendelkező helyszínen találja meg a mesehős azt a segítő személyt, akire szüksége van, aki előreviszi a mesei cselekményt. Mesei motívumként kezelendő mindkét mitikus helyszín (kertalja, cigánysor), a cigányok szubjektív élettereként kielégíti a mesehallgató közönség, a hiripi cigány közösség elvárásait. A *fejtelten emberek* című mesében további mitikus helyszíneknek számíthatnak még az erdő és a szőlős. Az erdő általában a népmesék mitikus-szimbolikus közege, melyben a mesei hős vadászat vagy bolyongás közben eltéved, és soha nem tapasztalt kalandokat él át, soha nem látott lényekkel találkozik. Innen kerül át az irreális, mitikus-mágikus mesei térbe. Boros Olga meséjében a vadászó király egy ismeretlen országba, annak is a szőlőskertjébe érkezik, mely csapdahelyzetet tartogat számára: egy-egy „csengő volt a szőlőtőkékre erősítve”. Miután leszakít egy gerezedet, megszólal a csengő, ekkor találkozik először a fejtelten emberekkel, a szőlőskert csószzeivel, akik a királyukhoz viszik. Így jut el sorsának döntő fordulatahoz: megismerkedik a király lányával, akit feleségül kell vennie, hogy a nép „fejjele szaporodjék”.

Az archaikus néphagyományban a világ háromosztatú: alsó, középső és felső. Az ember reális élettere a középső szinten van, a túlvilág helyszínei fiktív térben vannak, az alsó és a felső szinten. Boros Olga meséiben a felső világ a mitikus mesei állatok, a sárkányok birodalma, az alsó világ pedig a halottaké és a démonoké. A sárkányok szintjére az égig érő kőrtéfán lehet feljutni a banya segítségével. A *Pernyeholló király fia* című meséből tudjuk meg, hogy ezt a mitikus helyszínt a tizenkét fejű és a huszonnégy fejű sárkány őrzi. A mese nem tartalmazza ennek a helyszíneknek a leírását, csak annyit tudat, hogy a sárkány itt őrzi

Körtefa János elrabolt feleségét és gyermekét. Boros Olga meséjében a temető a föld gyomrában van. Az alvilág jelenléte orpheuszi távlatokat kölcsönöz az eseményeknek; olyan átalakított és leegyszerűsített toposszal van dolgunk, melyből hiányoznak a metafizikai elemek, helyüket átveszi a pragmatizmus. A föld gyomra a pogány hiedelmek közege: itt történik meg a táltos cigányfiú csodálatos átváltozása: „Keresztüllökte magát a fején, és felnőtt ember lett belőle.” Metamorfózisa szimbolikus értékű; leveti az evilági keresztény törvényeket, és a föld alattiakat veszi fel, hogy érvényesülni tudjon a halottak birodalmában. Ennek a helyszínek már viszonylag bővebb leírásával találkozunk, megtudjuk, hogy hét napig lehet leérni a föld gyomrába, kilencszázkilencvenkilenc lépcsőfok vezet a mélybe, ahol a koporsók vasgerendákon sorakoznak. Alattuk víz folyik, ha élő ember esik bele, szörnyethal. Ebben a helyszínleírásban olyan motívumkontaminációra ismerhetünk, amely a mindennapi tapasztalat és a görög mitológia keveredéséből jön létre. A vasgerendákra helyezett koporsók látványa arra az elhantolási szokásra vezethető vissza, amikor a koporsók fölé gerendákat és deszkákat helyeznek, megvédve az elhunytat a rájuk nehezedő földtől. A cigányok hite szerint a halottak lelke legalább hat hétig még átmeneti állapotban van élet és halál között, nem lép át teljesen a halottak birodalmába. Kísértetként, mulókként bármikor visszatérhetnek. A koporsók alatt folydogáló víz pedig egyértelműen a görög mitológia alvilágbeli feledés folyóját, a Sztüxöt idézi. A hagyomány szerint ezen keresztül szállítják a lelkeket a túlvilágba, ahonnan már nincs visszatérés. További motívumbeli párhuzamot fedezhetünk fel a túlvilágjáró mitikus személyekben, illetve a halálosztó kígyódémon alakjában. A görög mitológiában a férfi Orpheusz megy le az alvilágba Eurüdikéért, hogy kimentse a halálból, a cigány népmesében az özvegy királyné megy le a föld gyomrába a táltos cigányfiú segítségével férjét megkeresni. A görög mitológiában egy kígyó marja halálra Eurüdikét, Boros Olga meséjében a kígyódémon (Kharón megfelelőjeként) szállítja a koporsókat a túlvilági folyó vizén: „Hatalmas skorpíó hordta a hóttokat, nagy szeme úgy világított, hogy teljes világosság lett a föld mélyén.” Más népek meséiben is szerepel mitikus helyszíneként az alvilág, ahová próbái teljesítése során el kell jutnia a mesehősnek. Ez jellegében és a lejutás módjában meséinként eltérést mutat. Például a *Fehérlófia* című magyar népmesében egy lyukon keresztül, kosárban engedik le a mesehóst, hogy megkeresse elrabolt kedvesét. A Grimm-testvérek *Holle anyó* című meséjében egy ásott kúton keresztül jut le a szorgos és a lusta lány Holle anyó birodalmába. Boros Olga meséjében a férjét kereső királyné és az őt vezető táltos fiú lépcsőkön jut le a föld gyomrába. Abban is eltérnek egymástól a mesék, hová jutnak a vállalkozó mesehősök alvilági útjukon: tündérországba, a sárkányok vagy a halottak birodalmába.

Boros Olga meséiben a mitikus helyszínekhez mitikus mesei alakok, lények köthetők: banya, óriások, sárkányok, táltos cigányfiú, fejetlen emberek, hűtlen anya, kígyódémon. Ezek közül egyesek (banya, cigányfiú) segítik, mások (óriások, sárkányok, fejetlen emberek, hűtlen anya, kígyódémon) akadályozzák a mesehóst a boldogulásában. A banyának a *Pernyeholló király fia* című mesében oldó és kötő hatalma van, egyaránt engedelmeskedik Körtefa Jánosnak és a hűtlen anyának, de mindig a főhős megmentésén munkálkodik. Segíti a királyi párt a gyermekáldásban, azt kéri cserében, hogy kertjük végében élhessen élete végéig. A királyi ház közelében és szolgálatában tevékenykedik. Öltözetet és kardot varázsol a királynak, megmutatva mágikus erejét: „kihúzott három szál hajat és

elkezdte fonni, hát lett belőle gyönyörű ruha, majd csettintett egyet, s ott termett egy kard is”. Miközben átadta, ezt mondta a ruháról: „ebben van a te erőd”, és a kardról: „minden harcban segít”. Mielőtt a király elrabolt felesége és gyermeke keresésére indult volna, a banya egy csodálatos képességű körtefát varázsolt a palota elé; amikor a mesehős elindul „világot próbálni”, lehullnak a levelei, és kivirágzik, amikor szerencsésen hazatér. Ennek a körtefának a segítségével jut fel a hős király a tetejében lakozó anyafarkashoz, illetve a sárkányok birodalmába. A banya mágikus erejével újra életre kelti Körtefa Jánost, miután a gonosz óriás „úgy összevágta, mint a káposztába való húst”. A mesemondót idézve: „a húst egy nagy dagasztótekenőbe rakta, kiáztatta, kimosta a vértől, és ráfűjt”. Az alakváltozás nyomán „Körtefa János hétszer szebb lett”. A feldarabolt mesehős feltámasztásának elsősorban cselekmény-előrevivő szerepe van: „A többszörösen összevágott hős sohasem válik tragikus hőssé, hiszen tudjuk: a mesében a halálra is van ír. A hős, ha feltámasztják, hétszerte (százszorta) szebb lesz, mint annak előtte.”⁶ A banya segít a varázserejű ruha és kard visszaszerzésében is, szintén mágikus úton: „csinálok belőled egy madarat, felrepülsz a körtefa tetejére és az anyád legkedvesebb nótáját fogod fütyülni.” Az anya ennek nem tud ellenállni, megkéri az óriást, hozza le neki a madarat a körtefáról, amikor az leveti a ruháját, és leteszi a kardját, Körtefa János lecsap rájuk, legyőzi az óriást, majd „miszlikbe vágta, mint a káposztába a húst”. A főhős kérésére a banya segít kiszabadítani a királynét és gyermekét a Huszonnégyfejű Sárkány fogságából. Újra felhasználja mágikus képességeit: „keresztüllökte magát a fején, lett belőle egy szép királyfiú”. Így jut be a sárkány palotájába, akinek „álomporos italt” ad, ezt követően jelenik meg Körtefa János, és „dekákra” vágja a sárkány testét. A rivális mesehősök (Körtefa János, óriások és sárkányok) mindannyian a banya mágikus befolyása alatt állnak. Körtefa János általa győzi le az óriásokat és a sárkányokat. A varázserejű banya az öreg királynét is szolgálja képességeivel, parancsára a palotát megtámadó tizenkét óriást kőszoborrá változtatja, egy-egy hordóba fenekelteti, és egy szobába zárja. Majd ugyancsak az ő kérésére közülük tizenegyet hollóvá változtat, csupán egyet hagy életben.

Az óriásokról, a varázsmesék közismert szereplőiről megtudjuk már a mese elején, hogy ok nélkül megtámadják Körtefa János palotáját, elrabolják feleségét és egyetlen gyermekét. Ez okoz bonyodalmat, és teremt megoldandó problémahelyzetet. Az életben hagyott óriás a hűtlen anyakirálynéval szövetkezve Körtefa János elveszejtésén mesterkedik: fokozatosan nehezítik a próbákat, a farkaskölyök májának, majd a Tizenkétfejű Sárkány gyűrűjének, végül a körtefa tetején termő gyümölcsnek a megszerzésével. Az óriások és a sárkányok általában a gonoszt megszemélyesítő szimbólumok a mesékben. Boros Olga ezeket a motívumokat szabadon használja fel meséiben, bebizonyítva, hogy a mesék tág interakciós közegeiben nemcsak az emberek, de az állatok, a túlvilági és másvilági lények is részesei a mesevilág kapcsolathálóinak.

A hűtlen anya a mesék mostohájaként viselkedik, betegnek tettei magát, úgy akarja elpusztítani fiát, hogy az óriás sugallatára teljesíthetetlen kívánságokkal áll elő, amik Körtefa Jánosra várnak. Ez közismert motívuma a cigány népmeséknek. Boros Olga meséjében az édesanya azért akarja elveszejteni a fiát, hogy ne álljon útjába új szerelmi kapcsolatának az óriással. A mesei igazságszolgáltatás szerint ilyenkor nem maradhat el a bűnhődés sem, az anya kedvesének, az óriásnak a sorsára jut, az igazságszító hős maga Körtefa János: „Na, anyám, ha neked kedvesebb vót egy idegen, mint én, akkor ebbe a hordóba befenekeltetlek,

s míg ezt tele nem sírod, hogy megfúljal, addig nem halsz meg.” Ez a meseepizód Csenki Sándor *A háromvadas királyfi* című meséjével rokonítható, megtaláljuk benne a hiripi cigány mese motívumvariánsait. Itt a hűtlen anya egy rablóvezérrel szűri össze a levét, és fondorlatos módon el akarja pusztítani az útjában álló fiát. A mese aprólékosan mutatja be az asszony gonoszságát és ravaszságát: betegséget színlel, és különféle teljesíthetetlen kívánságai vannak. A fiú vakon bíz az anyjában, és teljesíti a kéréseit, amikor minden kiderül, nem kíméli a testi épségét, kegyetlenül megbünteti.

A fejetlen emberek című hiripi mesében invariáns motívumnak számítanak a mitikus mesei térben megjelenő fejetlen emberek. A mesehős, az erdőben vadászó király először egy szőlőskertben csőszökként találkozik velük. Szokatlan látványuk meghökkentő a mesehallgató számára is. A mesélő Boros Olga hatásfokozó leírást ad róluk: „Ugyanis az öröknek nem volt fejük, szemük, orruk, szájuk, a mejjükön vót mindenük, nagyon furcsák vótak.” Hamarosan kiderül, hogy a titokzatos ország királyának és palotája népének sincs feje. Fogva tartják és ismertetik vele a neki szánt sorsot: „Te most el kell vegyed feleségül a lányom, azért, hogy szaporodjon a népem fejjel! De hallgass ide, itt az a törvény, ha meghalsz, a feleséged veled temetik el, de élve. Ha feleséged hal meg előbb, akkor téged temetnek vele. De ha erre nem vagy hajlandó, a fejedet veszem!” A fejetlen király szavaiból megtudjuk, hogy ő maga és a népe olyan fiziológiai abnormalitástól szenved, melyet helyre kell állítani; a fejetlenséget fejjel lehet gyógyítani, erre alkalmas az eltévedt jövevény, a teljes fizikumú ember. A keresztény világból jövő ember számára kiderül, hogy pogány környezetbe került, ahol pogány temetkezési szokások vannak érvényben. Hamarosan beteljesedik a sorsa: látványától a fejetlen királylány megijed és szörnyethal. A halott feleség mellé eleven temetik el a férjet. Boros Olga ezzel az abszurd történetepizóddal dilemma-helyzet elé állítja hallgatóját: meséjében a megszokottól eltérően az abnormalitás győzedelmeskedik a normalitás fölött. Amint a továbbiakból kiderül, ez a győzelem csak pillanatnyi; segít a népmesei optimizmus és a hitvesi hűség, valamint a varázslat. Első felesége kitartó kereséssel megtalálja a cigánysoron azt a táltos cigányfiút, aki vissza tudja hozni férjét, a királyt a föld gyomrából.

A fejetlen emberek, illetve az élve eltemetés motívuma párhuzamok és analógiák keresésére ösztönzi az értelmezőt, az egyetemes mesekincsben és az archaikus pogány hagyományban látva lehetőségeket. A fej nélküli emberek a germán mitológiából származtathatók, ezt dolgozza fel G. A. Bürger Münchhausen-történeteiben. Nála a Holdon élnek a fejetlen emberek, és hónuk alatt hordják a fejüket: „Fejüket a jobb hónok alatt viselik, s ha elutaznak vagy heves mozgással járó munkát végeznek, rendszeresen otthon hagyják, ugyanis bármilyen távol vannak tőle, akkor is kikérdezik a tanácsát.” Pogány kori motívum, hogy valamely házastárs halálakor vele temetik élete párját is, élve vagy halva. Ismerünk a kereszténység előtti pogány korból hasonló temetkezési szokást, de mielőtt vezérükkel, fejedelmükkel eltemették volna a feleségüket vagy szolgálikat, megölték őket. A mesemondó is érzékeli a pogány temetkezés embertelen voltát, ezért iktat be enyhítő motívumokat a cigány temetkezési szokásokból: mikor az élő férjet betették a koporsóba, „vele tettek két karéj kenyeret, egy findza vizet és egy gyufát”. Hagyomány szerint temetéskor a cigányok a sírba, a kriptába (koporsóba) ételt, italt, dohányárut, pénzt helyeznek, biztosítva, hogy a halottnak mindene meglegyen a túlvilágon, és ne legyen oka visszajönni és kísérteni. Boros Olga meséjében a túlvilági útravalók egyben a király túlélését biztosító kel-

lékek is. A pogány temetkezési kultusz kegyetlenségét és anakronizmusát ellensúlyozza a meseárlat is: „Jaj, Istenem, köszönöm neked! – így hálálkodott a királyné. Mert aki Istenben hisz, az mindig jól jár – én csak ezt tudom mondani.” A keresztény hitnek ez a közvetlen megvallása nem egyedüli a cigány népmese-hagyományban, nagyban összefügg a haláltól, az elmúlástól való félelemmel, és a keresztény egyház által hirdetett halál utáni élet, illetve feltámadás reményével. Ez egyfajta alternatívát is nyújt az ismeretlen és félelmetes túlvilági léttel szemben. A mesemondóknak ez a bizonyosságkereső gesztusa, létértelmezésre törekvése igazolja a keresztény mitológia motívumainak a jelenlétét a cigány népmesékben.

■ JEGYZETEK

1. Görög-Karády Veronika: *Erdős Lajos mesei világa és meséi*. L'Harmattan – Nyitott Könyv, Bp., 2009. 18.
2. Nagy Olga: *Cigány mesék vizsgálatának néhány tanulsága*. In: Barna Gábor – Bódi Zsuzsanna (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság – Mikszáth Kiadó, Bp.–Salgótarján, 1993. 118.
3. Nagy Olga: *A havasok mesemondója*. Jakab István meséi. Gyűjtötte és közlése Nagy Olga és Vő Gabriella. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002. 40. (A továbbiakban Nagy 2002.)
4. Nagy 2002. 34.
5. Vő. Végh Balázs Béla: *Mezőfényi gyermeknindókák – Hiripi cigány népmesék*. Didakt Kft., Debrecen – Hajdúböszörmény, 2010. 183–211.
6. Nagy 2002. 40.
7. Gottfried August Bürger: *Münchhausen báró csodálatos utazásai szárazon és vízen, haditettei és vidám kalandjai, ahogyan kancsó mellett, barátai körében maga mesélte el*. Ford. Homoródi József. Helikon Kiadó, Bp., 1983. 128.

AMEDEO DI FRANCESCO

A MÍTOSZTÓL A MÁSSÁGMODELLEIG

A garabonciás diák Antal Sándor költészetében

■ Úgy képzelem, hogy a magyar tudós, Szirmay Antal (1747–1812), aki először vezette be a Duna menti modernitás gondolkodásába a garabonciás diák alakját,¹ örömmel látná a békés parasztélet e furfangos bajkeverőjének újabb időkben is meglévő, széles körű ismertségéről tanúskodó adatokat. Ezek közül egyik szöveg hely, mellyel másutt bővebben szándékozom foglalkozni, a mítosz történelmi gyökereihez vezet vissza,² míg egy másik vonatkozás, Antal Sándor (Adler Sándor, 1882–1944) újraolvasásának köszönhetően a jelenkori történelem különösen nehezen járható, rögös útjára visz. Ez utóbbira szeretném most az olvasó figyelmét felhívni.

A fantáziadús, képzeletgazdag vándor ezúttal sem hazudtolja meg magát. Megszoktuk már sokoldalúságát, szokatlan megjelenését, játékos és kedveszegett bolyongásait, sugárzó emberségét, szomorú, helyrehozhatatlan magányát,³ de nem gondoltuk, hogy olyan kényes és fontos szerepet is vállal a történelmi, kulturális, etni-

**Antal Sándor
a garabonciás mítoszt
az irodalmi
és folklórhagyományból
át akarja helyezni
az eszmék és ideálok,
a küzdelmek
és szenvedélyek
történetébe.**

A tanulmány eredeti, olasz nyelvű megjelenésének címe és helye:
Da mito a modello dell'alterità: il garabonciás diák – grabancijaš dijak ungaro-croato nella poesia di Sándor Antal. In: *Studi in onore di Riccardo Picchio offerti per il suo ottantesimo compleanno.* A cura di Rosanna Morabito. M. D'Auria Editore, Napoli, 2003. 177–186. A mostani magyar változatával szeretnék újjólag bekapcsolódni – a Korunk tematikus száma jóvoltából – a garabonciásról szóló magyar nyelvű eszmecserebe, tekintettel arra, hogy a témát illetően nem régen jelent meg egy igen érdekes hozzájárulás: Toót-Holló Tamás, *Garabonciások könyve és szerelme. Irodalmi tanulmányok egy magyar őshagyományról.* Napkút Kiadó, Bp., 2015. Erre a könyvre majd visszatérek más alkalommal.

kai komplexitás szélesebb problémakörén belül, melyben Közép-Európa oly egyedi, ellentmondásos, megismételhetetlen, mindig új, egyszerre irritáló és vonzó univerzumot képvisel, mint amit e munka címe sugall. De nézzük, miről van szó!

1924-ben vagyunk, Pozsonyban. Különös magyar versgyűjteményt jelentet meg a Slovenská Grafia, melynek szokatlanságát már a címe is mutatja: „*Garabonciás Ének. Vagy inkább öreges tempójú beszédek ezek olyan kényes belső világi dolgokról, istenes, asszonyos nyugtalanságokról, amikről a mostani nagybecsületű költők átallanak énekelni*”. S hogyan lenne kíváncsivá mindez, ha ehhez még az a híradás is járul, hogy szerzője egy bizonyos „Isten nagyobb dicsőségére és enmaga vígasztalására, magyar nyelven, a Judeából régen elszármazott, de oda mindig visszavágyó, derék nyírbátori Lajosnak meg hitestársának, a szép szalárdi Jozefának elsőszülött, békétlen, deák fia, a kevés marhájú Antal Sándor”? Meglepetésünk igazolódik, mert a szerző, akiről szó van, Antal Sándor, bár nem vált a magyar irodalom kanonizált szerzőjévé, mindazonáltal megemlégtetik legalább a kézikönyvekben mint az első világháború után Csehszlovákiába került magyar politikai emigráció tagja, s mint olyasvalaki, aki a koncentrációs táborban lelt halálát jóval megelőző években, fiatal korában publikált kevés művében társadalmi kérdéseket tárgyalt.⁴ Más szavakkal azonnal érezhető, hogy a garabonciás átalakuló képessége már-már valószerűtlen irányt vesz itt, hogy jelentéstartalmának és ikonikus értékének hosszú és kanyargós fejlődési útja – a mítosz eredeti jelentésétől a Molière-i *fourbe* típus utánzásáig, a Duna menti *vaudeville*-színpadok vidámságától a modernitás nyugtalanságainak súlyos és játékos interpretálásáig – most az emberi lét tragikumának s az ennél is kiszámíthatatlanabb történelmi tragédiának tekervényes útvesztőibe bonyolódik. Úgy tűnik tehát, Antal Sándor a garabonciásmítoszt az irodalmi és folklórhagyományból át akarja helyezni az eszmék és ideálok, a küzdelmek és szenvedélyek történetébe. A garabonciás mítosza ezek szerint politikai arculattal gazdagodik? Ha figyelmesen olvassuk újra a címadó mű összesen 82 verssorát, körvonalazódik egy lehetséges válasz, feltűnhet a gondolatmenet apokaliptikus építménye, a képek csak látszólagosan autobiografikus elrendezése, a részletekre fordított gondosság, mindezekből pedig a mindenkori és mai ember bukkan elő, aki hitványság és szentség között vergődik.

Ahogy a hagyomány megkívánja, Antal Sándor sem mentesül a garabonciás szabályos bemutatása alól, aki kényelmetlen, bosszantó, felkavaró személyiség, aki az új érkezését hirdeti, amitől félni kell, és ami a már ismert dolgok szűk, védett odvába zárkózásra kényszerít, arra készlet tehát, hogy a jelentéktelen élet látszólagos nyugalmában találjunk menedéket.

*Legtöbben, ha féltek is attól,
 hogy jöttöm vihart hoz,
 és veszedelmek rejteke vén felleghajtóm;
 ha hírem és figurám
 először sokat megijesztett;
 és némely anyák, babonából
 (hogy meg ne ronthassam szememmel)
 köténnyel takarták a gyermek fejét;
 vizet, miben szén is már ázott, ha elhíntettek,
 keresztet vetettek,*

*és minden ajtót, ablakot zártak,
hogy messzebbre menjek, arra vártak:*

Néhányan énfelém mégiscsak közeledtek!

A mítosz egyén és társadalom közötti közvetítő, katartikus rítus, mely újra-rajzolja a létezés értelmét, s újraszervezi kommunikatív, kapcsolati szintjét: ez a szereplőnk eredethez való visszavezetésének és a szimbolikus eszköztár rekonstrukciójának értelme. A mítosz és tradíció megérkeztek itt az aktualitásba, megszűntek a távolságok, melyek az életet a misztériumtól elválasztják, és újra-értelmeződött a határvonal a társas létezés és magány között. A hangsúly épp a sokaság közönyének és az egyén közeledési kísérleteinek szembeállítására esik: de ez utóbbiak újra fogják rajzolni az előbbieket történetét. Hogyan lehetséges e nézőpontváltás, hogy következhet be a dolgok vélt természetes rendjének felforgatása, hogyan lehet a legelemibb, fizikai, társadalmi, intellektuális emberi kapcsolatokat felborítani? Antal Sándor kitűnő provokátor és ügyes mutatóvonal: így a régi babona átka nem hoz többé rontást, csak pozitív érzelmeket, a mítosz átlép a történelemvallásba, egy igencsak szórakoztató, kétes alak extravaganciái pedig messianisztikus próféciákká változnak:

*Előbb tétován szegődtek el hozzám,
igazodva a hangom után.
Majd énekes szómba fogódzva, idáig kísértek.
Azt itták és ették, amim volt: bor és kenyér,
miben véremet s' gondolat-testemet
vették magukhoz,
és megmelegedtek lázas szívemnél.
Néhányan tanultak a számtól beszélni,
annak szemére, ki fáradt, álmat lehelni,
sok, nyitott sebeket irral is bekenni.*

Tudva van mostan előttük valóm.

A garabonciás semmivel sem rendelkezik, ami sajátja, egyfajta eredetváltószon esett át, és a népi hiedelmek fantasztikus látásmódja helyébe valamiféle nyugtalanság került, mely átjárja az egész létezést, s a kockázatvállalók zsigeréig hatol. A tizenkilencedik századi, szelíd, nyájas emberséget vonzó népszínmű-előadás helyére szomorú, középkorias haláltánc lép, melyben törvény és/vagy közöny nem véd többé. A garabonciás a történelmi, vallási és örökkévaló Krisztus üdvözítő szerepét ölti magára; feltűnése katartikus rítus, vállalkozása egyszerű őrült és mindent eldöntő, példája veszélyes és elkerülhetetlen, kétségbeesett és hősies, abszurd és magával ragadó. Az egykori magyar-horvát népi elbeszélések nevető szélhámosa felismerhetetlen: nem kér, hanem adakozik, és magát adja, nem rászéd, hanem meghallgat, és tanít, nem elbizakodott, hanem szeret, és lehajol a számkivetettekhez. Mindennek ára van, elsősorban az, hogy le kell mondanunk a tradíció ígétéről:

*A vihar, mit jelentek, csak énbennem dúl,
és csak az én bűzámát verte a jég el.*

*Vérzivatarban
nem a más csontja lúgozódott ki,
csak az enyém!
És földindulásban
nem a más teste hullt szakadékba,
csak az enyém!
És égi zengésben,
elhárítója minden villámnak,
nem más lett, csak egyedül én!*

Tudva van mostan előttük valóm.

Itt a hagyomány újraolvasódik és -íródik, a szavak, a képek, a motívumok már nem ugyanazok, amelyek a tradicionális ábrázolásokban jelennek meg. Természetesen megvan még a kollektív képzelet vihara, de nem látható, nem hallható, nem lehet félni tőle, mert szubjektív történéssé lett, hozzáférhetetlen, privát, mert – s ez valóban teljesen új elem – csak és kizárólag erre a már igencsak egyedi garabonciás jelenésre vonatkozik, csak e szelíd és megkeseredett, készséges és magányos próféta magánszférájához tartozik, aki belemerítkezik az életbe és a történelembe, de foglya is saját másságának. Ez a garabonciás megtagadja saját természetét, saját attribútumait, saját tradícióját: az ősi rettegés nem érinti, ahogy nem fenyegeti többé az önfeláldozó, üdvözítő aktusával immár védetté lett emberiséget sem. Arcán egyszerre keserű és elégedett mosoly látható, mint aki a másik megmentéséért képes volt feláldozni magát, mint aki egy végső, megváltó aktussal felülkerekedett az emberi lét végességén, mint aki saját teljes és változhatatlan politikai és ismeretelméleti antikonformizmusa alá tudta hajtani az eltompult, magába zárt, szellemileg kiüresedett emberiség legalább egy részét. De ennek a politikai, intellektuális, erkölcsi tisztulást hozó műveletnek ára van: a kirekesztés, a magány, a küzdelem, a fizikai erőszak elszenvedése:

*Mert pandurkézen is voltam,
a jóházból valók talán meg is vetnek.
Elgömbült számhoz nem nagyon illik az ének,
hogy fogaimból egy párat bizony kiverének,
tilosba mert jártam és rajta is értek.
De inget és gondolatot,
mit másnak a teste már hordott,
meztelen ha járok, még akkor se hordok.
És nincsen oly büntetés, törvény
el amely üthet attól a jusstól:
ha látok nagyképű embert,
rajta illetlen jót ne nevessek.*

Tudva van mostan előttük valóm.

Baljós, komor képekkel telezsúfolt pokol ez. Nem is lehetne más, mert a garabonciás különcségeinek nincs polgárjoguk a bestialitás uralta világban, ahol a Másik – így nevezi meg és nevezi meg önmagát Antal Sándor egy itt nem vizsgált alkotásában⁵ – állandó, ismételt gúnyolódás, megaláztatás, alaptalan s meg-

fellebbezhetetlen ítélet tárgya. Itt nincs helye többé az irodalmi játéknak, mely felborítja a hagyományos beszédet, se az allegorikus eljárásnak, mely a mítosz vallási értelmezésére kacsint: a politikai küzdelem teret kér, és a költő, talán akaratlan ellenére, enged neki. Az első strófák kifinomult szenzibilitását elárasztja itt az embertelen gesztusok brutalitása, az emberi méltóság istenkáromló tagadása, a halál-prédikátorok gyilkos meggondolatlasága. A garabonciás mítosza alulmarad az erőszak ráerőltetett, új mitológiájával szemben. A költő nem képes már a mítoszi hős szerepébe helyezkedni, legfeljebb a demisztifikáció szándékát, a spontán antikonformizmust, a szarkazmust őrzi: de immár csak töredékes viselkedés-pillanatok, ahonnan el lehet jutni a valóban fontos dolgokhoz, ahonnan ki lehet indulni, hogy akár részleges emberi méltóságra, intellektuális szabadságra leljünk.

*Megértik, hogy legtöbben, mások,
(a golyvások és diplomások,
a botfülűek és egyletesek;
az ipszilon végzetűek;
akiknél a megtöltött bendő a fő,
akiknél ezüst a dió-törő;
a templom legelső padjába ki ül,
és mondva naponta a hosszú imát
biztosan fogja kezében
az Isten lábát:)
ezek a karok és ezek a rendek
engem nem szeretnek.*

Tudva van mostan előttük valóm.

Az iménti idézet első verssorában újból, ellentmondást nem tűrően felidézett másság mint „társadalmi szintű idegenkedés és kulturális leértékelés”⁶, mint a megosztás, elkülönülés, diszkrimináció jele, pusztító módon visszahull arra, aki azt hirdeti és gyakorolja. A másság ugyanis főként az összhang-hiány (a latin *dis-cordia*) etimológiai jelentéséből táplálkozik, és másokban, a Másikban hat vissza. Az osztálykülönbségek (mert erről is szó van) megmerevednek, a gúnyolódások szarkazmusa arcátlanná és szemtelenné válik, a csipkelődés tragikus és komikus lesz, anélkül azonban, hogy lemondana ama másik zsidó radikális frazeológiájáról, mely húsz évszázaddal korábban ostorozni akarta a többség álszent konformizmusát, még gyötrőbbé s egyben visszavonhatatlanná téve végeredményben a magányos feljutást a modern történelem első kálváriájára. Költőnk, úgy tűnik, vissza akarja szerezni legalább e tett szimbolikus értékét, mely már akkor is a hazugság és a rémület gyümölcse volt, s megmutatni vele a szörnyű, megannyi holokauszttól zsúfolt utat. Ezt a benyomást kelti e nagyon is végiggondolt, keresetten archaikus, rögös úton, s bibliai eredetű párhuzamok és dinamikus ritmika kísérik a méltóságteljesen vonuló verssorokat. És ha ez a benyomás legalább részben megfelelne az igazságnak, az igazolná a magas szimbolikus értéket, mondhatni e költői kísérlet páratlan voltát, melyet az irodalomtörténet különös módon figyelmen kívül hagyott. De a garabonciás, tudjuk, váratlanul újra és újra feltűnik, visszatér, hogy emlékeztessen arra, ami elszomorít és zavar bennünket:

*Mert, ha izzadva mind egybegyűlnek,
éjjel téglákat vetnek és ásnak,
egész nap hajrázva vakolnak:
Azért ők nem tudnak mégse
emelni tornyosra, szépre
egy új palotát.
Míg ez a jött-ment vándor-deák,
kisujja mozdulatával, játszva felépít
boltíves templomot, tornyos csudát.
Színekből örömet, beteljesült vágyat
varázsol szobája falára egy másnak.
Kifundál, kovácsol
ajtókra szépművű zárat.
És maga, éjjel
különbejárata árokban hálhat.*

Tudva van mostan előttük valóm.

A mítosz régi nyájassága is újraéled, s a düh oldódik az összevetés-szembeállítás karcos, csípős iróniájában, osztozva e különös vándordíák győzelmében, aki a kultúra terrénumát és a művészi szépséget választja, hogy diadalmaskodjék a színek és hangok kavalkádjával egy hivalkodó és erőszakos világ bárdolatlansága fölött. Mintha azt mondaná, hogy az anyagi javak hiánya sohasem szellemi nyomorúság, hogy a megvetés nem kezdi ki szükségképpen gyökeréig a szeretet képességét, hogy az erőszak és a kirekesztettség nem mindig fosztanak meg az álmodás képességétől, attól, hogy újra és újra építkezzünk, hogy legyőzzük a történelem és a hagyomány régi sztereotípiáinak rabságát. A garabonciás teret vág magának a modern korban is, s azért küzd, hogy ez a tér ne legyen senki számára zárt tér, hogy tehát különleges szolipszizmusa nyitva legyen az utópia, a felfelé tekintő remény-vízió előtt, mely legyőzi a csüggedést.

*Velem is jöhetnek, vissza is mehetnek,
nem fordúlok hátra.
És más nem lehetek, mint aki most vagyok:
magános magamnak Garabonciása.*

Tudjuk már, hogy nem egyetlen garabonciás létezik, hogy a tradíció nem egységes és homogén, hogy a mítosz demitizálódik az emberi létezés fordulatai során. De felismerhetjük azt is, hogy a mítosz olyan kezekben alakul újjá, melyek beszennyeződnek az új és a szép teremtésekor. A garabonciásnak az a feladata, hogy az eredeti, teremtő aktus ünnepélyességét megújító emberek világával összhangba kerülve vegyen részt az életben. A garabonciásnak a költő egy még fiatal, de már abszurd és borzalmakkal teli század megrongálódott képét tárja fel, hogy azt az irónia eszközeivel restaurálhassa. Vándordíákunk pedig félreleteszi jól ismert kötéláncos mivoltát, hogy profetikus, szertartásos jelleget öltönn, azt a reményt közvetítve, hogy a világ csak a szépség által menekülhet meg.

Nehéz megmondani, hogy a dolgok valóban így állnak-e: mindazonáltal, a most leírtak – szükségképpen kiegészítve azokkal a meglátásokkal, melyek a korábbi kutatások alapján születtek – talán elégségesek ahhoz, hogy végleg vissza-

adjuk a garabonciás mítoszt a magyar kulturális identitásnak, s így talán nagyobb meggyőződéssel illeszthetjük be őt a 19. századi Duna menti parabolák nem is annyira virtuális katalógusába, ahonnan mostani okfejtésünk elindult.

■ JEGYZETEK

1. Antonius Szirmay: *Hungaria in parabolis, sive Commentarii in adagia, et dicitia Hungarorum*. Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Budae, 1807. 80–81. Magyarul: Szirmay Antal: *Magyarország szóképekben (Hungaria in parabolis)*. Ford. Vietórisz József. S.a.r. Csörsz Rumen István. Kriterion, Kvár, 2008. 159–162.
2. Vö. Herner János – Radics Péter: *Szennay Kastélynak Könyve*. Lymbus 2003. 182–210. A „könyv” egy anekdotagyűjtemény, és bizonyos mértékben megelőzi Szirmay művét.
3. A jelen munka egy nagyszabású kutatás része, amelynek célja az irodalmi művekben szereplő garabonciás alakjának elemzése. Az eddig publikált eredmények a következők: A. Di Francesco – A. Quarantotto: *Arc és álarc. A garabonciás mítosza a magyar és a horvát irodalomban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2002; A. Di Francesco: *A garabonciás a Nyugat lapjain*. In: *Mir-susnë-hum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. I–II. Szerk. Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András. Akadémiai Kiadó, Bp., 2002. I. kötet. 305–309; Uő.: *A garabonciás metamorfózisa a 20. századi magyar irodalomban (Krúdy Gyula)*. In: *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. Szerk. Czövek Judit – Dyekiss Virág – Szilágyi Zsolt. Magyar Vallástudományi Társaság, Bp., 2012. 520-534; Uő.: *Egy garabonciás Nápolyban: Márai Sándor*. Korunk 2015/8. 92–94.
4. Vö. *Magyar irodalmi lexikon*. I–III. Szerk. Benedek Marcell. Akadémiai, Bp., 1963. I. kötet. 37; *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szerk. Szabolcsi Miklós. Akadémiai, Bp., 1966. 869-870.; Botka Ferenc – Vargha Kálmán: *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1905–1945*. I. kötet. Akadémiai, Bp., 1982. 112–113. Elég csekély a szakirodalom: Mohácsi Jenő: *Garabonciás ének. Antal Sándor versei*. Nyugat 1932. I. 50; Fried István: *Antal Sándor (1882–1944)*. In: „S két szó között a hallgatás...”. *magyar mártír írók antológiája*. I–II. Szerk. Keresztury Dezső és Sík Csaba. Magvető, Bp., 1970. I. kötet. 48–50.
5. Antal Sándor: *Minden és Egy*. In: Uő.: *Garabonciás ének*. i.m. 16.
6. Zygmunt Bauman: *Modernità e Olocausto*. il Mulino, Bologna, 1992. 69.

NEMZEDÉKEK (KOLOZSVÁR, 2017. MÁJUS 12.)

■ Irodalomtörténetinek nem nevezném sem a dátumot, sem magát a találkozást. Mégis, záruljon itt az „új Kántor-Láng”, hátha nyitás felé mutatunk ezzel, mint ahogy 1971-ben a reményt jelentette, a jövő felé mutatott Király László, Farkas Árpád és Kenéz Ferenc, Pusztai János és Bodor Ádám szerepeltetése. Ki tudja? Következzenek az adatok és a nevek, a választott téma, korjellemzőként is.

A 26. alkalommal sorra került Szabédi Napon (a 20. század negyvenes éveinek elején indított – majd nemsokára megszűnt, a 21-ikben viszont feltámasztott, idén hetedszer megrendezett Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten belül), az EMKE és a Korunk Baráti Társaság által a Györkös Mányi Albert Emlékházban megszervezett konferencia „A magyar irodalom egysége” kérdését igyekezett körüljárni. A ki-nyomtatott programban a cím után nem került kérdőjel, noha valószínűleg indokolt lett volna, de lehet, hogy így lett jó, a kijelentő forma a meghívott előadókat és a kerekasztal-beszélgetés résztvevőit elgondolkodásra, vitára ingerelte.

Nagy íve lett a tanácskozásnak. A különböző korosztályokat képviselő nevek erre lehetőséget is nyújtottak. A Szabédi-házban dolgozó, az erdélyi irodalmi dokumentumok feltárását végző irodalomtörténész, Bartha Katalin Ágnes meghívására, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem képviselőjében Egyed Emese professzor asszony, a társszervező *Korunk* Szabédi-kutatója (és megnevezetlenül ugyan, de a KAB-hoz, a Kolozsvári Akadémiai Bizottsághoz is tartozóan), Kántor Lajos vállalkozott előadásra. Egyed Emese a 18–19. századi magyar irodalomból választott „koherenciamodelleket” (a nyelv összekötő erejére, a műfajok és eszközök jelentőségére utalva). A Szabédi-életműből adódott a klasszikus elődök és kortársak jelenlétét kiemelni (Petőfi–Arany János, Madách és Ady, Krúdy, Márai, Illyés Gyula, Kós Károly), nem feledkezve meg egykori tanárunk kitűnő előadásairól a magyar irodalmi nyelv történetének tárgyában.

A tanácskozás ívét a meghívott írók tágították: az emlékezetes regényeivel Budapesten, a Magvetőnél is jelen lévő, *Látó*-szerkesztő Vida Gábor, a csíkszeredai Bookart Kiadó által is fölfedezett prózaíró, Márton Evelin és a legfiatalabb nemzedékhez tartozó Horváth Benji (Horváth Előd Benjámin), az ifjúság körében népszerű slammer (a rögtönző költői kifejezésmód tehetséges művelője), nem mellesleg a kolozsvári *Helikon* (egyik) szerkesztője szólalt meg. És természetesen a szintén fiatalabb nemzedékhez tartozó irodalomtörténészek, Bíró Annamária (az EME munkatársa) és a vitát vezető Demeter Zsuzsa, *Helikon*-szerkesztő. A „kánon” ügy, a „hivatalos” (?), bár többféle budapesti (magyarországi) irodalomtörténeti besorolás, kiemelés vagy kihagyás, az „egység”, az esélyegyenlőség a szerzők és a könyvek piacán, évtizedek vagy éppen egy teljes évszázad többféle (például iskolai tankönyvi) mulasztása került terítékre. Vida Gábor rokonszenves heveséssel értelt, Márton Evelin visszafogottan beszélt, Horváth Benji egyensúlyra törekedett a hagyományos és az új kifejezés- és hatásmódok megítélésében. Elektronikán innen és túl: az irodalom élni fog.

A magyar irodalom is, természetesen.

Erre koccintottunk, szilvapálinkával, fehér- és vörösborral – Szabédi László emlékére meg a változatos folytatásra.

K. L.

HERMANN RÓBERT

LISZNYAI KÁLMÁN MINT A SZABADSÁGHARC HADTÖRTÉNÉSZE¹

■ 1849. március 13-án a hivatalos lap, a *Közlöny* hasábjain a következő, március 11-i dátumú felhívás jelent meg:

„Magyarország szabadságharca annyi magasztos, lelket emelő példáját mutatja fel a katonai képességnek, oroszlányi bajnokságnak, az önmegtagadás- s önfeláldozásnak, miképp ily rövid hadviselésben alig van a történet lapjaiban ennyiről emlékezet.” Az Országos Honvédelmi Bizottmány „óhajtja e szent harcnak nemcsak nagyobb méretű lenyomatát hagyni az utókorra, hanem lélekemelő s bámulatra ragadó egyes hőstettek emlékét is ajándékol átadni. Ezen fontos feladat létesítésére a külön hadosztályokhoz több gyakorlott tollú s egyszersmind tiszta jellemű egyén kívántatik, kik a hadi ügy folyamatát, mint egyes tetteket az igazsághoz híven följegyezve, anyagot készítsenek elő egy, a Honvédelmi Bizottmány által később felkérendő historiográf munkájára, ki Magyarország e legdicsebb harcának töredékes vázlataiból egy minden részeiben hű egészet alkothasson.” Felkéri tehát azokat, akik „a kijelent feladatnak megfelelni hivatást és képességet éreznek magokban”, hogy mielőbb jelentkezzenek az OHB tagjánál, Jósika Miklósnál.²

Jelentkezőkben nem volt hiány. Március 16-án már megszülettek a kinevezések is. A Damjanich János által vezérelt I. és III. hadtestekhez Zalár József költőt rendelték. Görgői hadseregéhez, ami ebben az esetben a II. és VII. hadtesteket jelentette, Lisznai Kálmánt, civilben szintén költőt neveztek ki. A Perczel Mór parancsnoksága alatti bécsi (IV. hadtesthez Mészáros Károlyt küldték. Mészáros korábban az „Egyenlőségi Társulat” tagja volt, civilben ügyvédként dolgozott. A Vécsey Károly vezette aradi ostromsereghez (V. hadtest) Dobrossy István kapott kinevezést. Dobrossy korábban az *Országgyűlési Tudósítások* munkatársa, amellet országgyűlési gyorsíró is volt. Bem erdélyi hadseregéhez (VI. hadtest) Kővári Lászlót, az ekkor már viszonylag közismert történészt és újságíró-t küldték. Végül a komáromi várórséghez Friebeisz István újságíró-t küldték. A történészek köre a későbbiekben sem bővült.³

A gondolat születéséről semmit sem tudunk. Az OHB iratai között nincs nyoma annak, hogy a felhívás megjelenése előtt mikor és ki vetette föl a hadtörténeti jegyzők kinevezésének szükségességét. Az iratok alapján két személyiség szerepe tűnik kézenfekvőnek: Nyáry Pálé, aki valamennyi rendeletet aláírta, és Jósika Miklósé, akinél a hadtörténeti jegyzőségre pályázóknak jelentkezniük kellett. Jósika önéletrajzi jellegű írásaiban és emigrációs levelezésében azonban nincs nyoma annak, hogy ő lett volna a kezdeményező. Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékirataiban szintén jóízűen élcelődik a hadi Tacitusok fölött; ennek alapján feltételezhetjük, hogy nem ő kezdeményezte a kiküldetéseket.⁴

Az érdekeltek írásai sem árulnak el közelebbi részleteket. Mészáros Károly emlékiratában csupán a kinevezés tényét konstatálja, még a pályázatról sem szól.⁵ Kővári László öregkori emlékezése pedig kimondottan zavaros. Eszerint március 15-én Kossuth magához hívatta, s Kővári úgy vélte, talán a sajtóirodába akarja beszoztani. Közben hallja a hírt, hogy Bem bevette Nagyszebent. Kossuth előszobájában ott találta Mészáros Károlyt, Székely Józsefet, Maár Lajost és Lauka Gusztávot.

Előttük állt Jósika Miklós, s osztotta az utasításokat. Ők értették meg Kővárival, hogy a hat táborhoz hat haditudósító indul. Jósika Kővárihoz fordult: „Brassait még utoléri, megbízatást kapott, szedje össze a Generalkommandó térképeit; [az Ön] megbízatása, szedje össze a Gen[eral]kommandó s a román Pacifications Comité iratait; ott marad az erdélyi hadtestnél, a Közlönynek hadi tudósításokat, a kormánynak bizalmas közleményeket küldenek.” majd nyílt az ajtó, s belépett Kossuth, „lelkésített s pár bizalmas utasítást adott”. Az életteli beszámolóval két probléma van. Egyrészt az, hogy Kővári a sajtóján kívül csupán egyetlen történeti jegyző, Mészáros Károly nevére emlékezett pontosan; a másik az, hogy Kossuth ezen a napon nem Debrecenben, hanem Törökszentmiklóson volt.⁶

Zalár József önéletrajzi levelében is csupán az szerepel, hogy ő maga ugyan nem akart jelentkezni, de Vachott Sándor és Sárosi Gyula karonfogták, elvitték Jósika Miklóshoz, s bemutatván, ajánlották historiográfusnak.⁷

A szabadságharc vezetői tehát elérkezettnek látták az időt az események minél alaposabb dokumentálására. Mindez persze nem volt előzmények és minták nélkül. A cs. kir. hadseregben már régen a bevett szokások közé tartozott az ún. hadművelési naplók vezetése. Ezekben a vezérkari tisztek jegyezték fel napról napra az egyes dandároknál, hadosztályoknál vagy hadtesteknél, várórségeknél előforduló fontosabb eseményeket. A polgári személyek, illetve a tollforgató kedvű katonák (főleg frissen beállt honvédek vagy önkéntesek) által írt haditudósítások pedig már a szerb fölkelés kitörésétől kezdve igen tekintélyes terjedelemben jelentek meg az egyes napi- és hetilapok hasábjain. Az OHB tehát szervezetszerű keretet próbált adni ennek a dokumentációnak. Az OHB által később felkérendő történetíró személyét csak találgathatjuk; valószínűleg Horváth Mihály püspök lehetett a jelölt.

De miért éppen ekkor, és miért éppen az említett személyeket nevezték ki? Utalnunk kell arra, hogy 1848 decembere után egyedül a Délvidékről érkeztek jelentősebb sikerekről hírek, s az OHB és a hírlapok szerkesztői a többi hadszínterek előőrsi összecsapásairól voltak kénytelenek győzelmi reményekre alapot adó tudósításokat összeeskábálni. A cs. kir. főerők december közepi betörése után aztán már ilyenek sem igen akadtak, a Délvidék január közepi kiürítése után pedig már a szerb harctérről sem lehetett győzelmi jelentéseket várni. A közvélemény fellelkésítésére csupán Bem erdélyi sikerei adtak módot.

A helyzet január második felében változott meg. Ekkorra azonban a hivatalos hadijelentések mellől eltűntek azok az életteli helyszíni beszámolók, amelyek az 1848 nyári és őszi lapszámokra még jellemzők voltak. Emellett éppen Bem sikerei, a Székelyföld 1849. januári felszabadítása következtében derült ki, hogy a hadiesemények egy részéről korábban sem hivatalos, sem magántudósítások nem érkeztek. Ilyen volt például a háromszéki önvédelmi harc, amelyről először a *Közlöny* január 16-i számában számolt be Macskási (Matskási, Matskási) Antal. Valószínűleg a február 22-én Debrecenbe érkezett Kővári Lászlótól kapott adatok alapján írta meg *Háromszék az utósó időben* című összefoglalóját az *Esti Lapok* hasábjain a szerkesztő, Jókai Mór.⁸ A székely hősköltemény iránt megnövekedett érdeklődést elégítette ki maga a hírhez Kővári is, amikor a *Közlöny* március 7-i számában *A székely nép* címmel összefoglalta az 1848 novembere és 1849 januárja között történeteket. Noha a cikk bevezetőjében arról írt, hogy célja nem a székely nép megéneklése, hanem az áruló vezérei által „dicső nevére” kent szenny letörlése, a cikk befejezése nem hagy kétséget a szerző igazi szándékáról: „Mesének hittem a szent sorokat, melyek egy 60 4szeg m[ér]f[ö]ldnyi Spárta lelkes életéről szóltak; de a székelyeket látva az elszigetelés napjaiban, mondhatom, mint az egy Istent hiszem, hogy Spárta létezett.”⁹

Bizonyítani ugyan nem tudjuk, de valószínűsíthető, hogy a *Közlönyt* az OHB részéről felügyelő, erdélyi születésű Jósika Miklósnak ezek a tudósítások adhatták az ötletet a hadtörténeti szervezet létrehozásához.

Mit tudunk a jelöltekről?

Dobrossy (1848–49-ben Dobrossi) István ügyvéd, országgyűlési gyorsíró volt, az 1843–1844-es *Országgyűlési Tudósítások* munkatársa. Szeverin álnéven a *Pesti Divatlap*ban igen elismerő ismertetést írt Petőfi verseskötetéről 1845-ben. 1848 előtt ő védte – díj nélkül – Táncsics Mihályt, s 1848-ban ő adta ki Kölcsey országgyűlési naplóját. Munkatársa volt a *Jelenkor*, a *Társalkodó*, a *Regélő Pesti Divatlap*, az *Életképek* és a *Pesti Divatlap* című lapoknak. 1848-ban többek között Pest város megerősítéséről tett közzé cikket ez utóbbiban.¹⁰ Táncsics igyekezett meghálálni Dobrossy szívességét, 1848. június 11-én a *Munkások Ujsága* hasábjain olyan személyiségek sorában ajánlotta képviselőül, mint Petőfi, Vasvári, Jókai, Madarász József és László.¹¹ 1848 nyarán egy ideig a Kossuth *Hirlapja* technikai szerkesztését is ellátta.¹² 1849. január 24-én Kossuth őt küldte futárként Perczel Mór vezérőrnagyhoz.¹³

Friebeisz István, Pest megyei esküdt, az Ellenzéki Kör tagja, az 1847–1848. évi országgyűléseken magánosok és testületek hivatalos levelezője volt. (Egy titkosrendőri jelentés az Ellenzéki Kör országgyűlési tudósítójának nevezi.) Emellett rendszeresen írt a *Regélő*, a *Honderű* és az *Életképek* című lapokba is. 1848-ban a *Közlöny* országgyűlési rovatának egyik szerkesztője volt. Nyáron testvérével, Friebeisz Ferencsel együtt beállt a 2. honvédszászlóaljba, ahol október 25-én kinevezték főhadnaggyá, de később visszatért a *Közlöny*hez.¹⁴ 1848. december 31. után ő is követte az országgyűlést Debrecenbe, de a „Pesten tett előleges téli beszerelés szállásfizetés, halmozott útiköltségek, az itteni kimondatlan drágaság” lehetetlenné tette, hogy „az ügyis ideiglenesen megengedett fizetésből” megélhessen, ezért már január 15-én kérte Nyáry Pált, az OHB tagját, hogy az országgyűlési gyorsírók 4 forintotapidíját neki is utalványoztassa. Friebeisznek lehettek kétségei a debreceni tartózkodás időtartamáról, mert a kérvényben mellékesen megjegyezte, „nem tudhatni, mely percben kell tovább utazni”.¹⁵

Kővári László, a marosvásárhelyi tábla kancellistája, kiterjedt tudományos és publicisztikai tevékenysége révén már 1848 előtt ismert volt. (1839 óta jelentek meg írásai).¹⁶ 1848. május 2-án Kolozsvárott indította meg *Ellenőr* című lapját, amely egészen a város elestéig, november 14-ig jelent meg. A lapban az elsők között követelte az erdélyi jobbagyviszonyok azonnal megszüntetését.¹⁷ 1848. június 9-én kinevezték a belügyminisztérium statisztikai hivatalának rendes tagjává. Kinevezése után már Dózsa Dániel vitte a lap szerkesztését, Kővári hivatalának elfoglalására Pestre ment. Augusztus végén a *Pesti Hirlap*ban írt cikket Erdély különállása ellen. Szeptemberben az országgyűlési küldöttség kísérőjeként ő is megfordult Bécsben, majd október elején az OHB megbízásából visszatért Erdélybe. Ott volt az agyagfalvi gyűlésen, részt vett a székely tábor kudarccal végződő hadjárataiban, s mint annyian, Háromszékre menekült, s tanúja volt a székely önvédelmi harcnak. Innen Gedeon József vezérőrnagy csapatainak támadása után Dózsa Elekkel és az isztambuli magyarok által küldött Scheidenberg hadmérnökkel Moldvába utazott, ahol Foksánban találkoztak az angol konzullal. Tőle tudták meg a december 2-i trónváltozást, s a konzul azt állította, hogy az új királlyal már folynak a béketárgyalások.

Hazaérkezésük után a kézdivásárhelyi tanács ennek alapján tette közzé a trónváltozás és a béketárgyalások hírért. Ez is egyik oka volt annak, hogy Háromszék fegyverszüneti tárgyalásokba kezdett a cs. kir. csapatokkal. Kővári a december 28-i arapataki szerződés után rövid időre a moldvai Bacăuba menekült. Csak Bem győztes észak-erdélyi hadjárata után tért vissza előbb Marosvásárhelyre, majd onnan Kolozsváron át utazott Debrecenbe,¹⁸ ahová 1849. február 22-én érkezett meg.¹⁹ Február 24-én hosszú beadványt intézett az OHB-hoz Erdély, azon belül pedig főleg a Székelyföld rendezésével kapcsolatban teendő intézkedésekről.²⁰ Már-

cius 7-én már a *Közlönyben* jelent meg tőle hosszú cikk, *A székely nép* címmel, a háromszéki önvédelmi harc részleteiről.

Lisznyai Kálmán költő szintén jogot végzett, s Nógrád megyében volt aljegyző, táblabíró s törvényszéki hivatalnok. 1843-ban ismerkedett meg Petőfivel, s később azzal tette magát nevezetessé, hogy első verseskötetét Petőfinek ajánlotta. Tagja volt a fiatal írókat tömörítő Tízek Társaságának, s az 1848 márciusi átalakulás után a *Marczius Tizenötödike* szerzői közé tartozott.²¹ Országos ismertségre valószínűleg azzal tett szert, hogy a Vahot Imre által kiadott országgyűlési kötetben versciklusban mutatta be a nevezetesebb ellenzéki politikusokat.²² Azt nem tudjuk, hol volt, és mit csinált március 15-én; a kortársi beszámolókból nem szerepel a neve, s a nagy napon játszott szerepéről beszámoló tudósítások mind kései-ek és megbízhatatlanok.²³ Két – nem túl megbízható – visszaemlékezés szerint ott volt a Pest városi Rendre Ügyelő Választmány 1848. március 18-án Pozsonyba küldött, Hajnik Pál vezette küldöttségének soraiban is.²⁴

1848 májusában Pest és Komárom megyék küldöttségével utazott Erdélybe, s részt vett az utolsó erdélyi országgyűlésen.²⁵ Ezt követően visszatért Pestre, ahol belépett a baloldal egységes szervezetének szánt Egyenlőségi Társulatba, amelynek 39 (a negyedik legtöbb) szavazattal választmányi tagja is lett.²⁶ Egy július 23-i hírlapi tudósítás szerint aznap a Radical Körből hazaindulva rosszul lett, összeesett, szájából vér ömlött, s végül a segítségül hívott orvos vitette lakására, ahol gonos ápolásban részesítette.²⁷

Kossuthhoz intézett későbbi jelentése szerint 1848. július végén ismét Erdélybe ment, „a Kossuth-huszárok kiállításában s a székely nép közti lelkesítésben részt veendő”. A dátummal kapcsolatban az okoz némi kétséget, hogy Berzenczey László kormánybiztos csupán augusztus 17-én kapott megbízást Kossuthtól az említett lovascapat kiállítására.²⁸ Berzenczey és kísérete augusztus 24-én érkezett Kolozsvárra, majd augusztus 30-án Marosvásárhelyre. Szeptember 12-én Lisznyai is ott volt Háromszék Szentkatolnán tartott közgyűlésén, s ő maga is beszédet mondott. A részt vevő Bíró Sándor református lelkész emlékirata szerint „hangja éles csengésű, de nyelve, beszéde nagyon palócias, mit székely ember nem érthet, következőleg hatátnélküli szónok lévén, babért csakis az általa választott költői pályán arathat”.²⁹

Lisznyai tehát részt vett a Kossuth-lovagok, a későbbi 15. (Mátyás) huszárezred toborzásában és kiállításában, állítólag mint Berzenczey segédtisztje; Bíró Sándor emlékezése szerint azonban csak a titkára volt. Ugyanakkor érdekes, hogy a Berzenczey küldetéséről és a huszárezred történetéről megjelent visszaemlékezések egyike sem említi a szentkatolnai gyűlést követő időszakból a nevét. Ennek talán az lehet a magyarázata, hogy – mint Kossuthnak szóló levelében írja – 1848 őszén a kolera ledöntötte a lábáról, s Marosvásárhely 1848. november 5-i elvesztésekor már felgyógyultan, maga is menekülni kényszerült, valószínűleg a még ellenálló háromszéki területre, „s ott több csatákban, még katonailag le nem kötelezve” részt vett.³⁰ Megjegyzendő, hogy testvére, Lisznyay Damó Ferenc maga is kivette a részét az önvédelmi harcból, a nógrádi önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljban, majd az ebből alakult 62. honvédszászlóaljban szolgált előbb hadnagyi, majd főhadnagyi rangban.³¹

Jakab Elek visszaemlékezése szerint december második felében Marosvásárhelyen, Lázár József gróf házában találkozott Lisznyaival, s innen indultak összesen tizenketten Kolozsvár felé, hogy a magyar tábor helyzetéről hírt szerezzenek, s valamikor január első napjaiban érkeztek meg Kolozsvárra. Lisznyainak azonban útközben elfagyott a lába, ezért Marosvásárhelyre visszatérni már nem tudott. Jakab emlékirata azért érdekes, mert maga Lisznyai nem említi ezt a küldetést; ugyanakkor Jakab emlékiratában személyes élményeit illetőleg nem írt olyasmit, ami bizonyíthatóan téves lenne.³²

A visszaemlékezést megerősíti a hivatalos *Közlöny* hasábjain megjelent, 1849. január 6-i tordai tudósítás is, amely szerint előző este, azaz január 5-én érkezett a városba „hét úri egyén – köztük Lisznyai Kálmán, Macskási, Jenei, Tolvaj, – utazók, s egyszersmind küldöttek a Székelyföldről”. A tudósító szerint tizenheten [a számok alapján valószínűleg nyomdahiba, tizenketten helyett] indultak el Marosvásárhelyről, de útközben öten már „részint elbetegülve, részint elfagyva” elszakadtak tőlük, köztük a küldöttséget vezető katolikus lelkész is. A küldöttek január 4-én érkeztek Kolozsvárra, s onnan mentek tovább Tordára.³³

Miután Bem csapatai 1849. január elején megjelentek a Székelyföldön, Lisznyai – Kossuthhoz intézett beadványa szerint – visszatért Marosvásárhelyre, s kérte Forró Elek alezredest, „hogya Debrecenbe küldendő futásra lesz szükség, engem küldjenek, s úgy, hogy vissza ne kelljen jönnöm”. Forró megígérte a kérés teljesítését. Lisznyai 1849. január 24-én a megyesi vendéglőben találkozott a Bem seregét kereső Petőfivel,³⁴ majd – nyilván Bem január 21-i nagyszobeni vereségének hírére – visszatért Marosvásárhelyre. Február elején Lisznyai éppen azt várta, hogy megérkezzen Bem Kossuth Lajoshoz írott hivatalos jelentése Marosvásárhelyre, ám a tábornok február 4-i vízaknai veresége következtében ideiglenesen megszakadt az összeköttetés Bem hadserege, a beszercei magyar erők és a Székelyföld között.³⁵ Forró Elek látta, hogy Lisznyainak már erősen utazhatnékja van, s így is kiadta számára a hadútlevelet. Debrecenben találkozott Perczellel, akit Kossuth éppen március elején akart megbízni a délvidéki csapatok parancsnokságával. Lisznyai kérte Perczelt, mint régi jó barátját, hogy vigye magával. Perczel meg is ígérte, hogy Szegeden alkalmazni fogja, de felszólította, hogy az úti költségről maga gondoskodjék. Lisznyai ezért március 11-én Kossuthhoz intézett beadványában arra hivatkozva, hogy a román fölkelők Marosvásárhelyen mindenképp kirabolták, birtoka pedig „Nógrád vármegyében, Varsányban van, Pesthez 5 órányira, hol éppen az ellenség tanyáz”, kérte Kossuthot, hogy a négy (!) hónapi bujdosása alatt elmaradt napi egy ezüstforintnyi fizetését vagy rendelje ki számára, vagy adjon számára valamilyen állást. „Önérzettel bátorkodom kijelenteni, hogy akár szociális s politikai, s akár irodalmi téren, mindég szabadságimádó valék, s ennek szellemében igyekeztem szűk hatáskörömet betölteni.” Áruklodó a levél befejezése is: „Kormányelnök úrnak teljes republikánus tisztelettel alázatos polgártársa.” Kossuth még aznap intézkedett titkára, Stuller Ferenc útján, hogy Lisznyainak utalványozzák az általa kért 120 forintnyi összeget.³⁶

Mészáros Károly ügyvéd, 1848 előtt a konzervatív Gyűlde tagja volt, s 1846. április 20-ától 1848 júliusáig Moson megye tisztii alügyészeként szolgált a konzervatív kormányzatot. 1848 júliusában leköszönt tisztéről, s a fővárosba ment, ahol – mint annyi más eszmetársát – a radikális baloldal tagjai között találjuk.³⁷ Tagja volt a Demokrácia Klubja nevű, Petőfiéktől balra álló Demokrácia Klubjának, majd ő is csatlakozott a baloldal egységes szervezéséhez, az Egyenlőségi Társulathoz. 1848 szeptember elején már a Társulat által szervezendő, de Szemere belügyminiszter fellépése révén végül is meg nem szerveződő önkéntes ezred tisztikarában találkozunk a nevével. E társulatban ismerkedhetett meg Madarász Lászlóval és Perczel Mórral. Némileg zavaros kronológiájú visszaemlékezéseiből is megállapítható, hogy a Társulat tagjai a zavaros szeptemberi napokban a fegyveres hatalomátvétel gondolatával kacérokodtak. 1848 decemberétől a baloldali *Jövő* egyik szerkesztője volt, majd – részben radikális hangvételű, a végsőkig menő harcot és a Habsburgok trónfosztását követelő cikkei miatt is – követte a kormányt Debrecenbe. Debrecenben eszmetársa, Madarász László, az OHB tagja s az Országos Rendőri és Postaosztály vezetője tanácsossá nevezte ki. 1849. január végén kimondottan veszélyes küldetést látott el, amikor a főváros felől a Schlik hadtestével egyesülni akaró Schulzig altábornagy hadosztályáról szerzett híreket. Az ideiglenes fővárosban Mészáros egyike volt az Egyenlőségi Társulat újjászervezőinek, sőt

valószínűleg ő dolgozta ki a Társulat új alapszabályát is. A Társulat tagjaitól ezúttal sem volt idegen egy fegyveres hatalomátvétel gondolata, s állítólag ennek részét képezte volna az, hogy a Társulat minél több tagja kísérelje meg gerillacsapatok szervezését.³⁸ Mészáros március 11-én két beadvánnyal is megörvendeztette az OHB-t. Az egyikben közölte, hogy Perczeltől megbízó levelet kíván nyerni „a Tiszamelléken szabadcsapat alakításra”, s ezért kérte, hogy Perczelt hatalmazzák fel ennek kiadására. Az OHB még ezen a napon teljesítette a kérést. Szintén ezen a napon kért nyílt rendeletet „az alvidéki táborban szabadságharcunk történeti adatainak öszveszedésére”. Az OHB ezt a kérést is rövid úton áttette Jósika Miklóshoz. Az már senkinek nem tűnt fel, hogy a két megbízatás némileg kizárja egymást...³⁹

Zalár, eredeti nevén Hízli József kispap volt 1848 előtt. 1848 nyarán a Heves megyei mozgósított nemzetőrség soraiban ő is lemasírozott a Délvidékre, s részt vett a szerbek elleni harcokban. Ezután visszatért Heves megyébe. Itt ismerkedett meg a költő Vachott Sándorral, aki 1848 december közepétől Kossuth irodáján dolgozott. A kispap csakhamar megunta a reverendát, s elhagyta hivatását. 1849 január végén Debrecenbe ment, s itt gyakori vendége volt a Vachott házaspárnak. (A látogatásokat a Vachottné húga, Csapó Vilma iránti érdeklődése is inspirálta.) A Vachott házaspár szalonjának gyakori vendégei voltak Vörösmarty, Jámbor Pál, Sárosi Gyula is. Hízli komoly készletét érzett magában arra, hogy németes hangzású nevét is magyarral cserélje fel, s Vachottné tanácsára március 17-én kérte a belügyminisztériumot, hogy engedélyezze nevének Zalárra változtatását. A minisztérium másnap adta ki az engedélyt.⁴⁰

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a kinevezettek mindegyike a szabadságharc fiatal, radikális értelmiségéhez tartozott. Kővárit történészi működése, Dobrossyt és Friebeiszt korábbi országgyűlési tudósítói ténykedése látszott alkalmazni a feladatára. Dobrossy, Mészáros és Lisznyai kinevezetését minden bizonnyal támogatta eszmetársuk, az OHB-ban kulcsfontosságú szerepet betöltő Madarász László is. Zalárnak Sárosi Gyula és az OHB irodáján dolgozó Vachott Sándor szerezte meg a kinevezést. Lisznyainak iskolatársa volt a Zalár kinevezését támogató Sárosi Gyula; jól ismerték egymást Vachott Sándorral; Jósika Miklóssal pedig – aki a hadtörténészi szervezet „ötletgazdája” lehetett – még az utolsó erdélyi rendi országgyűlésen találkozott; sőt az ő révén jutott be Kossuthhoz is.⁴¹

A kiadott utasítás szerint az egyes történeti jegyzők szolgálati helyüket csak „a hadparancsnok különös megbízása következtében” s hivatásuk érdekében hagyhatták el. Feladataik közé tartozott „úgy a nagyobbyszerű ütközetekben, mint kisebb csatákban a sereg állása-, mozdulatai-, a csata egyes fordulatairól a leghitelesebb jegyzeteket tenni”. Az utasítás kötelességükre tette a seregben egyre inkább „kifejlődő rendet és fegyelmet, vitézséget szemmel kísérni”. Felszólította őket, hogy „ne csak küldetése idejétől kezdve, hanem a múltra nézve is” szerezzenek hiteles adatokat „mindenről, mi a hadi életben feljegyzésre, s emlékezetre méltó”. Az utolsó passzus már a költőknek szólt: „Mindezekben a lehető legkevesebb, sőt, semmi költészet, de annál több valóság legyen; a történeti stílnak megvan a maga nemessége és egyszerű magasztossága – ezt ügyekezék sajátjává tenni, hogy a költöttnek a valóságtól elválasztása nehéz munkájától e dicső harcnak egykori történetírója megkíméltesse.”⁴²

Az OHB március 16-án megküldte a kinevezettek névsorát a pénzügyminisztériumnak. Az értesítés szerint a felsoroltak közül Friebeisz István, Kővári László és Mészáros Károly „az álladalom részéről eddigi hivatalaik után rendes fizetéssel lévén ellátva, eddigi fizetéseiket hivatások változtával is megtartandják”, a többieknek a pénzügyminisztérium március 16-tól első havi illetményként 70 pengő forintot s valamennyi jegyzőnek útiköltségül 60 pengő forintot utalványozzon. Március 17-én a pénzügyminisztérium utasította a főpénztári fiókhivatalt e kifizetésekre.⁴³

Ugyanezen a napon az OHB értesítette a hadügyminisztériumot, illetve az egyes seregarancsnokokat a kinevezésekről. A hadügyminisztériumhoz szóló értesítés szerint Kőváry László április 1-jétől havonta 125, Mészáros Károly és Fribeisz István április 1-jétől havi 70, Lisznayai, Dobrossy és Zalár április 16-ától számítva havi 70 forint illetményre jogosultak, amelyet a hadipénztárból kell fizetni. „Ezen felül hivatásuk érdekében teendő szükséges utazásokra külön költséggel a hadi pénztárból lesznek ellátandók, valamint lehetőleg nyugalmas szállással is.”⁴⁴

A kinevezettek nem kaptak katonai rangot, Zalár szerint azért, mert a kormány nem akarta, „hogy a magasrangú tisztekkel szemben feszéllyel járjon inferioritásuk”.⁴⁵

Március 17-én az OHB közleményben tudatta, hogy „a történeti jegyzők megkívántató száma be lévén töltve, – további folyamodásoknak helye nincs”.⁴⁶

Kővári március 17-én, Lisznayai és Zalár március 19-én, Fribeisz március 31-én indult útnak, legalábbis az országos rendőri és postaosztály ezen a napon állította ki nyílt rendeleteiket.⁴⁷ Fribeisz azonban április 2-án még bizonyosan Debrecenben volt, mert a pénzügyminisztérium ezen a napon utasította a főpénztári fiókhivatalt, hogy Fribeisznek útiköltségre további 80 forintot utalványozzon, s emellett országgyűlési naplószerkesztői fizetését is április hónapra fizesse ki.⁴⁸

Az egyes történészek a megbízás után néhány nappal már el is utaztak Debrecenből. Am működésük meglehetősen eltérő sikerű volt. Közülük összesen ketten, Kővári László és Mészáros Károly végeztek érdemi munkát; a többiek, Lisznayai, Dobrossy, Fribeisz és Zalár jó esetben egy-két jelentést küldtek, rosszabb esetben semmit sem tettek az ügy érdekében. E szempontból tanulságos a Görgei VII. hadteste mellé kirendelt Lisznayai Kálmán esete, akinél alkalmatlanabban alighanem lámpással sem lehetett volna találni e feladatára.

Lisznayai úgy értelmezte az OHB utasítását, hogy őt nem a VII. hadtesthez, hanem Görgeihez nevezték ki, s így amikor a tábornok átvette a magyar főszereg vezényletét, az ő főhadiszállásához csatlakozott. Jellemző, hogy működésének első közel két hónapjáról nincs semmilyen adatunk, pedig a VII. hadtest a legjobban dokumentált magyar hadtestek közé tartozik. Ténykedéséről az első, jelenleg ismert adat az, hogy Buda alatt május 6-án Görgei kézipénztárából fölvevett 70 forintot.⁴⁹ A táborban találkozott Petőfivel is.⁵⁰ A vár május 21-i bevételekor id. Lendvay Mártonnal, a neves színésszel és Sükey Károllyal együtt siettek fel a várba, hogy megkeressék Lendvay fiát, a 42. honvédszászlóaljban szolgáló ifjabb Mártont.⁵¹ Degré Alajos emlékirata szerint a budai várban raboskodó Czuczor Gergely kiszabadulásának tiszteletére verset is rögtönzött.⁵² Egy visszaemlékezés szerint Lisznayainak nemcsak a hadtörténeti adatok összegyűjtése, hanem „alkalmas időben” egy katonai hírlap szerkesztése lett volna a feladata.⁵³

A hadtörténeti jegyzők feladata körüli bizonytalanságokat jelzi, hogy amikor Klapka György helyettes hadügyminiszter 1849. május 23-án a hadművelési napló pontos vezetésére és esetleges hiányainak pótlására utasította Poeltenberg Ernő ezredest, a VII. hadtest parancsnokát, Poeltenberg május 29-én azt felelte, „hogy Lisznayai Kálmán úr, ki egyenesen a VII. hadsereg [!] történetírójává volt a honvédelmi bizottmány által egykoron kinevezve, – anélkül, hogy magát jelentette volna, a hadseregtől eltávozott, – azóta semmi tudomása sem lévén e parancsnokságnak a fennérintett úrnak hollétéről”. Poeltenberg ezért kérte a hadügyminisztériumot, hogy vagy mielőbb rendeljék vissza Lisznayait a hadtesthez, vagy „helyette más történeti jegyző neveztessek ki”. Holott Klapka utasításában egyértelműen szerepelt, „hogy e napló vitele csak hadtörténeti adatok összeállítására szükséges képzettséggel bíró tisztre bízassék”, márpedig ezt a legnagyobb jóindulattal sem lehetett elmondani Lisznayairól, ahogy a többi történeti jegyzőről sem.⁵⁴

Lisznayai történészti működését híven jellemzi, hogy az egyes szereplőktől – pl. a Görgei tábornokánál szolgáló Karsa Ferenc hadnagytól – beszerzett feljegyzések

mind-mind elkeveredtek a kezén.⁵⁵ Működésének egyetlen eredménye egy igen hosszú, Görgeihez intézett költemény volt, amelyet a Lisznyaihoz hasonló szorgalmú Fribeisz István közölt az általa (a történelmi munka helyett) szerkesztett *Komáromi Lapok* második, július 12-i számában.⁵⁶

Lisznyai részt vett a június 21-i peredi csatában, s amikor a cs. kir. tüzérség Görgei kíséretét kezdte lőni, így szólt hozzá: „Tábornok úr! ugrassa a lovát jobbra, mert istenuccse leüti a golyó.” Mire Görgei csak annyit mondott: „Aki fél, hazamehet.” A szemtanúi beszámoló szerint „Lisznyai se szólt többet, álló egész nap”.⁵⁷ Berecz Károly szerint június végén Pesten a Színház téri, a Prófétához címzett vendéglőben találkozott Vasvárival, Arannyal, Petőfivel, Jókaiival, Garay Jánossal és Kerényi Frigyessele. Ennek az emlékezésnek a hitelességét Hatvany Lajos kétségbe vonta, többek között arra hivatkozva, hogy Lisznyai nem volt Pesten az adott időszakban. Tudjuk azonban, hogy Görgei június 24–27. között a fővárosban tartózkodott, s elképzelhető, hogy Lisznyai is vele ment.⁵⁸ Komárom elhagyása után, 1849. július 13-án egy komáromi csizmadiamester 16 éves, Julcsa nevű lányát vitte magával, fiúruhában, „privatdienerként [magánszolgaaként – H. R.]”, aki hűségesen követte Lisznyait a fogságba is.⁵⁹

1849 augusztusában – Jókai eleven leírása szerint – együtt poharazgatott a Görgei táborába érkező orosz hadikövetekkel, s az orosz–magyar szövetség lehetséges előnyeit ecsetelgette a fiatal orosz hadnagynak, aki nem maradt adós a magyarok illúzióit növelő válasszal.⁶⁰ Egy másik leírás szerint az augusztus 2-i debreceni ütközet napján Lisznyai a főhadiszálláson lévő orosz fogoly tisztet próbálta „begyakorolni” a forradalmi és szabad eszmékbe, s azt bizonygatta nekik, „hogy most is tönkrevetik a muszka sereget, – a muszka seregben szolgáló lengyelek meg cserkeszek mind hozzánk állnak”. Mire az egyik fogoly tiszt megjegyezte, hogy ha a cár egyszer segítséget ígért a császárnak, addig és annyi katonát küld Magyarországra, amíg és amennyi le nem győzi a magyarokat.⁶¹

A szintén e napokban Görgei főhadiszállására érkező Jókai szerint Lisznyait egy hadifogoly orosz tiszt társaságában találta, aki jól beszélt franciául, de értett németül is. A főhadiszálláson ekkor már mindenféle hírek terjedtek arról, hogy a kormány felajánlja a magyar koronát a cárnak, s Lisznyai a maga túlzó lelkesültségével „hegyestül-völgyestül odaajánlotta Muszkaországnak Magyarországot és a forradalmi seregeket”. A hadifogoly azonban lehűtötte reményeit: „Nekünk ti nem kellett, sem országotok, sem katonáitok, ha ti még most sem tudjátok, hogy miért jöttünk ide? az rátok nézve szomorú dolog.” Lisznyai erre odasúgta Jókainak, hogy a hadifogoly jó fiú, de a politikához nem ért, s erről nem is tehet, mert hiszen – muszka szegény.⁶²

A fegyverletétel után Lisznyai járt a hadtörténészek közül a legrosszabbul: míg a többiek különösebb retorzió nélkül élték túl a megtorlást, őt besorozták a cs. kir. hadseregbe. Sőt, még azt a megaláztatást is el kellett viselnie, hogy augusztus végén, amikor immáron fogolyként áthaladt az aradi vár kapuján, s nem tisztelgett egy cs. kir. tisztnek, az megpálcáztatta.⁶³

A besorozott honvédtiszteket ezután – Komárom ellenállása és a bizonytalan katonai-politikai helyzet miatt – a katonai Határőrvidéken, Szlavónián, Horvátországon és Stájerországon keresztül indították útnak új állomáshelyük felé.⁶⁴ Lisznyai az 1560 főből álló „legelső hadifogoly transport”⁶⁵ tagjaként augusztus 30-án indult el Óaradról külföldre. Ekkor még úgy tudták, hogy a magyarországi kiegészítésű 34. (Porosz herceg) gyalogezredbe fognak kerülni, amelynek újjászervezését oszt-rák területen kezdték meg a cs. kir. hatóságok. (Az ezred mindhárom zászlóalja a magyar oldalon szolgált a szabadságharc alatt.) A szállítmány útvonalát Podmaniczky Frigyes naplója alapján tudjuk követni: Orczyfalva, Temesvár, Écska, Perlasz, Titel, Szalánkemén, India, Ruma, Tovarnik, Vukovár, Eszék, Valpó, Verőce, Szokolca, Varasd, Pettau (itt értesültek október 3-án Komárom kapitulációjá-

ról), Marburg volt a gyalogmenet útvonala. Marburgból vasúton szállították őket Bruck an der Murba. A legénységi állományú besorozottakat innen továbbküldték Josefstadtbá. A Bruck an der Muron Graz felé átutazó Haynau állítólag felbőszült, amikor arról értesült, hogy a fogoly honvédtiszteket később a magyarországi cs. kir. hadseregbe fogják beosztani, s kieszközölte, hogy az itáliai cs. kir. hadsereghez kerüljenek. Bruck an der Murban kb. két hétig tartózkodtak, ezalatt a besorozottak még eltávozást is kaphattak. Október 9-én értesültek Batthyány és az aradi vértanúk kivégzéséről. Október 20-án indultak tovább Bruck an der Murból, 21-én Grazon át Laibachba vonultak. Innen az Adelsberg–Görz útvonalon értek Udinéba, ahol ismét néhány napig pihentek. Udinétől a Codropipo, Pordenone, Conegliano, Treviso, Castelfranco útvonalon érték el Vicenzát, majd a Verona, Valeggio, Volta, Castiglione, Brescia, Rovato, Caravaggio, Gorgonzola útvonalon vonultak Milánóba, ahová november 20-án érkeztek meg. Innen 23-án indították őket tovább Lodiba, hogy ott végleg beosszák őket új alakulatukba, a 7. illíriai (karinthiai és felső-ausztriai) kiegészítésű, Franz Adolf Prohaska von Guelphenburg báró nevét viselő gyalogezredbe.⁶⁶ Podmaniczky Frigyesrel és vagy tíz más társával ide került közkatonaaként Lisznyai is, három forint foglalóval.⁶⁷ (Az idők folyamán aztán az ezredbe besorozott honvédtisztek száma felment harmincra.⁶⁸) A szintén besorozott Podmaniczky Frigyes naplója szerint 1849. november 23-án Lodiban találkozott Lisznyaival, aki kezét szorította vele, s azt kívánta neki, „hogy friss kedélyem s rózsás kedvem ne hagyjon el soha”. Maga Lisznyai „nagyon le volt hangolva, mondhatnám, meg volt törve” – írja Podmaniczky.⁶⁹

Lisznyai ezrede 1848–49-ben az itáliai hadszíntéren szolgált, csupán a 4. zászlóalj 12. osztálya (23–24.) század harcolt a magyar hadszíntéren. Az ezredtörténetben található diszlokációk alapján valószínűsíthető, hogy Lisznyai az ezred 2. zászlóaljának 5. osztályához (9–10. század) került, amely az ezredtörzsszel 1849. szeptember 8. óta állomásozott Lodiban. Ide érkezett be december 21-én a 3. zászlóalj, valamint a hónap végére a 2. zászlóalj többi százada is. Itt maradtak egészen 1850 júniusáig.⁷⁰

1850. január 25–26-án Lisznyait – Podmaniczky szerint – 23 más volt honvédtiszttel⁷¹ együtt átvezényelték Tirolba, s egyben áthelyezték a galíciai kiegészítésű, 30. Laval Nugent gróf, tábornagy nevét viselő gyalogezredbe, ahol a 2. zászlóalj 10. századába került.⁷² Miután vele együtt Podmaniczkyt is áthelyezték a 8. (Lajos főherceg gyalogezredbe), az ő naplója alapján nyomon tudjuk követni Lisznyai útját is. 1850. január 26-án indultak el Lodiból a Crema, Brescia, Castiglione, Valeggio, Verona, Volargne, Ala, Roveredo, Trient, St. Michael, Neumark Botzen útvonalon, s február 19-én értek Innsbruckba. Podmaniczky naplója szerint a háromhetes menet alatt több szenvedést álltak ki, mint korábban Világostól Milánóig. Állandóan bokáig érő hóban meneteltek, lábbelijük átázott, a veronai laktanyában többségük megtetvesedett, útközben szállásaik istállóknak voltak, s az ellátásuk sem volt megfelelő.⁷³

A 30. gyalogezred, amelyhez Lisznyai került, 1. és 2. zászlóalja 1848–1849-ben az itáliai hadszíntéren, 3. zászlóalja és Landwehr-zászlóalja a magyarországi hadszíntéren harcolt. A 4. zászlóaljat 1849 nyarán vezényelték Magyarországra, az 5. zászlóaljat 1849 februárjában Lembergben állították fel, majd 1850 februárjában feloszlatták. Az ezred 1., 2. és 3. zászlóaljait 1849 őszén Tirolba vezényelték. Itt állomásozott egészen 1850. novemberéig, amikor a cs. kir. IV. hadtest soraiban – a Poroszországgal kialakult, háborúval fenyegető feszültség miatt – Bajorországba vonult. Az ezredben már Lisznyaiék megérkezése előtt is szolgáltak fogoly honvédtisztek, egy 1850. február 1-jén kelt kimutatás szerint összesen 32 fő. Ha ehhez hozzáadjuk Lisznyaiék csoportját, még mindig csak 40 főt kapunk, azaz az ezred 18 századában századonként átlagban alig 2-3 fő szolgált.⁷⁴

A 2. zászlóalj, amelyhez Lisznyai is tartozott, december 1-jén Nördlingenben állomásozott. Időközben a háborús veszély elmúlt, azonban az 1848-ban Dánia és a hozzá tartozó, de nagyobbrészt német lakosságú Schleswig és Holstein hercegségek háborús konfliktusának befejezéséig a hadtest ott maradt. A Német Szövetség határozata alapján Ausztriának kellett megszállnia Holsteint és a lauenburgi hercegséget. 1850. december 28-án az ezred a Kissingen–Kassel–Hildesheim–Lüneburg–Lauenburg–Bergedorf útvonalon Hamburgba vonult, ahová 1851. január 30-án érkezett meg. Itt is maradt egészen 1851 augusztusáig, amikor bevonult Holsteinbe. Az ezredtörténetből nem derül ki, hogy maga a 2. zászlóalj hol állomásozott.⁷⁵ Lisznyai azonban a holsteini megszállásban már nem vett részt, mert 1851. április 10-én „Real-Invalid”-ként, azaz tényleges rokkantként, tehát egészségügyi okokból szerelték le.⁷⁶

Liszn yait azonban több mint egy hónappal a leszerelési határozatot megelőzően elengedték, hiszen március 8-án már Pozsonyban volt, s 10-én már Pestre érkezéséről adott hírt a *Pesti Napló*. A híradás szerint Lisznyai azzal a tervvel foglalkozott, hogy közzéteszi a forradalomra vonatkozó adatait; s noha még 1861-ben is fogadkozott, hogy megírja 1848–1851 közötti emlékeit, a szép terv végül mégsem valósult meg. Vagy a feljegyzések, vagy a szorgalom hiányzott hozzá.⁷⁷

■ JEGYZETEK

1. A témát 90 évvel ezelőtt Lukinich Imre dolgozta fel. *A szabadságharcz történetirői*. Századok 1917. 50. évf. 345–355. (továbbiakban Lukinich Imre) Az azóta előkerült levéltári anyag azonban több ponton is módosítja, illetve kiigazítja Lukinich Imre közleményét, ezért indokoltnak tartom a téma újabb feldolgozását. Jelen tanulmány első, valamennyi hadtörténelmi ténykedését tárgyalva változata megjelent Hermann Róbert: *A szabadságharc hadtörténelméi*. In: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyve*. Szerk. Tüsor Péter. Bp., 1998. 536–557. A terjedelmi korlátok miatt itt csak Lisznyai működésével foglalkozom. A tíz évvel ezelőtti szöveget kiegészítettem az azóta eltelt időszak során megjelent szakirodalom (főképp Szilágyi Márton Lisznyai-életrajza) és saját kutatásaim adataival. – A témát Lukinich tanulmánya alapján Dobrossy életrajzában érintette Siklóssy László: *Az országgvűlési beszéd útja*. Kornis Gyula előszavával. Bp., 1939. 266–268; s egy jegyzet erejéig összefoglalta Szekeres László. *Jó-kai Mór: Cikkek és beszédek. (1849. február 9 – 1849. július 6)*. Összeállította és sajtó alá rendezte Szekeres László. III. Bp., 1980. (továbbiakban JMCB III. 1071. – Lukinich Imre közleményében az 1849-es vallás- és közoktatásügyi minisztérium 329. iktatószáma alatt található irategyetűl dolgozta fel. A hivatkozás téves, mert az 1849:329. iktatószám a belügyminisztérium elnöki irataira vonatkozik, az anyagot a VKM-nél 1065. és 1072 szám alatt iktatták. Az iratanyagot azonban – mint ez a századelőn kiemelt iratokkal gyakran megtörtént – nem reponálták, így Siklóssy László 1939-ben már nem találta őket a helyükön. I. m. 266. Az iratanyag azonban szerencsére nem vészett el – mint ez a századelőn és a két világháború között kiemelt iratokkal egyébként gyakran megtörtént –, hanem visszakerült az OHB iratai közé. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai. 1849:6693. A reponálásra már 1955 után került sor, mert Barta István még azt állítja, hogy ezen iktatószám alatt nincsenek meg az iratok, hivatkozik viszont a VKM említett iktatószámaira, ahol ma már nincs egyetlen irat sem. MOL H 54. Vallás- és közoktatásügyi minisztérium. Elnöki iratok. (továbbiakban VKME) 1849:1065, 1072. *Kossuth Lajos összes munkái*. XV. *Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai*. S. a. r. Barta István. Bp., 1955. (továbbiakban KLÖM XV 569. 2. jegyzet.
- 2. A felhívás fogalmazványát ld. MOL OHB 1849:3121., másolatát ld. uo. 1849:6693. *Közlí Kossuth Lajos összes munkái*. XIV. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. II. S. a. r. Barta István. Bp., 1953. (továbbiakban KLÖM XIV 638.
- 3. A kinevezések fogalmazványát ld. MOL OHB 1849:3414, másolatukat ld. uo. 1849:6693.
- 4. „...azon célból, miképp a magyar hőstettek utódainknak híven adassanak át, s hogy ezekből oly kedves hagyományok keletkezzenek, mint amilyen a valódiilag költői 'Aranytrombita' [Sárosi Gyula verses krónikája – H. R.], melyekből aztán a késő magyar világ láthassa, hogy mily derék fickók voltunk, s hogy tisztelettel boruljon le előttünk, s minket mintául – nem választván, hibáinkon okuljon: – mondom, ezen célból minden hadtesthez hivatalból Tacitusok küldettek.” *Mészáros Lázár emlékiratai*. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867. II. k. 201. Mészáros a kiküldöttek közé sorolja Petőfit és Vasvárit is. Rajtuk kívül egyedül Liszn yait említi. – Petőffel kapcsolatban megjegyzendő, hogy neki is voltak haditudósítói és (had)történelmi ambíciói. Előbbi bizonyítja a *Közlönynek* küldött tudósításai, utóbbi a *Históriai jegyzetek* című töredéke, és Berde Mózeshez intézett 1849. március 24-i levele, amelyben a háromszéki önvédelmi harcról ígért adatokat kéri. Az előbbieket közli *Petőfi Sándor vegyes művei*. Sajtó alá rendezte V. Nyilassy Vilma és Kiss József. *Petőfi Sándor összes művei* (továbbiakban PSÖM) V. k. Bp., 1956. 132–138. és 141–142, a Berdehez írott levelet ld. *Petőfi Sándor levelezése*. Sajtó alá rendezte Kiss József, V. Nyilassy Vilma és H. Törő György. PSÖM VII. k. Bp., 1964. 201. Vö. uo. 469.

5. Mészáros Károly *önéletrajza*. Sajtó alá rendezte Csorba Csaba. Debrecen, 1974. 54–55. (továbbiakban Mészáros Károly)
6. Kővári László: *Visszaemlékezések a forradalom derübb napjaira. Emlékirat jubileuma alkalmából*. (Lenyomat az 1848–49. Történelmi Lapok 1898-ik évi folyamából.) Kvár, 1898. (továbbiakban Kővári László 1898.) 83–84. E téves adat átkerült Márki Sándor *Kőváry László emlékezete* című életrajzába (Bp., 1910. 10.) és onnan Lukinich Imre közleményébe. 347. – Kossuth március 15-i tartózkodására ld. KLÖM XIV. 655–656. és KLÖM XV. 898.
7. Morvay Győző: *Zalár József leveleiből*. (Eger, 1903. jan. 17.) Irodalomtörténeti Közlemények 1916. 111. (továbbiakban Morvay Győző); Lukinich Imre 347.
8. JMCB III. 57–58. Az írás az *Esti Lapok* 1849. febr. 26-i 4. számában jelent meg. A cikk és Kővári alább ismertetendő cikke közötti rokonságra a kötet szerkesztője hívta fel a figyelmet. uo. 774.
9. Közlöny 1849. márc. 7. No. 46. 161. A Spárta-párhuzamot használja összefoglaló munkájában is. Kővári László: *Erdély története 1848–49-ben*. Pest, 1861. (továbbiakban Kővári László 1861.) 127.
10. Életrajzát ld. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II. Bp., 1893. (továbbiakban Szinyei József: *Magyar írók*) 939–940. hasáb; Siklóssy László: i. m. 253–270. Reformkori ténykedésére ld. T. Erdélyi Ilona: *Az Ifjú Magyarországról és Kazinczy Gábor*. Irodalomtörténeti Füzetek 48. Bp., 1965. 43–44; Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. Bp., 1979. 485–487, 599–601. (továbbiakban MST I. – A szerkesztés nagyobb dicsőségére ugyanazon kötetben belül hol Dobrosi, hol Dobrossi, hol Dobrossy szerepel.), Kosáry Domokos: *A forradalom és szabadságharc sajtója, 1848–1849*. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története, 1849–1867*. II/1. Bp., 1985. (továbbiakban Kosáry Domokos, 1985.) 146–147. A Kölcsey-naplóra ld. Kölcsey Ferenc: *Országgyűlési napló*. Sajtó alá rendezte Völgyesi Orsolya. *Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési Írások*. I. Bp., 2000. 248–256. Vö. még Táncsics Mihály: *Életpályám*. S. a. r. Czibor János. Bp., 1978. 316. (továbbiakban Táncsics Mihály) és Makoldy Sándor: *Nemes Hajnik Károly és a magyar országgyűlés gyorsírója*. I. 1806–1843. (Unicus). Bp., 1943. 71.
11. Közli *Petőfi-adattár*: I. *Petőfi az egykorú sajtóban és egyéb nyomtatott forrásokban*. (Kiegészítés Endrédi Sándor *Petőfi napjai a magyar irodalomban* c., 1911-ben kiadott gyűjtéséhez. Gyűjtötte, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Kiss József. A Magyar Irodalomtörténetírás Forrásai 11. Bp., 1987. 256.
12. Kosáry Domokos 1985. 184. Táncsics védelmére ld. Táncsics Mihály 294. és 296.
13. A nyílt rendeletet közli Kardos Samu: *Kossuth Lajos Debreczenben kelt nyílt rendeletei*. Régi Okiratok és Levelek Tára. Szerk. Kardos Samu. 1906. 1. (4.) 67.
14. Életrajzát ld. Szinyei József: *Magyar írók*. III. k. Bp., 1894. 762–764. Hasáb; Lukinich Imre 348. Országgyűlési tudósításaira ld. Pajkossy Gábor: *A reformkori országgyűlési tudósítások*. Levéltári Közlemények 1995. 66. évf. 136. Az említett titkosrendőri jelentést közli Kossuth Lajos *összes munkái*. XI. *Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen*. S. a. r. Barta István. Bp., 1951. 240–242. – Szinyei szerint Friebeisz őrnagyként fejezte be a szabadságharcot; ennek nincs nyoma a korabeli kinevezésekben.
15. MOL N 70. Diéta anni 1848–1849. Ld. XX22. Fasc. 2A No. 802/a. Hasonló kérvényt adott be Jancsoics Pál országos naplószerkesztő január 18-án. uo. Ld. még Siklóssy László 322–325.
16. Életrajzát ld. Szinyei József: *Magyar írók*. VII. k. Bp., 1900. 140–149. hasáb; Kosáry Domokos 1985. 121. Reformkori munkásságára ld. még MST I. 481.
17. Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Buk., 1978. 43.
18. Kővári László 1898. 36–81. Kővári László 1861. 154. Hivatalt karrierjére ld. F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Bp, 1987. 553. *Az Ellenőrre* ld. Kosáry Domokos 1985. 121. és 192. Kemény G. Gábor: *Társadalom és nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban*. Benne *Az 1848–49. évek sajtóbibliográfiája*. összeállította Busa Margit. Bp., 1957.120; Dózsa [Elek]: *Erdély vérnapjaiból*. Közlöny 1849. febr. 9. No. 23. 84.
19. Zoltán János – Pénzügyminisztérium. Debrecen, 1849. márc. 7. MOL H 29. Pénzügyminisztérium, Pénztári osztály (továbbiakban PM PO) 1849:2694. Fogalmazványa: uo. H 9. Belügyminisztérium. Elnöki iratok (továbbiakban BME) 1849:18.
20. Kővári – OHB, Debrecen, 1849.febr. 24. Iktatva OHB 1849:2610. alatt. Az iratot az OHB Nyáry Pál aláírásával márc. 1-jén Csányynak küldte el használat végett. Másolatát ld. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Kézirattár. Az aradi Csány-levéltárról készült másolatok. VIII/17. Ismerteti Egyed Ákos: *Erdély 184–1849*. Csikszereada, 1999. II. 123–125. Csány 1849. március 5-i válaszában igen elismerően nyilatkozott a tervezetről. *Csány László kormánybiztosi iratai 1848–1849*. S. a. r. Hermann Róbert. Zalai Gyűjtemény 44. Zalaegerszeg, 1998. II. 216.
21. Életrajzát ld. Bányai Elemér: *Lisznyai Kálmán élete*. Kvár, 1901. (továbbiakban Bányai Elemér); Szilágyi Márton: *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulmányai*. Irodalomtörténeti füzetek 149. sz. Bp., 2001. (továbbiakban Szilágyi Márton); rövidebb formában uő: *Lisznyai Kálmán (1823–1863)*. In: *A márciusi ifjak nemzedéke. „Nem küzdünk mi sem dicsőség, sem díjért”*. Szerk. Körmöczi Katalin. Bp., 2000. (továbbiakban Körmöczi Katalin) 314–329. Vö. még Szinyei József: *Magyar írók*. VII. Bp., 1900. 1310–1316. hasáb; PSÖM VII. 363–364. Publicisztikai ténykedésére ld. még Kosáry Domokos 1985. 88
22. *Országgyűlési emlék*. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Szerk. és kiadja VAHOT Imre. Bp., 1848. 55–73.
23. Vö. Szilágyi Márton 42–43.
24. Török Zsigmond: *Emlékek*. Szabadka, 1882. 37–38; Paskay Gyula: *A jurátus-élet 1847/48-ban. Korrajz a pozsonyi utolsó hongyülés idejéből*. Bp., 1885. 76–79. Mindkét emlékezés szerint Petőfi is ott volt a küldöttségben, ami bizonyosan téves adat. Török szerint a küldöttség tagja volt még Vasvári, Oroszhegyi Józsa, Lisznyai és Korányi Frigyes. Paskay a küldöttség tagjai között említi Jókait, Degré Alajost, Vas Gerebent, Lisznyait, Vagyvárt és Lauka Gusztávot. Degré ugyan járt Pozsonyban, de nem

- ekkor, hanem március 26–27-én; s nem egy küldöttség tagjaként, hanem egyedül. Degré Alajos: *Visszaemlékezéseim*. Összeállította, szerkesztette, a bevezetést és a jegyzeteket írta Ugrin Aranka. Bp., 1983. 184–185. (továbbiakban Degré Alajos); Varga János: *A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban*. Bp., 1971. 263. 265–266. Vö. még Hatvany Lajos II. 309–310. – Korányi Frigyes emlékezései szerint Hajnik mellett Vasvári, Korányi és egy Meixner nevű jogász volt a küldöttek. *Bárány Korányi Frigyes emlékeiből*. In: Korányi Sándor szerk.: *Elmúlt idők emlékeiből*. Bp., é. n. 1929. 12.
25. Itteni szerepe a fenti munkákon kívül ld. még ld. Vadnai Károly: „*A madarak pajtása*” (*Emlékezés Lisznyaira*). (1882.) In: *Elmúlt idők. Emlékezések*. Bp., 1886. (továbbiakban Vadnai Károly) 182; P. Szathmáry Károly: *Emlékeim*. Szilágysomlyó, 1884. 54; Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re*. Bp., 1880. 183. (továbbiakban Jakab Elek); Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49*. Kvár, 1896. 10. és 16; Kóvári László 1898. 26; Korányi Frigyes 13; Imreh Sándor: *Visszaemlékezés az 1848–1849. évi szabadságharcra Erdélyben*. S. a. r. Pásztai László. Nemzeti Téka. Bp., 2003. 37–38; *Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22.* S. a. r. V. András János – Csetri Elek – Miskolczi Ambrus. Transylvanica Varietas. Bp., 2003. II. 69. Ez utóbbiból egyébként kiderül, hogy Lisznyai „150 kutyá” címmel szavaltta el azt a versét, amelynek az „aranygyapjas gazemberek”-re vonatkozó fordulata oly nevezetessé vált, s majdnem botrányt okozott.
26. Kéry Gyula 408.
27. Kéry Gyula 418.
28. *Kossuth Lajos összes munkái. XII. k. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban* S. a. r. Sinkovics István. Bp., 1957. 735. A küldetésre ld. Egyed Ákos: *1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Erdély emlékezete*. Marosvásárhely, 2004. 25–26; Németh György: *Gál Sándor honvédeztredes 1848–1849-es tevékenysége*. Bibliotheca Transylvanica 58. Csíkszereda, 2008. 31–33.
29. Biró Sándor: *Háromszéki forradalmi töredék*. 1848–49. Történelmi Lapok 1896. 122–123. és 132. (továbbiakban Biró Sándor)
30. Ezt némileg megerősíti az, amit Petőfi ismeretlen útítársa jegyzett fel róla 1849. január 24-i megyesi találkozásuk alkalmával: [Lisznyai] „A Székelyföldről, hol az utolsó hetek alatt sok vész- és dicsőségben osztozott, jött ide ki, hogy, mint Noe galambja, egy zöld ágat keressen és vigyen a kis bárka csüggődéző népének.” Közl. Hatvany Lajos: *Igy élt Petőfi*. Sajtó alá rendezte stb. Kiss József. Bp., 1967.² II. 562. (továbbiakban Hatvany Lajos II.)
31. Bona Gábor II. Az alakulatra ld. Bona Gábor: *Nógrád megyei 1848-as hónapok nyomában*. A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. XI. Történelem. Salgótarján, 1985. 35–39. és 45–49.
32. Jakab Elek 439–443. A tizenkét személyből önmagán kívül Koltósi Antal kerélszentségi plébános, Macskásy (Matskási, Matskási) Antal, Urházy György, Lisznyai, Balázs Sándor, Jenei József, Tolvaj Ferenc, Szentkirályi Gábor és Lázár Albert nevét említi. A küldöttség Kolozsvárra érkezését 1848 karácsonyára teszi Imreh Sándor: *Matskási Antal, Petőfi Sándor és a háromszéki önvédelmi harca. 1848–49*. Történelmi Lapok 1894. 179, 189; de szerinte a küldetést Matskásy egyedül hajtotta végre. Mikó Mihály kormánybiztos 1849. június 19-én Csíksomlyón kiadott bizonyítványa szerint Matskásy január 1-jén érkezett vissza Kolozsvárról. Biró Sándor 137–138. Berde Mózes kormánybiztos 1849. május 25-i bizonyítványa szerint is Matskásy hozta Háromszékre a Kolozsvár visszavételéről tudósító hírt. Uo. 150. Urházyról Lisznyai a későbbiekben is megemlékezett a maga keresetlen stílusában: „...amikor Mátyás-huszar volt, nem vetkezett le, nem mosdott soha, s »olyan fekete volt – úgy mond – a tenyere, hogy a hónapos retek is megtermett volna benne!»” Vadnai Károly 182–183.
33. *Torda, 1849. jan. 6-án*. Közlöny 1849. jan. 16. No. 2. 8.
34. Dienes András: *Petőfi a szabadságharcban*. Bp., 1958. 73–74; Hatvany Lajos II. 562.
35. A Kossuthhoz intézett beadvány szövege itt kissé homályos: „S éppen Bem hivatalos jelentését vártam Vásárhelyen, azt Önnek kézbesítendő, midőn Medgyes visszavételével a Beszterce felőli s vízaknai tábor közt megakadt a közlekedés.” A szöveg valószínűleg arra utal, hogy August von Heydte őrnagy különítménye előbb 1849. február 8-án, majd 10-én is megszállta Medgyest; Bem pedig február 4-én vívta meg a vesztes vízaknai ütközetet. Szó lehetne még Medgyesnek a magyarok által történt valamelyik megszállásáról, ám amikor ezekre sor került, egyetlen alkalommal sem voltak magyar csapatok Vízaknán. Szóba jöhetne még a március 2–3-i medgyesi ütközet, amelynek során a város a cs. kir. csapatok kezére került; de ennek időpontjában sem állomásoztak magyar erők Vízaknán. Vö. [August von Heydte:] *Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. Von einem österreichischen Veteranen*. In: *Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*. I. Leipzig, 1863. 262–264, 279–291; Breit József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. Bp., 1930.² I. 324–327; II 142–143. és 147–157.
36. Lisznyai 1848 júliusa és 1849 márciusa közötti ténykedésére ld. Lisznyai Kálmán – Kossuth Lajos, Debrecen, 1849. márc. 11. MOL OHB 1849:3178. (a külön nem jelzett idézetek innen származnak); Kosáry Domokos 1985. 120, 127; Lukinich Imre 346–347.
37. Életrajzát ld. Szinyei József: *Magyar írók*. VIII. Bp., 1902. 1163–1168. hasáb; Mészáros Károly, 1974 passim; Kosáry Domokos 1985. 122.
38. Mészáros Károly, 1974 passim; Spira György: *Mészáros Károly énéletrajza előtt*. Századok 1977. 111. évf. 587–596; Kosáry Domokos 1985. 120, 131. és 133; Lukinich Imre 348. 1849 január végi küldetésére ld. KLÖM XIV 218–219. és Borus József: *Dembinski fővezérsége és a kápolnai csata*. Bp., 1975. 106.
39. MOL OHB. Iktatókönyvek. 1849:3141, 3172.
40. Életrajzát ld. Szinyei József: *Magyar írók*. XIV. Bp., 1914. 1722–1724; Morvay Győző 111; Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból. Emlékiratok*. Bp., 1889. II. 91–93; Hízlai József – Belügyminisztérium. Debrecen, 1849. márc. 10. MOL H 14; Belügyminisztérium. Közigazgatási osztály. 25. doboz. 13. kútfő, 131. tétel. 49/B.

41. Szilágyi Márton 48.
42. Fogalmazványa: MOL OHB 1849:3414. Másolata uo. 1849:6693. Közli KLÖM XIV. 661–662. Zalár kinevezésének eredetijét ld. MOL H 75. Hadügyminisztérium. Általános iratok (továbbiakban HM Ált.). 1849:23270.
43. Nyáry Pál – PM, Debrecen, 1849. márc. 16. MOL PM PO 1849:3047. Fogalmazványa MOL OHB 1849:3414., másolata uo. 1849:6693. PM – főpénztári fiók hivatal. Debrecen, 1849. márc. 17. MOL PM PO 1849:3047.
44. Nyáry Pál – hadügyminisztérium, Debrecen, 1849. márc. 16. MOL HM Ált. 1849:6734. [3414/E]. 1463/B. Mészáros sk.: Elnöki osztály, tábornokari osztály. Piros ceruzával: „Lásza valamennyi osztály” és az elnöki, katonai, tábornokari, gazdasági, újoncozási, pótlóvázási és egészségügyi osztályok látta-mozásai. „B osztálynak vissza – Stein ezredes.” Fogalmazványa MOL OHB 1849:3414., másolata uo. 1849:6693. A seregparancsnokoknak küldött értesítést Lisznai kinevezése alapján közli *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849.* S. a. r. Hermann Róbert. Millenniumi Magyar Történelem. Bp., 2001. 261. Március 20-án az OHB valamilyen oknál fogva ismét közölte a hadügyminisztériummal kinevezettek neveit. MOL HM Ált. Iktatókönyvek. 1849:6849.
45. Morvay Győző 225. – Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban.* I. A–Gy. Bp., 1998. 425., II. H–Q. Bp., 1998; III. P–Zs. Bp., 1999. 504. szerint Friebeisz, Lisznai és Zalár hadnagy rangot kapott; ez utóbbit kérdőjelesen jelöli hadnagynak. Dobrossyt, Kővárit és Mészáros Károlyt viszont nem szerepelteti a tisztek között (továbbiakban Bona Gábor I–III.).
46. Fogalmazvány, Jósika Miklós szignójával. MOL OHB 1849:3414. Megjelent Közlöny 1849. márc. 17. No. 55.
47. MOL H 95. Országos Rendőri és Postaosztály. 1849. 1. Kútfő, 216. tétel (Kővári), 218. tétel (Lisznai), 220. tétel (Zalár), 250. tétel (Friebeisz).
48. MOL PM PO 1849:3697. A „mindenki lépik egyet” logikája alapján Szeberényi Lehel újságíró rövidesen a képviselőházhoz folyamodott „az eddigi naplószerkesztők egyikének történeti jegyzővé lett kinevezetése” miatt megürülendő állásért. MOL N 70. Dieta anni 1848–1849. Lad. XX22. Fasc. 2B. No. 118.
49. A pénz felvételére ld. Hermann Róbert: *A tábornok úr kézipénztára.* AETAS 1997. 2. sz. 114.
50. Kőrösy Sándor hadbíró százados visszaemlékezését közli Hatvany Lajos II. 741.
51. Potemkin Ödön: *Színészeink a szabadságharcban. 4. rész. Honvédtisztek boszúja Budavár ostrománál.* In: Kunsági [Illésy György] – Potemkin [Ödön]: *Honvédvilág.* Pest, 1868. II 149. Lendvayról később úgy emlékezett meg, hogy „Mennykő egy katona volt. Nagy-Sarlónál száz német granátost is leszuratot!” Vadnai Károly 182.
52. Degré Alajos 181. Igaz, ő ezt 1848. március 15-ére (!) teszi. Vö. Szilágyi Márton 43.
53. Karsa Ferenc: *Szabadságharc napló.* „A körülmény és velem 1848. és 1849. évben történt események”. S. a. r. Bona Gábor. Bp., 1993. 222–223. (továbbiakban Karsa Ferenc) Az említett hírlap, a *Való* szerkesztésével Görgei 1849. május végén Kecskeméthy Aurélt bízta meg, ám a lapnak egyetlen száma sem jelent meg. Kosáry Domokos 1985. 282–283. és szócikkem az 1848–49-es hadisajtóról. Az *1848–49. évi forradalom és szabadságharc története.* Szerkesztette, az előszót és a kronológiát írta Hermann Róbert. Bp., 1996. 43.
54. Klapka – VII. hadtest, Debrecen, 1849. máj., 23. 2625/B. és Poeltenberg – Klapka, Győr, 1849. máj., 29. 2437/933. I/k. MOL HM Ált. 1849:18930. – Megjegyzendő, hogy 1848–1849-ből jelenleg összesen három (!) magyar hadműveleti naplót ismerünk; a magyar főserégét az 1849. március 22. és július 9. közötti, a komáromi hadsereget az 1849. június 1. és szeptember 12. közötti, illetve a IV hadtestét az 1849. június 26. és július 30. közötti időszakból. Csapó Zoltán – Hermann Róbert – Jánosi András: *A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve”.* Hadtörténelmi Közlemények 1998. 1. sz. 221–222.
55. Karsa Ferenc 222–223. Egyetlen olyan kéziratról tudunk, amely feltételeken Lisznaihoz köthető, Thóbiás Dánielnek, a 48. honvédszászlóalj hadnagyának naplótöredéke. Sipos Ferenc: „*Korunk a tettek kora, a szavak ideje lejárt.*” Thóbiás Dániel ’48-as honvédhadnagy naplója (töredék). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2002. 1. sz. 10–26. Erről a közzététel feltételezi, hogy esetleg Lisznai hagyatékából kerülhetett az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárába; Thóbiás ugyanis 1849. június elején Esztergomban többször is együtt volt Lisznaiával. Karsa Ferenc: i. m. 222–223.
56. Lisznai költeményét idézi Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története.* Bp., 1994. I. 84. és Pogány Péter szerk.: *Riadó magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakronikái.* Bp., 1983. 439. (Ez utóbbi szerint önálló nyomtatványként is megjelent.) – Bányai Elemér 27. vonatkozó része tele van téves adatokkal. „A szabadságharc kitörésekor azonban ő is jelentkezett a honvédelmi bizottmány elé és besoroztatta magát közhuszárnak egy székely ezredbe. Egy szolgálati küldetése alkalmával a kápolnai csatából mint futár Debrecenbe ment Görgeihez, ki magánál tartotta historikusnak, kezdetben kapitányi ranggal, miből később őrnaggyá léptették elé. Új állásában állandóan Görgei oldala mellett működött. Sok vizet nem zavart a hadjárat alatt, s a historikus tisztséget is inkább azért kapta, hogy meg legyen kímélve a hadjárat nehézségeitől.” Mint láttuk, 1. Lisznait nem az OHB-nál jelentkeztet; 2. nem sorozták be egy székely ezredbe közhuszárnak; 3. nem volt ott a kápolnai csatában, amelyből 4. nem mehett futárként Görgeihez Debrecenbe, mert Görgei viszont ott a kápolnai csatában; 5. nem Görgei vette maga mellé historikusként, hanem kinevezték mellé; 6. nem léptették elő sem kapitánynak (századosnak), 7. sem őrnagynak.
57. Karsa Ferenc 230. Az eset egy másik, tartalmilag nagyjából azonos, Lisznai beszámolóján alapuló leírását ld. Vadnai Károly 179–180. (Ez azonban a Komárom alatti nagy csaták idejére teszi az esetet.)
58. Berecz Károly: *A régi „Fiatal Magyarország”. (Emlékezések, vázlatok).* Bp., 1898. 20–21. Vö. Hatvany Lajos II 699–700. A találkozás megtörténtét valószínűsíti az is, hogy Vasvári Pál is június végén indult vissza az erdélyi táborba. Hermann Róbert: *Történetiről katona – Vasvári Pál utolsó éve.*

- In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. Hausner Gábor. Bp., 2005. 286.
- Karsa Ferenc 248. a június 21-i peredi csata után először július 7-énél emlékezik meg Lisznyairól; az az valóban nem kizárt, hogy időközben Pesten járhatott.
59. Karsa Ferenc 252. 260–261.
60. Jókai Mór: *Száz leány egy rakáson.* In: *Még egy csokrot.* Jókai Mór összes művei. LXIX. Bp., 1909. 155–156.
61. Karsa Ferenc 274.
62. Jókai Mór: *Életem legszomorubb napjai.* (Naplótöredékek). In: Jókai Mór: *Cikkek és beszédek.* Válogatta és sajtó alá rendezte Láng József és Rigó László. A jegyzeteket írta Kerényi Ferenc. Bp., 1975. (1861)
37. Az emlékezést idézi még Görgey István: *1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika.* III. Bp., 1888. 359. azzal, hogy Lisznyait a kormány nevezte ki hadi krónikásnak a táborba. Noha Görgey István, a fővezér öccse több száz oldalt írt össze a feldunai hadsereg 1849. évi történetéről, Lisznyairól csupán ennyit említ, ami sokat elárul a költő hadi krónikáisi szerepéről, illetve a főhadiszálláson való „társadalmi beágyazottságáról”.
63. Korányi Frigyes 26. Korányi emlékirata szerint ő, Korányi Adolf, Nyíri Vilmos honvédszázados és Spelletich Bódog Bács megyei kormánybiztos együtt voltak ekkortájt Aradon; nekik azonban sikerült útlevelet szerezniük Szabolcs megyébe; Spelletich pedig több hónapos szabolcsi bujdosás után kimekkült Amerikába. Uo. 26–27.
64. Ld. erre Haynau – cs. kir. hadügyminisztérium, Temesvár, 1849. aug. 20. Kriegsarchiv, Wien. Kriegsministerium. Präsidiäle. 1849:6794., 6950. 6961. A besorozottak életére ld. Dobák András: *„Azt hittük, hogy a győzelem urai leszünk, s íme, lealáztatás szolgálivá lettünk”. A besorozott honvédek élete a cs. kir. hadseregben, 1849–1851.* Levéltári Közlemények (69.) 1998. 1–2. sz. 157–193.
65. Ld. erre 1861. augusztus 9-én Jókaihoz írott levelét. Közli „...örültek házába akartatok záratni.” Jókai Mór kiadatlan levelei és Feszty Árpádné Jókai Róza visszaemlékezései. S. a. r. F. Almási Éva. Bp., 2001. 43. (továbbiakban F. Almási Éva)
66. Az útra ld. Podmaniczky Frigyes: *Naplótöredékek 1824–1887.* II. 1844–1850. Bp., 1887. (továbbiakban Podmaniczky Frigyes II. 308–338.
67. Kriegsarchiv, Wien. Grundbuchblätter. (továbbiakban KA GBBL) 7. Infanterie-Regiment. 1840–1850. Abgang Klasse III. 84/96. (Damó néven) Vö. Bona Gábor II.
68. Ezek a következők voltak: Bárány Elek, Blaskovits Viktor, Dessewffy Lajos, Gukler Antal, Janitzky Gyula, Jonggea József, Kiss Gáspár, Kornis Pál, Kovácsy György, Vincenz Krelitz, Lengváry Miklós, Lisznyai, Franz (Francesco) Lorenzi, Nagy Sándor, Orosz Ferenc, Pápa Kelemen, Pilaszanovits Jenő, Podmaniczky Frigyes, Eduars Rabl von Tronsberg, Reményi József, Revitzky József, Franz Schivetz, Strilich Sándor, Szalmay Antal, Szimlovits József, Szkenderovits Sámuel, Szolák Pál, Talabér Móric, Vukovich Sándor, Wuethhoff Károly. KA GBBL 7. Infanterie-Regiment. 1840–1850. Abgang Klasse III. 84/52, 57, 63, 65, 66, 68, 74, 75, 76, 77, 86, 96, 98, 126, 86/121, 133, 134, 137, 141, 142, 144, 154, 158, 164, 166, 167, 87/42, 44, 96, 88/24.
69. Podmaniczky Frigyes II. 338.
70. Chronik des k. k. 7. Linien-Infanterie-Regimentes seit seiner Errichtung 1691 bis Ende Mai 1868. Graz 1869. 112–113., 121; Gustav Ritter Amon von Treuenfest: *Geschichte des kaiserl. u. könipl. kämtnerisches Infanterie-Regimentes Feldmarschall Graf von Khevenhüller Nr. 7.* Wien 1891. 678. és 698.
71. Az áthelyezettek a 8. (Lajos főherceg), a 28. (Benedek Lajos) és a 30. (Nugent) gyalogezredhez kerültek. A fent hivatkozott anyakönyvi lapok szerint a következő személyeket helyezték át: Bárány Elek, Dessewffy Lajos, Gukler Antal, Janitzky Gyula, Kornis Pál, Kovácsy György, Vincenz Krelitz, Lisznyai, Orosz Ferenc, Pilaszanovits Jenő, Podmaniczky Frigyes, Eduars Rabl von Tronsberg, Revitzky József, Franz Schivetz, Strilich Sándor, Szimlovits József, Szkenderovits Sámuel, Szolák Pál, Talabér Móric, Kornis Pál, Lisznyai, Franz Schivetz, Revitzky József kerültek a 30. gyalogezredhez. KA GBBL 7. Infanterie-Regiment. 1840–1850. Abgang Klasse III. 84/77, 86, 96, 98, 86/158, 164. Jonggea Józsefét és Lengváry Miklóst is a 30. gyalogezredhez küldték, de őket csak január 31-én törölték a 7. gyalogezred létszámából. Uo. 86/166–167. A többiek közül 6 fő a 8., 9 fő a 28. gyalogezredbe került.
72. KA GBBL 30. Infanterie-Regiment. 1851–1857. Abgang Klasse III. 31/139. (Damó néven), vö. Bona Gábor II Szilágyi Márton 50.
73. Podmaniczky Frigyes II. 348–349. és 355–357.
74. K. k. 4-ts Armeekorps. National-Verzeichniss über die bei den Truppen des Armeekorps befindlichen ehemaligen Honvéd Offiziere. Bregenz, 1850. febr. 1. KA Alte Feldakten. Hauptarmee. Detailakten. 1848/9-13-10. A kimutatás szerint a 10. században egyedül a székesfehérvári születésű Rozsos Miklós, a 6. honvédszázalój egykori hadnagya szolgált.
75. Emil Ritter Hailig von Hailingen: *Geschichte des k. und k. Infanterie-Regiments Br. 30. 1725–1895.* Lemberg [1895]. 276–78. Mindennek alapján nyilvánvalóan téves az az adat, hogy Lisznyai Schleswigben szolgált volna, hiszen az ezred a délebbre lévő Holsteinbe is csak az ő leszerelése után jutott el. Vö. Szinnyei József: *Magyar írók.* VII. 1312. hasáb. Schleswigi szolgálatát említi Vadnai Károly 183. Lisznyai katonáskodására ld. Szilágyi Márton 50–53.
76. Ld. erre személyi lapját. KA GBBL 30. Infanterie-Regiment. 1851–1857. Abgang Klasse III. 31/139.
77. Ld. erre 1861. július 18–21. között Sárosi Gyulához írott levelét, közli *Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése.* Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi Bisztray Gyula. Bp., 1954; ill. 1861. augusztus 9-én Jókaihoz írott levelét. Közli F. Almási Éva 43. Idézi őket Szilágyi Márton 53.

NÉMETH TIBOR

KANAK NYELVÉT KÉRI VISSZA

■ A szigeteiket körülvevő víztömeg hosszú időn keresztül védte Melanézia, Polinézia és Mikronézia¹ lakóit a világhatalmak politikai és piaci érdekeitől – a térséget a gyarmatosítás első, 16. században felcsapott hullámai még nem érték el, de az Óceániában található utolsó, még be nem kebelezett területekért való 19. századi nagyhatalmi lökdösődés során a szigetekért már összecsaptak egymással franciák, németek, spanyolok, chileiek, hollandusok és britek.

Az ideérkezők a sajátjuktól egészen különböző kultúrát kerestek errefelé, majd miután ígézet és döbbenet között ocsúdva megszemléltek, amit találtak, azt rögtön hozzá is fogtak megjavítani – a tudományos, a térítésre vonatkozó vagy a gazdasági szempontok mindvégig másodlagosak maradtak a hódítók területi igényeihez képest.

Miképp az Európához közelebb eső területeken élőknek az első, úgy Óceánia lakói számára a második világháború jelentette a nyugati típusú modernitáshoz való közeledés kezdetét – a gyarmatosító hatalmakkal szemben kifejtett önállósulási szándék nem csupán a helyi öntudat megerősödését hozta el, valamint a térségen belüli szövetségesek keresésének szándékát alapozta meg, de fölgyorsította a régió világfolyamatokba illeszkedésének menetét is.

Az 1960-as évek kulturális forradalma ezt a térséget sem kerülte el – a helyi hagyományokon alapuló kulturális gyakorlatok újbóli felfedezése, mely a gyarmati sorban élő kisközösségekre egyebütt is jellemző volt, nem pusztán a globalizációs erőkkkel való szembefordulás gyakorlatát hozta el, de a politikai retorikák alapvető sérülékenységét is feltárta.

Az európai felfedezőik közül a brit James Cook jutott el először a mai Új-Kaledónia partjaira, és mivel a természeti környezet Skóciára emlékeztette, a szigeteket Új-Kaledóniának nevezte el.² A következő években több francia felfedező (Jean-François de la Pérouse, Antoine Brunid'Entecasteaux) is megfordult errefelé, majd Dumont d'Urville térképet is készített a szigetekről (1827). A jövevények és a helyi kanak őslakosok közötti első kapcsolatfelvételt a tengeriuborka-halászat és a szantálfa-kitermelés fejlesztése mozdította elő; az 1840-es években brit protestáns és francia katolikus hittérítők is érkeztek, akik néhány éven át tartó civa-kodás után 1851-től többé-kevésbé zavartalanul működtek egymás mellett.³

Az Új-Kaledóniában⁴ alapított iskolák történetének *szegregációs* korszaka az első hittérítők által üzemeltetett iskolák alapításától az őslakosokra sajtóságon vonatkozó jogrendszer lebontásáig tartott (1853–1946) – a kanak népesség oktatását végző iskolák,⁵ illetve az európaiak gyermekeinek képzését biztosító intézményrendszerek teljes szétválasztásával.⁶

A hittérítők iskoláiban a melanéziai őslakosok gyermekeit oktatták, a telepések gyermekeinek tanítására az állami iskolák rendszere szolgált. Több mint egy évszázadon keresztül, 1853-tól a második világháború utáni időkig a katolikus és protestáns misszionáriusok oktatták a „természeti népekhez tartozókat”.

A korszakban az őslakosok számára elképzelhetetlen maradt, hogy a telepések gyermekei részére fenntartott iskolákban bármiféle bizonyítványt szerezzenek,

számukra az első három osztályos általános iskolai tananyagot magában foglaló egyedi oktatási tartalom létezett, mely 1895 és 1945 között jottányit sem változott.⁷ 1863-tól a hivatalos nyelvpolitikai előírások értelmében az oktatásban engedélyezett egyetlen nyelv a francia lett.⁸

A bennszülött iskolákban (école indigène) alkalmazott kanak származású oktatássegítőket⁹ – akiknek kiválasztása a csendőrök feladata volt – tizenhárom-tizenöt éves koruktól kezdve az állami iskolákban majdan tanító személyzettől teljesen elkülönítve oktatták-képezték.¹⁰ A négy éven keresztül tartó felkészítésük során a velük szemben támasztott egyik követelmény az volt, hogy szeressék az anyaországot, és ezt a szeretetüket kápepek legyenek közvetíteni a többi őslakos felé.¹¹

Az első év célja az olvasás és helyes beszéd elsajátítása... Természetesen a francia nyelv tanulása a legfontosabb. Majd a számtan meg a történelem és a földrajz elemi ismereteinek elsajátítása, melynek a célja, hogy a bennszülötteknek (indigènes) (az oktatássegítő majd) megfelelő ismereteket tudjon közvetíteni országukról, annak ásványkincseiről, közigazgatási helyzetéről, arról a fejlődésről, melyet Franciaországhoz való csatlakozása óta elért... hogy képes legyen erkölcsi tanításokat adni legfőképpen arról, hogy a bennszülötteknek milyen kötelemük vannak a francia hatóságok iránt.

III. Napóleon – aki büntetőtelep létrehozásának céljából a dél-amerikai gyarmati terület, Francia Guyana éghajlatánál kellemesebb területet keresett – 1853-ban Új-Kaledóniát a francia gyarmatbirodalom területévé nyilvánította, majd hamarosan önálló jogú gyarmattá tette (1860). Az első szabad telepesek és fogllyszállítványok is 1864-ben érkeztek – a köztörvényes elítéltek mellett a politikai foglyok egy részét Franciaországból és gyarmati területeiről is ide számúzték.¹²

A nikkelérc¹³ felfedezése után (1866) befektetők is egyre nagyobb számban érdeklődtek az itteni lehetőségek iránt,¹⁴ és hamarosan megkezdődött egy másik francia gyarmati területről (Réunion) toborzott telepesek szervezett érkezése is. Az első civil kormányzó kinevezése (1884) után a bevándoroltatást Európából (főleg Poroszországból, Itáliából, Írországból és Britanniából) a kávétermesztés felvirágoztatása miatt, Ázsiából az ércművelés érdekében segítették – a telepesek utolsó hulláma az 1890-es években (Észak-Franciaországból) érkezett. A betelepülőknek földre volt szükségük. Miután a gyarmati kormány kimondta az összes földterületek állami tulajdonba vételét (1855, 1862),¹⁵ az őslakosok lakóterületein „elidegeníthetetlen, lefoglalhatatlan és átruházhatatlan” parcellákat hoztak létre – ezeken a földterületeken rezervátumokat alakítottak ki a kanak lakosság számára,¹⁶ törzseiket átszervezték és a gyarmati kormány közvetlen irányítása alá vonták (1868).

Az őslakosok, akik saját szülőföldjükön „Franciaország alattvalóivá” lettek¹⁷ (sujets de la France) (1874), polgárjogokkal egyáltalán nem rendelkeztek – közülük 111-et az 1931-ben Párizsban rendezett nemzetközi gyarmati kiállításon a közönség szórakoztatására ketrecbe zárva állítottak ki.¹⁸

Az 1887-ben tízéves időtartamra hozott, majd többször újra meghosszabbított *Őslakos Törvénykönyvet* (Code de l'indigénat) – mely korlátozta az őslakosok szabad mozgását, minden évben tizenkét napi kényszermunkára és éves őslakosadó megfizetésére kötelezte őket – 1946-ban megszüntették, Franciaország azonban még évtizedekig fenntartotta gyarmati befolyását a területen.

A francia állampolgári jogok számukra való kiterjesztésétől a gyarmatosítás örökségének lebontását feladatképpen először megfogalmazó Matignon Egyezmény megkötéséig tartó periódusban (1946–1988), az *asszimiláció* korszakában a hajdan kizárólag telepesek gyermekei számára fenntartott iskolákban immár őslakos gyermekek is tanulhattak, sőt az iskolában és a vizsgákon mindenkit ugyan-

azon jogok illettek meg – az új oktatáspolitikai szellemében itt és Párizsban a követelmények semmiben sem különböztek. Az anyaországi elvárások átvétele az oktatásban semmiféle demokratizálódást nem eredményezett, fenntartotta azonban a kanak nyelvek és kultúrák iskolákból való kizárását. A győzelem rövid mámorát a kiábrándulás hosszú időn át tartó józansága követte az oktatási rendszer irányítói számára: kanak őslakos először 1957-ben szerzett szakmunkás-bizonyítványt, 1962-ben tett sikeres érettségi vizsgát,¹⁹ és ezer, érettségire felkészítő tanfolyamra jelentkezett kanak fiatal közül még az 1980-as évek elején is mindössze négynek sikerült az érettségi bizonyítványt megszereznie.²⁰

A régióban található gyarmati területek – Szamoa és Nauru (1968), Fidzsi és Tonga (1970), Pápua-Új-Guinea (1975), Salamon- és Tuvalu-szigetek (1978), Kiribati (1979), Vanatu (1980) – fölszabadulásával párhuzamosan Új-Kaledóniában is elkezdődtek a függetlenségi törekvések. 1984-ben, amikor a kanak vezetők a helyhatósági választások bojkottjára szólítottak fel, négy éven át tartó polgárháború vette kezdetét – a felkorbácsolt indulatokat csak a Matignon Szerződés aláírása csillapította (1988).

A tengerentúli francia területekért felelős miniszter Új-Kaledónia hosszú távra tervezett gazdasági és társadalmi fejlődését előkészítő fejlesztési terve (1978) még elsősorban a földkérdés megoldására összpontosított, bizonyos kulturális változtatásokkal kapcsolatos társadalmi igényeket azonban már nem hagyott figyelmen kívül. Először vetette föl a hazai nyelvek tanításának szükségét, és annak igényét, hogy az iskolai oktatási tartalmakat az őshonos igényekhez igazítsák. A fejlesztési terv nyomán került sor több jelentős kulturális intézmény létrehozására – Melanéziai Kulturális Intézet, Kutatási és Pedagógiai Dokumentációs Központ alakult, sor került egy anyaországi nyelvészek által segített Óshonos Nyelvek Bizottságának létrehozására és olyan pedagógiai kutatóintézet (Bureau de Recherche Pédagogique) megalapítására, melyet azzal a feladattal bíztak meg, hogy kidolgozza a tananyagok oktatásmódszertanát olyan gyermekek számára, akikkel a szülei nem franciául beszélnek.

Az új-kaledóniai iskolák történetének ma is tartó periódusa, az oktatási rendszer *helyi körülményekhez igazításának* szakasza akkor kezdődött, amikor az oktatáspolitikusok kigyógyultak abból az illúzióból, hogy a tanulmányok végzéséhez való jog, az oktatási rendszer bővítése és az anyagi feltételek megteremtése önmagukban elégséges feltételei az őslakosok iskolai sikereinek.

A gyarmatosítás lebontását megalapozó szervezeti keret, az anyaország és Új-Kaledónia kapcsolatát új alapokra helyező Nouméa Egyezmény (1998) három feladat megoldási tervét is felvázolta.²¹ Az első a francia állam illetékességi területeinek az új-kaledóniai közösségre való fokozatos átruházása – 2017-re már csak öt ilyen terület maradt: a védelempolitika, az igazságügy, a közrend fenntartása, a pénzügypolitika és a külkapcsolatok irányítása. A teljes önrendelkezés bevezetéséről szóló népszavazás kiírását az egyezmény 2014 és 2018 közötti időszakra rendelte el – ez máig nem történt meg. A másik feladatkör a helyi közösséghez tartozás tudatának kialakítása – a folyamat várt eredménye az új-kaledóniai állampolgárság bevezetése egy közelebből meg nem határozott jövőben. A politikai és közösségi jogok azon személyek és leszármazottaik számára járnak, akik 1998. november 8-tól visszamenőleg tízéves helyi tartózkodást tudnak igazolni – ők szavazhatnak majd az önrendelkezésről, és ők élveznek előnyt a munkaerőpiacon a betelepülőkkel szemben. A cél egy új típusú öntudat kialakítása egyfajta „közös sors” vállalása mentén.²²

„Szükségesnek tartjuk az új-kaledóniai közösség egyediségének elismerését, lehetővé téve így az őslakosok számára, hogy az itt élő férfiakkal és nőkkel közösséget alkossanak, melynek tagjai osztják a közös sors vállalásának szándékát...

A múlt a gyarmatosítás kora volt; a jelen az egymással való osztozás ideje, a különbségek elsímításáé; a jövő a nemzetformálásé kell hogy legyen, a közös sors vállalásának szakasza.”

A harmadik témakörre vonatkozó rendelkező rész a kanak nép önazonosságát és nemzettudatát e sorsközösség nélkülözhetetlen alapfeltételének (préalable) ismerte el.²³

„A gyarmatosítás megrázkódtatást és tartós traumát okozott az őslakosság számára... a kanak népet méltóságában is megsértve, melyet önazonosságától igyekezett megfosztani. E szembenállás során nők és férfiak életüket, mások létük értelmét veszítették el; a gyarmatosítás fájdalmas veszteségeket okozott. Emlékeznünk kell most ezekre a nehéz pillanatokra, fel kell ismernünk az elkövetett hibákat, és vissza kell adnunk a kanak népnek a tőle elorzott méltóságát.”

Az a politikai szándék, mely a gyarmatosítást lebontó folyamat alappilléreként a kanak közösséget tételezte, nemzeti identitásuk elismerésül a helyi nyelvek iskolai bevezetéséről rendelkezett. A közigazgatásban használt és az iskolában kötelezően tanított nyelv a gyarmati rendszer meglepítően óta az anyaország nyelve volt – annak kizárólagosságához való ragaszkodás a fehér közösség körében az 1970-es és 80-as évekre politikai hitvallássá vált –, márpedig az őslakosok követeléseivel az egyik éppen saját nyelvük az oktatásba bevezetése volt. Az, hogy 1984-ben egy a Franciaországtól való elszakadást támogató kormányzat döntése értelmében egy több mint százhusz éve hatályos, a melanéziai nyelvek iskolai használatát tiltó törvényérvényét veszítette,²⁴ lehetőséget teremtett a már több mint negyven esztendeje (1951) hozott Deixonne-törvény regionális nyelveket érintő döntéseinek alkalmazására (1992) – így Új-Kaledóniában is lehetővé vált őslakosnyelvek iskolai oktatása.

Az új oktatáspolitikai első rendelkezései a francia rendszer lenyomatát hordozták, de új elemeket is tartalmaztak: 2006 óta az iskolákban a diákok a kötelező francia nyelv mellett angolt és kanak nyelveket is tanulnak (ezek közül négy választható érettségi tantárgy).

A Matignon és Nouméa Egyezmények az oktatáspolitikai illetékességek körének Franciaországtól az új-kaledóniai közösség felé való fokozatos kiterjesztéséről is rendelkeztek. A Nouméa Egyezmény kimondja, hogy „Új-Kaledóniában a francia mellett a kanak nyelvek képezik az oktatás és kultúra nyelveit – helyük az oktatásban és a médiában egyre fontosabbá kell hogy váljék”. E szerződések szellemiségében fogant, az oktatást érintő új döntések pedagógiai, politikai és hagyományörző szempontokat egyaránt érvényre juttattak: igyekeznek előmozdítani a személyi és az iskolai teljesítmény fejlődését, a családokkal együttműködve segíteni a kanak nyelvi és kulturális örökség fennmaradását és támogatni a társadalmi csoportok közötti összhang megeremtését.²⁵

Az őslakosok számára az iskolákban kötelezően oktatott francia a gazdagok, a fehérek, a gyarmatosítók, a munkaadók nyelve, és bár a társadalmi felemelkedésnek igen, saját kultúrájuk és önazonosságuk kifejezésének nem eszköze – az új nyelvpolitika céljait mégis sokan vitatják közülük.²⁶ Azok számára, akik a nyelvek különbözően fejlett voltában hisznek, csak néhány idióma (így a francia) elég árnyalt a modern társadalom igényeinek kielégítéséhez, mások úgy gondolják, hogy a törzsi nyelvek akadályozzák a francia magas szintű használatát. Sokak szerint bármely további nyelv tanulása a franciától vesz el időt, a diverzitás pedig természeténél fogva ellentétek forrása – egyébként is, a kötelező tananyag valamelyik eleme kétségtelenül kárát látja majd annak, ha további nyelvek tanulására fordít-

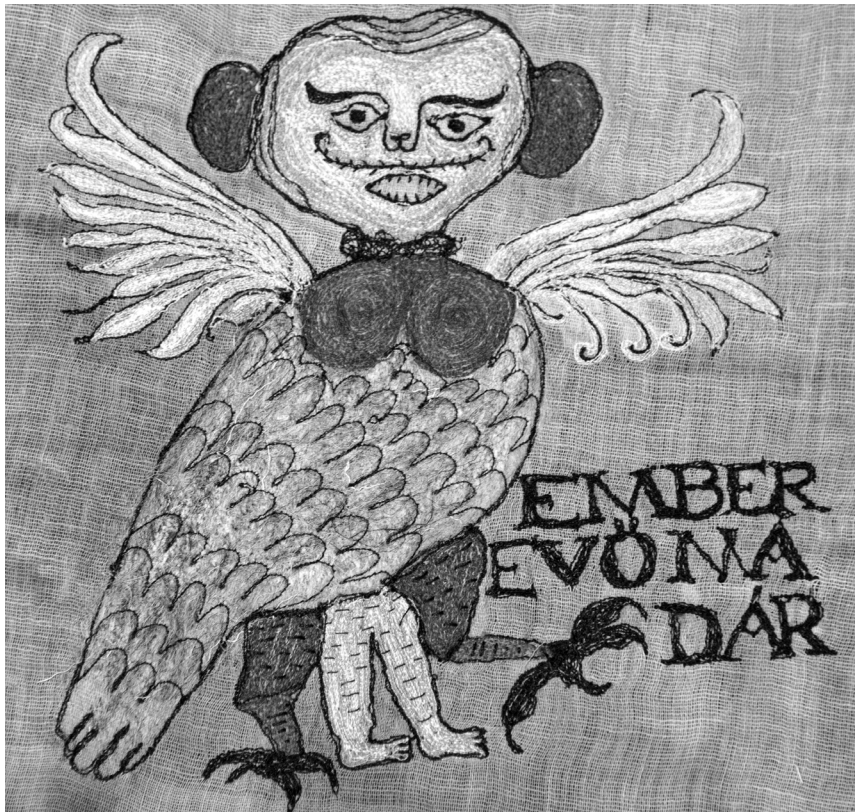
ják az időt (márpedig 2006 óta az óvodában hét-, az általános iskolában ötórányi kanak nyelvtanulás kötelező).

Az őslakosnyelvek oktatása Új-Kaledóniában ma abból a politikai meggyőződésből fakad, hogy a kulturális sokszínűség fenntartása²⁷ Franciaország egyetlen sajátos jogi helyzetű tengeren túli területén nem a helyi társadalom szétzüllesztésére tett kísérlet, hanem a közösség építésének mindnyájukat gazdagító záloga.²⁸

■ JEGYZETEK

1. A csendes-óceáni szigetvilág igen nagyszámú és sokszínű társadalmi és kulturális kisközösség otthona. A legtöbb ember (9 903 147) Melanézia termőföldekben gazdag vidékein él (ebből Pápua-Új-Guineában 7 933 841) – a lakosság több mint négyötöde vidéken, gyakran önellátó módon; Mikronézia (534 479) és Polinézia (692 479) lakosainak is csupán negyede városlakó. Lásd: <http://www.worldometers.info/population/countries-in-oceania-by-population/> (letöltve az internetről 2017 márciusában).
2. *Caledonia* a mai Skócia területén fekvő római provincia neve volt.
3. Slawomir Dorocki – Paweł Brzegowy: *La Nouvelle-Calédonie – the overseas face of France. Impact of the colonial era on the contemporary socio-economic situation of the archipelago*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin, Vol. XX. 1. 2013. 89.
4. Új-Kaledónia 18 575 négyzetkilométer területű, lakóinak száma 268 324 (2017) (<http://www.worldometers.info/world-population/new-caledonia-population/>) (letöltve az internetről 2017 márciusában), a lakosság több mint kétharmada (179 509) a fővárosban (Nouméa) lakik.
5. Az iskolai oktatásban részt vevő kanak gyermekek arányszáma a francia gyarmati területeken tapasztalt gyakorlathoz képest rendkívül magas volt: az 1924-es népszámláláson mért adatok (minden kilencedik kanak őslakos gyermek iskolába járt, Madagaszkáron minden 26., Indokínában minden 90., Francia Nyugat-Afrikában 447-ből egy) általánosan jellemzőek maradtak. Lásd Véronique Fillol – Marie Salaün: *La fin d'une école monolingue? Décolonisation, idéologieslinguistiques et réforme de l'enseignement: le cas de la Nouvelle-Calédonie contemporaine*. Carnets d'Atelier de sociolinguistique, n. 6., 2012. 191.
6. Jean-Marie Kohler – Loïc Wacquant: *L'école inégale, Éléments pour une sociologie de l'école en Nouvelle-Calédonie*. Institut culturel mélanésien-Orstom, Nouméa, 1985. 15. In: Marie Pineau-Salaün: *Les moniteurs kanak ou l'impossible élite indigène en Nouvelle Calédonie*. Genèse 43, Juin 2001. 72.
7. Fillol–Salaün 2012. 190.
8. A tanítóktól elkülönítve képzett kanak származású oktatássegítők a kétharmadrészt hittérítők által üzemeltetett iskolákban (legalább alkalmyszerűen) nyilván használták anyanyelvüket, de nagyon óvatossá kellett lenniük, mert a katonáknak jelentési kötelezettségük volt felebbvalóik felé, ha ilyen esetről értesültek. Marie Salaün: *Un colonialisme «glottophage»? L'enseignement de la langue française dans les écoles indigènes en Nouvelle Calédonie (1863-1945)*. Histoire de la colonisation. Numéro 128. 2010. 66.
9. Az 1885 és 1945 között az őslakosok oktatására szánt iskolákban tanító személyzet oktatássegítő (moniteurs) tagjai hét kivételtől eltekintve (akik itt állomásozó csendőrök feleségei) mind kanak származású férfiak voltak. Marie Pineau-Salaün: *Les moniteurs kanak ou l'impossible élite indigène en Nouvelle Calédonie*. Genèse 43, Juin 2001. 75.
10. A kanak oktatássegítők és a fehér tanítók az 1940-es évek derekáig semmiféle szakmai kapcsolatban nem voltak egymással: egy kezdő tanító mindig többet keresett, mint egy szakmai életútja végén járó oktatássegítő. Uo. 85.
11. AT 97 W 1 (Services des Affaires Indigènes). In: Uo. 82.
12. A fegyencletp 1864 és 1931 között működött, több mint harmincezer személy töltötte itt büntetését, közülük négyezer politikai fogoly. Lásd <https://criminocorpus.org/fr/expositions/bagnes/nouvelle-caledonie-le-bagne-oublie/> (letöltve az internetről 2017 márciusában).
13. Új-Kaledóniában található a világ nikkelszletének 20-40%-a.
14. Ezzel kapcsolatban lásd http://www.mncparis.fr/uploads/Nickel_MNC.pdf (letöltve az internetről 2017 márciusában).
15. Isabelle Merle: *De l'idée de cantonnement à la constitution des réserves*. La définition de la propriété indigène. Éditions de la Maison des sciences de l'homme, 2000. 218.
16. A rezervátumok kiterjedését a kormány 1898 és 1902 között 320 000 hektárról 124 000 hektárra csökkentette. Az őslakosok 1945-ig csak engedéllyel hagyhatták el a számukra kijelölt rezervátumot. Jacques Teyssier: *Histoire de la Nouvelle Calédonie*. Asnom n. 125. 2013. 45.
17. A különböző betegségek, alkoholizmus, alultápláltság és a nemzetségeik közti állandó torzsalkodás sújtotta őslakosok lélekszáma 1858 és 1921 között nagyjából 50 000-ról 16 800-ra fogyott. Jacques Vernaudo – Odile Renault-Lescure – Isabelle Léglise: *Les langues en Guyane, en Nouvelle Calédonie et en Polinésie Française*. In: Isabelle Nocus – Jacques Vernaudo – Mirose Paia (eds.): *Apprendre plusieurs langues, plusieurs slanges pour apprendre: l'école plurilingue en Outre-mer*. Presses Universitaires de Rennes, 2014. 13.
18. Ezzel kapcsolatban lásd: Exposition coloniale kanak – un film: <https://www.youtube.com/watch?v=4DJRcSEkftI> (letöltve az internetről 2017 márciusában).
19. Pineau-Salaün 2001. 88.
20. Fillol–Salaün 2012. 191.

21. Ezzel kapcsolatban lásd <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000555817> (letöltve az internetről 2017 márciusában).
22. Uo. 4. Cikkely.
23. Uo. 3. Cikkely.
24. Fillol–Salaün 2012. 193.
25. Ezzel kapcsolatban lásd Marie Salaün: *S'appropriier l'école? Quelques réflexions autour de la souveraineté autochtone en éducation (Hawaï'i, Nouvelle-Calédonie)*. Université Paris Descartes Institut de recherche interdisciplinaire sur les enjeux sociaux. In: Laurent Dousset – Barbara Glowczewski – Marie Salaün (eds.): *Les sciences humaines et sociales dans le Pacifique Sud. Nouveaux terrains, nouvelles approches*. Pacific Credo Publications, Marseille, 2012. 359–376.
26. Ezzel kapcsolatban lásd Véronique Fillol – Jacques Vernaudon: *Les langues kanakes et le français, langues d'enseignement et de culture en Nouvelle-Calédonie: d'un compromis à un bilinguisme équilibré*. Études de linguistique appliquée n. 133. 2004. 47–59.
27. A 2009-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 40,3%-a vallotta magát a kanak népességhez tartozónak (99 100 személy), „európai”-nak a lakosság 29,2%-a (71 700) személy; 66 884 tizennégy év-nél idősebb személy állította magáról, hogy beszél egy vagy több kanak nyelvet. Vernaudon–Renault-Lescure–Léglise 2014. 14.
28. Véronique Fillol: *Pour une didactique du plurilinguisme à l'école calédonienne*. Le français aujourd'hui n. 164. Langue(s) et intégration scolaire. 2009. 60.

MIHÁLY ISTVÁN

A BORZONGÓ KÉPZELET METAMORFÓZISAI A POPULÁRIS MŰFAJOKBAN

Kész horror!

■ Úgy vélem, a koherens, önazonos szubjektum válsága a 20. századi mesélő fikció populáris műfajaiban a hős világának destabilizálódásával, dekonstrukciójával, a képzelet démonizálódásával kezdődik, ami egyfajta ontológiai elbizonytalanodást is jelent, mégpedig a horror (és a „horrorisztikus” sci-fi) műfajában.

Robin Wood rendkívül érzékenyen regisztrálta már 1978-ban, John Carpenter *Halloween* című filmjének bemutatója után, hogy „a kortárs horror megváltoztatja a műfaj hagyományos dramaturgiai szabályait... a szörnyeteget többé nem lehet elfojtani”. Csakugyan: korábbi és főleg az 1970 előtti horrorfilmekben a világ és az identitás destabilizációját rekonstrukció, a káoszt új rend követi. „Az egyedet szétépítő, deformáló borzalom”, idegen erő, az abszolút védtelenség mint releváns jegy természetesen alapvető jellemzője e műfajnak. Míg a kalandtörténetek világának (s többnyire a sci-fi-nek is) pozitív tájékozódási pontja a hős, addig a horror világrendjében a szubjektum negatív tájékozódási ponttá válik, hiszen tehetetlensége, kiszolgáltatottsága szinte abszolút mértékű. Ám a hagyományos horror (pl. *Dr. Caligari*, *Drakula* stb.) végeredményben a rend és az identitás rekonstrukciójával, a (rend)teremtő képzelet diadalával zárul, a gonosz, a bomlasztó erő legyőzetik (Drakulát végül megöli a szívébe döfött karó), s a narratíva feszültségfeloldó zárlattal ér véget.

John Carpenter filmjének s azt követően számos más műnek (pl. Wes Craven: *Rémálom az Elm utcában* – 1984) világnézeti és szerkezeti újdonsága, hogy a rend helyreállítása és lekerekítő zárlat nélkül, bonyodalommal, szüszpanszal fejeződik be. E rendkívül realizisztikus, cseppet sem meseszerű világba helyezett történetek ugyanakkor a különböző létállapotokat azonos ontológiai státussal ruházzák fel, el-mossák a határokat képzelet és valóság, álom és ébrenlét, racionális és irracionális, immanencia és transzcendencia s végső soron jó és rossz (gonosz) között is.

A veszély nem csupán a szubjektum bizonyos (morális, világnézeti, vitális) értékeit, szabadságát, életét fenyegeti, mint a hagyományos sci-fi és horror narratívákban, hanem az identitás olyan központi szervezőelvét, mint a(z) örület el-lentétpárjaként értett) ráció, a józan ész, s a fenyegetettség narratívája végtelen Möbius-szalaggá válik. Nincs végső győzelem vagy vereség, sem végső üdvözülés vagy elkárkozás.

Ez a horrormítoszt nem csak formálisan-szerkezetileg, hanem mondhatni „funkcionálisan”-világnézeti megújító (és lejárato) zárlatmentesség, illetve a szüszpansz, sőt a sokktechnika befejezésként való alkalmazása (akárcsak a dezintegrált, széteső identitású, skizoid hőstípus) a horrorból aztán más műfajokba is átkerül, például a poszthumanista sci-fibe, és – horribile dictu – a krimibe is.

Vessünk néhány pillantást ezekre a műfajokra.

„Képzeli, hát szertelen”

■ A sci-fiben az igazi törést, paradigmaváltást a nyolcvanas évek közepe táján jelentkező ún. cyberpunk irányzat jelentette, amelyet szokás antihumanista vagy poszthumanista sci-fiként is emlegetni. A hagyományos sci-fi is problematizálja a természetes és a mesterséges világ (pl. ember és gép), valamint ember és *idegen* (az *alien*) szembenállását, valamint a realitás ontológiai egységét és a szubjektum válságát, de mindezt bizonyos határok között, hisz lényegében megőrzi az alapvető rendképzetet, mintegy Prótagorász elvét érvényesítve, mely szerint minden dolgok mértéke az ember, a létezőké, amint vannak, a nem létezőké pedig, amint nincsenek.

A cyberpunk anti- vagy poszthumanizmusa nem merül ki a testi identitás dekonstruálásában (művétagok és -szervek, az emberi és gépi (robot)test szimbiózisra a *Mad Max*, a *Robotzsaru* és a *Terminator* című filmekben), hanem a tudatot, az identitást is kikezdi. William Gibson *Neurománcában* (1984), de még inkább *Count Zero* (1986) című regényében a cybertér maga a világ, pontosabban a realitás nem más, mint egy virtuális cyberuniverzum, s Gibson hőse a történet végén önmagát is szimulákrumként azonosítja. Hasonló szellemben dekonstruálja a szubjektumot *Az emlékmás (Total Recall)* című sci-fi akciófilm (1990, rendezte Paul Verhoeven), amely Philip K. Dick *We Can Remember It For You Wholesale* című novellájának alapötleteit ülteti át a végletesen poszthumanista akció sci-fi kontextusába. A tudatba mint afféle szerves hardware-be bármikor betáplálható, illetve onnan bármikor kitörölhető bármilyen identitás, annak minden – szintén tetszőlegesen változtatható – összetevőjével együtt. A memória, az én történetisége is szabadon manipulálható (a ReCALL cég például nyaralási emlékeket plántál ügyfelei agyába). A főhős, Douglas Quaid olyan múltra emlékezik, amelyet soha sem élt meg jelenként (akárcsak a *Szárnyas fejvadász – Blade Runner* című Ridley Scott-film replikánsai, akiknek fényképeik is vannak fiktív múltjukról).

Az elszabadult képzelet és a krimi

■ Talán az előzőeknél is izgalmasabb kérdés, hogy miként változik a kódrendszer a „valóságközelibb” populáris narratíváknak, a mesélő fikciónak azon műfajában, amelyek a lélektani és szociológiai valószínűtlent megtűrik ugyan, de a természettörvények hatalmát, az ontológiai egységet elismerve kizárják a csodát és fantasztikumot, a képzelet öntörvényű – sőt időnként „törvény-telen” világait.

Brian McHale *Postmodernist Fiction* című tanulmányában kifejtett, elhíresült kettős felosztása szerint az ontológiai domináns által meghatározott sci-fi a posztmodern fikció nem kanonizált hasonmása, a krimi viszont a modern fikció tömegkultúrabeli megfelelője, a modernitás par excellence műfaja, hiszen alapvetően az episztemológiai domináns határozza meg.

Bár a kétféle domináns ilyenszerű merev elkülönítését kissé problematikusnak gondolom, tény, hogy a detektívtörténetet az értelmezés (és nem a létmód) kérdései foglalkoztatják, s alapaxiómája a valóság ontológiai egysége, az, hogy a világ összefüggő, értelmezhető részekből álló racionális egész, tehát gátat szab a képzeletnek. A krimi koherens világot és identitást tételező narratíva, amely a véletlen szerepét elhanyagolhatónak tartja.

A hagyományos detektívtörténetben (mely megfelel a mchale-i rendszer episztemológiai „kívánalmainak”) az identitás – főleg a nyomozóé – és a világ-(rend) egyaránt rendkívül stabil. A képzelet csak ezen belül csatangolhat, építkezhet és dekonstruálhat. A detektív autonóm, aktívan megismerő szubjektum, aki identitását a különféle interaktív helyzetek, szerepvariánsok és teljesítmények során is képes megőrizni. Dupin, Holmes, Poirot, Miss Marple stb. szilárdan strukturált téridőben, társadalomban és értékvilágban mozognak, és még késői utódaik is (pl. Ed McBain nyomozója, Carella felügyelő) képesek megőrizni integritásukat, identitásukat, bár a világ, a társadalom egyre immorálisabbá, kaotikusabbá lesz,

nő a véletlen szerepe. A nyomozó tehát egységteremtő erőt képvisel a társadalmi, interperszonális zűrzavarban is, a későbbiekben azonban a káosz az ő identitását is kikezdi, intellektuális, erkölcsi, szubsztanciális vonatkozásban egyaránt.

Eleinte nemcsak a nagy detektív identitása stabil, hanem a bűnöző is, aki bár rendbontó, de mégsem a (posztmodern) káosz ügynöke, inkább egy másfajta rend (ellenrend) képviselője, amelyre azért van szükség, hogy az alapvető, végső Rend megmutatkozhassék. A detektív és a bűnöző makrovilága közös, épp ezért kiszámítható az utóbbi viselkedése, feltárható, megérthető az őt mozgató motivációrendszer. (A legnehezebben felderíthetőek a pszichopata sorozatgyilkosok büntetetei, hisz esetükben hiányzik a szokványos motiváció, problematikus a detektív-tettes interszubjektivitás, de még ilyenkor is létezik egy rejtett koherencia, mélylélektani rendszer, az identitás szervezőelve nem(csak) a véletlen.)

Kissé leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a rendszeralkotó detektív (és a hagyományos krimi) nagy ellensége, a véletlen először a narratívák által tételezett-felépített diegetikus („külső”) világban válik uralkodóvá, és a bűnöző identitását kezdi ki, majd a nyomozó fabulaépítő, rendteremtő narratíváit teljesen kudarcra ítéli, s ezzel párhuzamosan a detektív identitása is egyre problematikusabb lesz.

A (világnézeti, logikai, morális értelemben) merev identitás zsákutcává válik, az elfojtott, megregulázott képzelet felszabadul, és itt is, akárcsak a horrorban, démonizálódik. A határtalan, démonizált képzelet pedig az irracionális s végső fokon a *képtelen*-ség, az identitás széthullása, az örület világára nyit kaput. Dürrenmatt Matthai felügyelője (*Az ígéret*) képtelen elfogadni a véletlent, s ebbe beleőrül, mintegy elveszíti – de anélkül, hogy feladná – önmagát. Az erkölcsi értelemben is „egyensúlyozó” és töredékes identitás különböző változatai részben a modern, részben már a krimi műfaját is dekonstruáló posztmodern paradigmán belül értelmezhetők.

Heimitz von Doderer *Egy gyilkosság, melyet mindenki* elkövet (1938) és Chesterton *Az ember, aki Csütörtök volt* című krimijében a detektív a tettes. Chesterton rendőrfőnöke multiplex személyiség, aki párhuzamosan, illetve felváltva két életet él. Mindkét (egymásról nem tudó) identitásához következetes, s végül önmagát leplezi le, mint az összeesküvés vezetőjét. A két én elszakadt egymástól, de külön-külön vett identitásuk egysége szilárd, a konfliktus közöttük van, nem bennük. A dr. Jekyll – Mr Hyde történetének sajátos esete ez, azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy Stevenson hőse kezdettől tisztában van saját kettősségével, tehát nem is kell (öntudatlan késztetéseknek engedelmességgel vagy véletlenül) nyomoznia önmaga után.

A hagyományos krimi bomlasztó művekben az identitás már nem „egységteremtő stílus”, nem „téma variációkkal”, hisz a variációk ellentétesek a témával (vagy pedig egymástól különböznek olyan mértékben, hogy lehetetlenné válik egy közös téma tételezése). A detektív egyre kevésbé ura magának, identitását egyre inkább külső – véletlen – hatások és irracionális (tudatalatti) belső késztetések határozzák meg.

Jack Cannon *The Hammer of God* című regényében (1974) a nyomozó identitását is csak a külsődleges szerep „foltozza össze”, pontosabban: a szerep mögött már nincs szubsztanciális identitás, koherencia. Az identitás itt nem más, mint egy zavaros világ mindenkori interaktív helyzeteiben megvalósított ellentmondásos helyzeti – „egyensúlyozó” – identitásainak lazán összefüggő láncolata.

Bűnöző és detektív közti erkölcsi különbség is elmosódik, az erkölcsi parancs csak a szerepjátszás és – főleg – a vágyteljesítés kapcsán jelentkezik. Vagyis e narcisztikus patológiában az erkölcsi törvény helyét a vágyak veszik át. (Mi is a vágy? Egyik általam ismert legfrappánsabb meghatározása Losonczi Alpár filozófus nevéhez fűződik, aki szerint a vágy alapvető ismérve, hogy „nem azonosítható hiányvonalatkozást közvetít”.)

Ebben a világban ész és érzelem egyaránt elvonatkoztat a moráltól, az öröm szociálpszichológusok által megkülönböztetett két típusa – a vágyteljesítés és a célelés – közül csak az elsőnek van relevanciája. Az említett regényben Ryker őrmester és társai számára a vágy vezérelte élet kompenzációs értékei válnak fontossá, egyfajta anarchisztikus spontaneitás jellemzi megnyilvánulásait. Nem ismerik önmagukat, reakcióik gyakran saját maguk számára is kiszámíthatatlanok, a reveláció erejével hatnak. Ryker még csak potenciális bűnöző egy olyan szociokulturális környezetben, amelyben „bárki lehet bárki”, múltját, emlékeit teljes mértékben uralja (visszamenőleg képes megkonstruálni az identitás narratíváját), de a szubjektum szándékhálózata már nem koherenciateremtő erejű.

Az identitás destabilizációjának következő fokozatát James Ellroy *The Black Dahlia* (1987) című regényével szemléltethetjük. Ertérően Rykertől, akinek múltja „nyitott könyv”, Bucky Bleichert nemcsak anarchisztikus spontaneitásban szenved, hanem emlékezetkiesésben is: a nyomozás során a saját múltjáról is megtud rejtett dolgokat. Egyfajta proteikus identitásmodellt képvisel, aki már a nyomozási módszereket sem tartja a kezében, ellenkezőleg: azok uralják őt. Nem véletlen, hogy fő fegyvere nem a logika, hanem ösztönös, irracionális késztetéseknek engedelmeskedik, s a megismerés csupán az események részleges kronológiai láncának megszerkesztését eredményezi, az oksági összefüggések többnyire homályban maradnak.

Alan Parker filmjében (*Angel Heart* – 1987) az Ödipuszként bolyongó, töredékes identitású detektív, Harry Angel, ha öntudatlanul is, önazonosságát kutatja. Az identitás teljessé tétele: az emlékezés az elkövetett bűnre, az identitásával inkompatibilis tette. A nyomozó feltárja, megtalálja a logikai, téridőbeli koherenciát, s ezzel egyidejűleg elveszíti az erkölcsit.

E jobbára hagyományos szerkezetű, megoldással záruló történeteknél sokkal hangsúlyozottabban dekonstruálják a nyomozó figuráját és a krimi műfaji kódját azok a posztmodern antidetektívtörténetek, amelyek mintegy a francia újregény hagyományait is folytatva (gondolok itt pl. A. Robbe-Grillet *Radírok* című krimiszzerű művére) a narráció és a szerkezet rendjét, koherenciáját is leépítik (Martin Amis: *Other People* – 1991, Paul Auster: *Üvegváros* – 1985, *Szellemek, A bezárt szoba* – 1986). Ám ezen művek a posztmodern „magas”, „centrális” – esetenként ezoterikus – irodalom részei, mert bár a posztmodernitás a populáris és a magaskultúra hierarchiájának felbomlását (egyesek szerint teljes összeomlását) is jelenti, posztulálja, azért lássuk csak be: a kánonképződéssel továbbra is számolnunk kell.

Ennek ellenére, illetve éppen emiatt e művek jelzik az irányt, a tendenciát, amelyet tömegkulturális-populáris párjaik-leszármazottaik némi fáziskéséssel követni fognak, illetve részben már követtek is. Tény (a nyílt és burkolt intertextuális utalások egyértelművé teszik), hogy az említett művek a populáris detektívtörténetet dekonstruálják (anélkül, hogy paródiává válnának).

Paul Auster *New York trilógiájának* mindhárom darabjában a nyomozó teljes talajvesztésének, az identitás felbomlásának, leépülésének lehetünk tanúi. Az *Üvegvárosban* a főhőst, aki William Wilson álnéven hagyományos krimiket ír, összetévesztik Paul Auster magánnyomozóval (!), s az ő nevében elvállal egy ügyet. Ám a szálak nem vezetnek sehova, múlt és jelen közt nincs kapcsolat, a nyelv elszakadt a valóságtól, és a szubjektum hiába próbál rendet konstruálni, a kaotikus, identitásbomlasztó világ magába szippantja. „Bárhogy határoz – és dönteni kellett – döntése önkényes, behódolás a véletlennek.” Quinn semmit sem derít ki se a rejtélyről, sem önmagáról (azon kívül, hogy „egyik pillanatban ilyenek vagyunk, a másikkban meg olyanok”). Minden erejét és tudását mozgósító kétségbeesett nyomozása (kudarcba fulladó) identitássteremtési kísérletként is értelmezhető. A rejtélynek nincs megoldása, Quinn pedig fokozatosan elveszíti szerepeit is, és mivel

ezek mögött nincs strukturáló, szubsztanciális identitás, nyomtalanul eltűnik, mintegy metafizikailag megsemmisül.

Nincs már hiteles epiztemé, az ilyenfajta antidetektívtörténet ugyanúgy az „ontológiai domináns” határozza meg, mint a horrort és a sci-fit, többnyire egyfajta metafizikai fantasztikumot eredményezve. Az antidetektívtörténet leszámol a világ ontológiai egységének és megismerhetőségének alapaxiómájával, egyfajta negatív (és anti-) hermeneutikát hirdet, tagadja a fabulát, felrobbantja a szerkezet rendjét, szétforgácsolja a narrációt. Az alany végletesen szubjektív konstrukciói (ha egyáltalán sor kerül felépítésükre a mániákus adathalmozás után) csak a káosszal, a bizonytalanság bizonyosságával szembesítenek.

HOGYAN SZÜLETIK EGY MAGYAR?

Andor Horváth: *Carte de vizită. În care autorul povestește cum a devenit maghiar*

■ „Ha elfogadjuk, hogy senki nem születik franciának – vagy magyarnak, romának, németnek, angolnak, orosz-nak, olasz-nak, japán-nak –, mert mindannyian emberként jövünk a világra, akkor el kell fogadnunk azt a gondolatot is, hogy egy kulturális identitás elsajátítása nem szűkítő értelemben hat az emberi minőségre; éppenséggel az egyetemes felé tágul egy jól meghatározott identitás” (7.) – mondja a szerző, illetve nem ezt, hiszen ez az én fordításom, hanem ugyanezt (most ne akadjunk el a fordítás elméletében) románul. Könyvének ugyanis éppen az a célja, hogy elmagyarázza, hogyan lesz valaki magyar, hogyan sajátítja el azt a sajátos műveltséget és gondolkodásmódot, melynek köszönhetően észrevétel nélkül magyarrá válik.

Vagy nagyon is tudatosan, hiszen gondoljuk csak át, hány-szor halljuk azt a kifejezést, hogy „nagy magyar költő”, „nagy magyar író”, hogyan táplálja belénk a világ az emiatt érzendő büszkeséget, hogyan lesz kis kulturális pinakotékánk nagy alakja Petőfi, Jókai, Móricz, Ady, József Attila, Madách, Bánffy Miklós, Kós Károly és a többiek. Észrevétlenül nem lehet magyarrá (vagy románá, japáná stb.) válni.

Horváth Andor egész munkássága az alaposág és a kultúráköziség jegyében telt. Nem véletlen, hogy éppen ő találta ki ezt a könyvet, éppen ő gondolta végig, hogyan lehet egy ilyen művet felépíteni, mire van szükség a lehető legrészletesebb magyarázathoz, egyáltalán hogy egy ilyen könyvre szükség van. *Korszellem és önismeret. Válogatás a két világháború közötti román*

esszéirodalomból (Kriterion, Buk., 1988), illetve *Tanúskodni jöttem. Válogatás a két világháború közötti emlék- és naplóirodalomból* (Kriterion, Kvár, 2003) – ez a két összeállítás nagyszerű előszavával, jegyzetanyagával, függelékével akár két doktori dolgozatnak is beillik, és akkor még nem is említettem a szerző egyéb fordításait, és még kevésbé említettem világirodalmi tudását, tájékozottságát és szempontjait, franciás műveltségét és elsősorban *kreativitását*.

Ezzel a hevenyészett szócikkkel csak azt szeretném jelezni, hogy neki, aki Andrei Pleșu barátja és fordítója, aki rövid ideig államtitkár volt a barátja vezetete művelődésügyi minisztériumban, neki tehát igazán el kell hinni, hogy egy román embernek el tudja magyarázni, hogyan lett magyar: jól strukturáltan, elfogulatlanul, nagyon személyesen, de nagyon visszafogottan is egyben.

A szerkezet valóban rendkívül logikus és áttekinthető. Az első részben (*Első találkozások az irodalomban*) a szerző összefoglalja, hogyan derült ki a számára, mi is a magyar irodalom: a *Füstbe ment tervvel* indít, és ezzel megteremti a bensőséges hangulatát, hogy aztán a *Mama*, a *Családi kör* című verseken és a *Hét krajcár*on keresztül az iskolába vezessen, ahol a *Légy jó mindhalálig* és a *Pál utcai fiúk* következnek, majd pedig a *János Vitéz* és a *Toldi*. Ezután jönnek a „harcok a valósággal”: a *Lúdas Matyi*, a *kőszívű ember fiai* és az *Egri csillagok*.

A *Költői élet, költői hivatás* című második rész azt mutatja meg, hogyan vált a magyar irodalomban (és következőképpen önzonosságban) „költő” és

„harcos” (harcos karddal is, de gondolatlaltal is) színönimává. Balassi, Zrínyi, Kazinczy, Batsányi, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady, Babits, József Attila, Radnóti, Illyés Gyula ennek a résznek a főszereplői.

A *Történelmi tablók* című harmadik rész a történelem irodalmi feldolgozásait mutatja be olyan írók művein keresztül, mint Katona, Madách, Bródy, Örkény, Jókai, Móricz, a negyedik rész pedig, az *Erdély*, a régió nagy íróit és műveit sorolja és elemzi, és a *Függetlenségben* egyfajta kulturális sétára hív.

Míndez természetesen a kevésnél is kevesebb, valóban csupán a szerkezet vázolója. Mégis kiderül belőle legalább annyi, hogy Horváth Andor mindenre próbált figyelni, és ahogy emlékszem, tényleg ez az elsajátítás szerkezete. Ha román szemmel próbálok nézni (már amennyire van nekem olyan), azt mondhatnám, könnyű párhuzamba állítani ezzel a magam fejlődését: Eminescunak a gyerekkorról szóló és George Coșbuc családi verseitől eljuthatnánk a Văcărescu-poétáig és az *Erdélyi iskola* nagy négyeséhez, hogy aztán Delavrancea és Sadoveanu monumentális történelmi szcénáin keresztülágva bebolyongjuk a huszadik század ro-

mán Erdélyét Rebreanuval és Blagával, Slavici-csal és Gogával.

Másutt már több helyen szóvá tettem a könyv kapcsán a feszültségek hiányát. Nemzedéki és alkati különbség talán, hogy ezekről alig esik szó. Pedig nem utólagos belemagyarázás a részemről, ha azt állítom, hogy az én magyarrá válásom nélkülözhetetlen eleme a „Magyarországon a kolbász is jobb” látásmód, a folyamatos trianonozás, a hüledezés, hogy a vegyes házasságban élők sem mind tudnak magyarul, vagy a félelem, hogy nem indul több magyar osztály itt vagy amott. Úgy látszik, a közvetlenül 1944 utáni időszak boldogabb periódus volt, magyarrá lehetett válni anélkül, hogy az ember egy szembenállásban fogalmazza meg magát, és később annak a nyűgeivel kelljen küszködni.

Ez azonban már egy másik könyv anyaga lehetne. Erről a kötetéről szólva meg kell még jegyeznünk, hogy bár a román olvasóknak szól, eddig csak a *Dilema veche* és az *Apostrof* között róla ismerttetést, s ezek közül is csak az első írta román (Andrei Pleșu), a másodikat Lukács József jegyzi. Úgyhogy a mű célközönségének elérése, nyomait tekintve legalábbis, még várat magára.

Demény Péter

SÁRKÁNYOK MÁRPEDIG NINCSENEK

Mircea Cărtărescu: *Sárkányok enciklopédiája*

■ Akarom mondani, sárkányok márpedig léteznek, mindössze nem olyan szigorú keretek között, amilyeneket a hétköznapiakban megszabunk nekik. Természetesen az is kérdés, hogy felismerjük-e azt a tényt, hogy e mitikus lények köztünk élnek, és bár nem erőszakosan, de ők is részt akarnak venni az élet körforgásában. Mircea Cărtărescu olvasói már hozzászoktatták szemüket, hogy a lapokon a hétköznapi szürkeség közé bevegylük némi plusz egzisztencia at-

moszférája. Óvakodnék attól, hogy ezt a léggömböt a transzcendenshez közelítsem, hiszen napjainkban ez olyan közhelyszerűen működő fogalom, amivel többnyire ok nélkül kezdtek el dobálózni. A *Sárkányok enciklopédiáját* egy hiánypótló munkának tekintem, ami komoly, aprólékos kutatómunkát enged láttatni szerzője részéről. Nem kétséges, hogy sokan sorakoznak fel a szkeptikusok táborában, akik a sárkányológiát áltudományának vélik, vagy pusztán öncélú szó-

rakoztatásnak a kutatók részéről, viszont akár elfogadjuk ezt a vádat, akár nem, miért lenne probléma az, ha egy lelkes szakember annak ered nyomába, ami őt zsigerileg örömmel, megleléssel tölti el. Ráadásként adódhat az a sok esetben bekövetkező esemény, hogy munkájának eredményét lapozva mások is kedvüket lelik benne.

A szóban forgó enciklopédia két nagy részre tagolódik, *Az univerzum és A történetek* címek alatt. Az egységekre különállóként, de egymással párbeszédet folytatva ok-okozati viszonyban állóként is tekinthetünk, hiszen a második rész szereplőinek egyenkénti bemutatását, a tulajdonképpeni seregszemlét az első rész vállalja magára. Ugyanakkor a különböző fajba sorolható sárkányokat a történetek által is jellemezni lehet, így az első rész nem más, mint az elbeszélések szereplőinek egyenkénti kirotálása, külön dobozba tétele és felcímkézése, konzerválva őket a jövő nemzedékének érdeklődői számára. Az univerzum nem egyszerű rendszertani besorolást nyújt, hanem a biológiai ismeretek mellett a sárkánynemzettség gazdasági, szociális, kulturális, lingvisztikai és viselkedéstani jellegzetességeit is be akarja mutatni. Azért hangsúlyoznám az akarást, mert annak ellenére, hogy a teljességre törekszik, ami már-már lehetetlen küldetés ebben a témában, gyakran hangzik el az a mondat, hogy „*A későbbi fejezetben kitérünk rá.*”, de a legtöbb esetben ez nem következik be. Természetesen, ezen a mulasztáson senki nem dühödik fel, hiszen már első olvasatra azt feltételezi, hogy ez nem fog megvalósulni. Olyan ez, mint egy mesei fordulat, amelyet szükségszerűen bele kell vagy legalább is illik illeszteni a szöveg testébe.

Az olvasónak sok időbe telik eldönteni, hogy mennyire vegye komolyan ezt az egész sárkányosdít, hiszen effélekét olvashatunk: „A mai sárkányok rezervátumokban élnek, ahol minden kényelmet biztosítanak számukra: villanyáramot, meleg vizet, higiéniai berendezéseket. Sárkányos filmekben színészekként lépnek fel, ezzel keresik

mindennapi kenyerüket, valamint kézműves-szuveníreket árusítanak.” A komoly megállapítások mellé sokszor kerülhet kérdőjel, hogy végül is ezt kész tényként kell elfogadni, vagy ismételtén csak az ironia játéka nevet szembe. Az egyik ilyen pont, amelyet példaként felhoznék, a legutóbbi nemzetközi kongresszus, melynek témája „*Kortársunk, a sárkány*” volt. Természetesen az utalás, hogy megőrizze hitelességének minden cseppjét, szabályszerű hivatkozással van megjelenítve, hiszen ami egyszer le van hivatkozva, az biztosan létezik is. Bárminemű homály vagy kérdőjel a következőkben inadekvát lenne, hiszen amint haladunk a különböző szempontok szerinti ismertetések mentén, semmi kétség nem fér hozzá: lényeges és érdekes stúdium eredményei tárulnak eléink. Sárkányországban minden olyan intézmény működik, amelyet ma is ismerünk, ámbar azt hozzá kell tenni, hogy alaposan tanulmányozni kell a törvényeket, mert nem holmi egyszerű emberi világ mintáját követik. A kereskedelem a scalp alapján történik alapvetően, de a lista nem zárt: „Érdekes azt is tudni, hogy egy jó állapotban lévő élő királykisasszonyért ötven disznókutyát vagy egy Matrak típusú buzogányt, vagy tizennégy dundi sárkányok sárkánygyát, vagy esetleg körülbelül háromszáz Felszíni Nyomorultat (közrendű emberi lények) lehetett kapni. A halott királykisasszonyok – bebalzsamozva, felfűstölve, kitömve vagy lefagyasztva – alacsonyabb áron keltek.” További érdekes adalék, hogy a sárkánykölykök nem tabula rasával születnek, éppen fordítva, mindent tudnak, csak az öregek járnak iskolába. A fokozati előrelépés is másként működik: az akadémikusoknak igazolniuk kell, hogy elvégeztek legalább 6 hónap bölcsődét. Ugyanakkor ismerős elemekre is bukkanhatunk, amelyek a mi romlott emberi életünk részei is. Például a mióritikus sárkány sajtós táncai a szírba és a csürdöngölő, de a muzsdéj mint szubjektív fegyver is működőképes esetében. A kuan, aki a költő emberi

nyelvre lefordítva, a sárkányok nyelvjárásában szó szerint szerencsétlent jelent, ki állával a csillagokat döfködi. Az a család, akinek kuanja született, bizony nagy csapásként éli meg az esetet. De nem kell meglepődni azon sem, ha valamelyik sárkánynak a papírsárkány-hajtogatás a hivatalos foglalkozása, amiből biztosítani tudja önfenntartását.

Az első rész információdús olvasmányélményeivel felfegyverkezve a második rész mondhatni csalódással tölti el a közben amatőr sárkánykutatóvá előlépett enciklopédialapozót. A kezdeti pezsgés nem folytatódik vagy vezet kulminációs ponthoz, jelen esetben mindössze közepszerű történetekről beszélhetünk. Az nem állítható ugyan, hogy maguk a sztorik minden esetben kiszámítható lépéseket tartogatnak, de nem is tartják mágnesként a lapokon a tekintetet. A humorosnak szánt frázisok néhol már a groteszk határát súrolják, a poénok erőtleneek. Bár azt kétségkívül nem lehet állítani, hogy ötletlenül, egysíkú elbeszélésekről/mesékről lenne szó, de valamilyen megmagyarázhatatlan, sárkányisztikus oknál fogva a hiányérzet marad döntő lenyomat-ként, mintha kölcsön kellett volna még kérni valamilyen szépítő varázsszert a végső állapot elnyeréséhez. Úgy tűnik, hogy a második rész a sminkelési folyamatban csak az alapozóig jutott el, meg egynéhány esetben szempilláspirál is került rá, viszont fekete rúzs semmiképp. Világszép Ilona továbbra is egy bárgyú lányka marad, aki még a sárkányfajokat sem tudja megkülönböztetni egymástól (jól fogna neki ajándékul tehát Cărtărescu sárkányenciklopédiája útmutatóként, összefoglalóként), és megpillantván a piros Porsche-t, esztét vesztí, és cserekereskedelemben bocsátja a testét. Ugyanakkor a történetekben belebotolhatunk Coco Chanel ruhába vagy olyan sárkányba, akinek a kedvenc édessége a Kinder-tojás. A leginkább emlékezetes pontnak számítótörténés az *Astor, a zugolyos sárkánykölyök története* című írásban olvasható, amelyben arra látunk példát, hogyan domesztikálták az ifjú

sárkányt. Mi több, ebben az esetben nem egyszerűen egy új házi kedvencről beszélhetünk, hanem olyan valakiről, akit megkereszteltek a keresztény Isten nevében, és minő meglepő, épp Sárkányölő Szent György keresztnevét kapta meg az Astor helyett.

Külön fel szeretném hívni a figyelmet az enciklopédiában szereplő rajzokra, díszes-sárkányos iniciáléokra és egyéb illusztrációkra, amelyekkel Tudor Banuş járult hozzá a kötethez. A műfaj sajátosságait tekintve nem egyszerű kiegészítő elemként vannak jelen, hanem ugyanolyan értékkel, szereppel rendelkeznek, mint maga az írott szöveg. Megnyerő megoldásként tekintek a képek alatt előforduló egy-két frappáns mondatra, amelyeket az éppen aktuális szövegből ragadtak ki. Ennek köszönhetően, ha valakit éppen az idő szüke fenyeget (és véletlenül éppen nem a sárkány tüze izzaszt), számára a rövid mondatokat és képanyagot követve is összeáll egy releváns olvasat, hiszen valóban az esszenciát emelték ki és helyezték keretbe a kötet összeállítói.

Mircea Cărtărescu a kortárs román irodalom olyan szerzője, akinek munkáit minden elfogultság nélkül érdemes más nyelvekre is fordítani, abban reménykedve, hogy megmarad valamilyen minimális tapasztalata annak, amit anyanyelvén megvalósít. A *Sárkányok enciklopédiája* nem tekinthető ugyan az oeuvre kulminációs pontjának, de mindenképpen érdemes odafigyelni rá, és pótolni belőle a hiányos tudást, ami a sárkányológia/drakológia/zmeológia/balaurológia szakterületét illeti. Ha már napjainkban amúgy is mindent papírral kell igazolni, érdekes színfoltját képezheti a CV-nek a könyv végén található amatőr sárkányológus oklevél. Ezen oklevél birtokában hozzatenném, hogy próbáltam sárkánykutya-fajzatként beszélni a kötetéről, ennek sikerességét eldönteni persze csak úgy lehet, ha valaki felüti az enciklopédia megfelelő cikkét, és megtudja, hogy mire is utaltam. Sárkányok márpedig léteznek.

Nagy Hilda

AZ ÉS ÉS A VAGY, AVAGY A TÖRTÉNETI MEGÉRTÉS LEHETŐSÉGEI

Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*

■ Ravasz László (1882–1975) református püspök a 20. század egyik jelentős magyar egyházi személyisége volt. A püspök ez idáig kevés történetírói figyelemben részesült, annak ellenére, hogy a református egyház két világháború közötti megújulásában meghatározó szerepet játszott, és ugyanakkor az időszak politikai közéletét is jelentős mértékben meghatározta. A székely származású, bánffyahunyadi születésű Ravasz a Dunamelléki Református Egyházkerület élére kerülését megelőzően az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője, valamint a kolozsvári gyakorlati teológiai tanszék népszerű professzora is volt.

Az életpályája iránti méltánytalan érdektelenséget jelzi, hogy a püspökről először 2016-ban jelent meg életrajz. A kötet szerzője Hatos Pál történész, a Kaposvári Egyetem Művészeti Karának dékánja, a Balassi Intézet korábbi főigazgatója. A könyvet Hatos kettős megközelítés szerint szakaszolta: a bemutatott események elsősorban időrendi sorrendet követnek, ezen belül azonban a kötet tematikus, Ravasz különböző kérdésekhez való viszonyulását körüljáró részekből áll.

Az előszót és a bevezetőt követő hat nagyobb fejezetből az első az 1882 és 1903 közötti időszakot dolgozza fel. Ez Ravasz családját, iskoláit és korai szocializációs időszakát követi végig. Az 1903 és 1907 közötti időszak már a teológusi pályára készülődő ifjú története. Ezután következik az 1907 és 1918 közötti, az erdélyi református egyházkerületen belül már kiemelkedőnek számító karrierje. Az 1918 és 1921 közötti évek

sorsfordítónak bizonyultak, ugyanis 1921-ben kapott meghívást a Dunamelléki Református Egyházkerület élére. A püspöki évei (1921–1945) számítanak a ravaszi életmű meghatározó részének. Ekkor volt Ravasz egyházi és közéleti tevékenysége a leginkább hatással környezetére. Az *Az a világ semmivé lett* című utolsó fejezetben a szerző a püspök útkeresését mutatja be a népi demokrácia viszonyai között, amit az egyházi életből való kiszorítása, majd az 1956-os forradalomban játszott szerepe és végül az utolsó éveinek a bemutatása követ egészen 1975-ös haláláig.

Hatos szembesült az ellentmondásos történelmi személyekről életrajzot írók egyik jelentős problémájával: Ravasz életművének a megítélése emlékezetpolitikai viták keresztüzében áll. A püspök hosszú élete során ugyanis több, akár lényegesen különböző korszak aktív, gondolkodó, író és programalkotó igénnyel fellépő szereplője volt.

A felsorolt életszakaszok lényegesen különböző korszakainak eltéréseihez adódnak hozzá azok az értelmezési problémák, amelyek Ravasz markánsan képviselt nézetei – mint például az ebben a recenzióban bővebben bemutatott antiszemitizmusa – és az annak megfelelő, később meg az annak ellentmondó tetteiből következnek. A magyar társadalmat feszítő emlékezetpolitikai megosztottságnak – nevezzük itt egyszerűsítve jobb- és baloldalnak – megfelelően kialakult értelmezési kánonok közül a baloldali a püspököt úgy jeleníti meg, mint a Horthy-korszak rendszerének legmeghatározóbb refor-

mátus püspökét, aki mindenek felett antiszemitizmusával tűnt ki. Ugyanakkor – leginkább protestáns körökben – a volt püspöknek kultusza is épül, és folyamatosan zajlik a rehabilitációja.

Hatos a püspök megosztó élettörténetének empatikus, döntései motivációit kereső bemutatására vállalkozott, úgy, hogy az emlékezeti és emlékezetpolitikai rétegek alatti ember megismertetésére törekedett. Értelmezése megengedő, elismeri, hogy az általa feldolgozott forrásanyag más szempontok figyelembevételével másként is magyarázható, tehát azt, hogy nem csak ez a Ravasz-életrajz lehetséges.

Hatos nem egyháztörténeti vagy teológiai szempontrendszerrel vett alapul írásában: „annak a bemutatását kíséreltem meg, hogy a 20. századi történet kényszerei és lehetőségei hogyan formáltak egy rendkívüli személyiséget, és hogyan formálta ő maga azt a történelmi közösséget és emlékezetet, amelyet magyar protestantizmusnak nevezünk” – írja. (22.)

A szerző figyelme elsősorban esztörténeti kérdésekre irányul, ennek megfelelően a püspök írásaira, valloásaira összpontosít. A kötetben hosszú idézeteket olvashatunk Ravasz életművéből, amelyek éppen arra mutatnak rá, hogy mennyire nem lehet egy jelzővel leírni a püspök nézeteit és cselekedeteit. Ily módon a szerző azzal foglalkozik, hogy mit gondolt Ravasz, s nem azzal, hogyan interpretálták mások a püspök gondolatait.

Hatos szerint „a történeti megértés kитеheti az ést egy életpálya ellentmondó részleteinek értékelésekor” (11.), és felülemelkedhet a *vagyokat* előnybe részesítő értelmezéseken. Az utóbbiaknak ugyanis leginkább emlékezetpolitikai közösségformáló szerepe van, és azt szolgálják, hogy könnyebbé váljon az azokkal való azonosulás. Ha tovább szeretnénk ezt gondolni, azt mondhatnánk, hogy különböző korok komplex és egyedi világai más és más azonosulásokat tettek lehetővé, és az előre nem látható fejlemények bizonyos, előzőleg elfogadottabbnak gondolt viszonyulá-

sokat a megszokottból vállalhatatlanná vagy éppen fordítva, kivételesből normatívvá változtathattak.

Innen azonban máris felvetődik a következő kérdés: az értékelés, valamint az ítékezés kérdése. Hatos ugyanis, anélkül, hogy a történeztől szokatlan *ítélőbíró* szerepét venné fel, történelmi higgadsággal *értékeli* a néha egészen hosszúra nyúló Ravasz-idézeteket. Ennek megfelelően a püspök antiszemitizmusát is a történeti megértés szempontjai szerint értelmezi.

Ravasz világfelfogására, társadalomképére minden bizonnal nemcsak az tett nagy hatást, hogy reformátusként szocializálódott, hanem az is, hogy Erdélyben, multietnikus környezetben született és nőtt fel. Ez a tapasztalat vezethette például el ahhoz, hogy sok kortársától eltérően – amellet, hogy pályája nagyobb részében a magyar szupremácia gondolatát szolgálta – a második bécsi döntés után elutasította az erdélyi románokkal szembeni bosszúállás politikáját. Hozzáállása az 19. század végi magyar liberalizmus szemléletében gyökerezett, és ugyanez jellemezte kezdetben a zsidókhöz való viszonyulását is.

A szerző felidézi az iskolás korú Ravasz zsidó osztálytársa megalázása miatt apjától kapott leckéjének történetét. Ez abból áll, hogy az apja ráébresztette arra, hogy a zsidó osztálytársa hozzá viszonyítva sokkal nehezebb körülmények között élt. Ezek után „lángoló arcgal” kért bocsánatot osztálytársától. A történet azért fontos, mert Ravasz útja – talán nem egyedülállóan – „az emancipáló liberalizmus atmoszférájából vezet a teológiai igazolt etnikai nacionalizmuson át az antiszemitizmusig, majd ez utóbbi katasztrofális következményeit felismerő predestinációs hitű bűnvallásig”. (30.)

Ravasz érvelése az 1938-as zsidóellenes törvény elfogadásakor már antiszemita jellegű: felsőházi szónoklatában a „társadalmi békére” hivatkozva tartotta kívánatosnak a törvényt, valamint azt is kijelentette, hogy erre csak az antiszemitizmus erőszakos kirobba-

násának megakadályozása végett volt szükség. Hatos érzékelteti, hogy Ravasz álláspontjának fokozatos eltolódásában fontos szerepet játszott az is, hogy hívei körében is egyre erősödött az antiszemitizmus. (233.) Ravasz az 1938-as első zsidótörvényt követően egyre határozottabban képviselt antiszemita nézeteket, egészen odáig jutva, hogy 1942-ben – igaz, a zsidókérdést faji alapra helyező harmadik zsidótörvény kezdeti elvi, a „fajkutatás” tudományos megalapozatlanságára hivatkozó ellenzése után – egyik rádioprédikációjában már a zsidók és a cigányok magyarokkal való keveredése ellen szólalt fel.

Ravasz ellenezte a zsidók betérését az üldöztetések elől a református egyházba. Úgy gondolta ugyanis, hogy ebben az esetben nem fogható fel őszinte megtérésként a zsidók megkeresztelkedése, és feltehetőleg attól is félt, hogy a már kikeresztelkedettek biztonságát veszélyeztetné. „Ha egy csónakban kilenc ember van, akik megmenekülhetnek, de egy tizedik is be akar szállni, akkor annak, aki a csónakot vezeti, milyen matematikával kell döntenie?” (244.) – érvelt a betérések ellen a püspök. Ravasz álláspontját és érvelését többek között saját veje, Bibó István politikai gondolkodó kezdte ki nagy hatású, *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című 1948-as esszéjében. Bibó ebben annak a kérdését veti fel, hogy vajon a keresztiség visszautasítása erkölcsi értelemben elfogadható-e akkor, ha ezen emberi életek múlnak?

Ez az attitűd – főleg a negyvenes évek elején – határozott és már-már dicshimnuszok zengésével felérő náci-barát megnyilatkozásokkal társult. Ennek apropóját a náci Németország Szovjetunió-ellenes támadása adta. A püspök odáig ragadtatta magát, hogy egyik 1942-es rádióbeszédében a „bolsevizmus győzelméért imádkozó” canterburyi érseket a Sátán eszközének tüntette fel százezres hallgatóságot kitévő hívei előtt. (221.)

Ha a kétségkívül súlyos és erkölcsi szempontból tarthatatlan döntéseket hozó Ravasz álláspontja a zsidókkal

kapcsolatban nem változik, akkor sem lett volna egyszerű feladat értékelni életpályáját. Azonban a püspök álláspontja radikálisan megváltozott a német megszállás után, ami után „a keresztény egyházak vezetői közül Ravasz volt a legdinamikusabb a tiltakozások és a mentés szervezésében”. (245.) A szerző értelmezése szerint a német megszállás előtt a püspök antiszemita kijelentéseit olyan körülmények között tette, amikor „Magyarország a tömeggyilkosságba torkolló kőrösmeezi deportálás és az újvidéki vérengzés után és a munkaszolgálatosok fokozódó szenvedései közepette mégis az életben maradás egyik utolsó – és paradox módon, relatíve biztonságos – európai szigete volt zsidók százezrei számára”. (245.) A retorikájában antiszemita Kállay-kormány ugyanis nem engedett a zsidók kiirtására vonatkozó német követeléseknek.

Ez a helyzet a német megszállással radikálisan megváltozott: Sztójay Döme kormánya sorra hozta a zsidóellenes intézkedéseket, és kevesebb, mint két hónappal a hivatalba lépése után megindította a halálvagonokat a gemmásházai táborok felé. Ehhez társult Hatos szerint a püspököt „mélyen megrendítő” ún. auschwitzi jegyzőkönyvek megismerése. Ravasz pálfordulásának a szerző által ismertetett magyarázatából talán annak a kiderítése hiányzik, hogy milyen hatása lehetett a püspökre az antiszemita és náci-barát véleménynyilvánításai fényében annak, hogy 1944-re véglegesen megfordulni látszott az addig németeknek kedvező hadiszerencse.

A püspök a második világháború után az ország „erkölcsi romlásba” zuhanása miatt bűnbánatot kezdeményezett, ami a világháború utáni évtized meghatározó protestáns egyházi diskurzusa lett. Álláspontja lényegesen eltért a katolikus klérus hivatalos vezetőségétől. Grósz József 1945. május 24-én mint a püspöki kar ideiglenes elnöke kijelentette, hogy nem hajlandó elítélni senkit azok közül, akik a múltban „érdemeket szereztek”, s csak annyi hibájuk volt, hogy „fajtáju-

kat jobban szerették, mint a zsidókat”. (252–253.)

A szerző nemcsak Ravasz életét mutatja be gondolkodása változására összpontosítva, hanem azoknak a protestantizmuson belüli áramlatoknak – mint például a „belmissziós mozgalomnak” – az útját is követi, amelyek a modernizáció és a modern tömegtársadalmak jelentette kihívásokra keresték a választ, és arra törekedtek, hogy az ezek teremtette körülmények között újra megtalálhassák magukat. Ravasz ugyanis nem egyszerű püspöke volt egyházának, hanem egyben az első világháború után meggyengülni látszó magyar protestáns egyház megerősítője is. Azt vallotta, hogy az egyháznak a változásokkal szembe kell néznie, és le kell vonnia a megfelelő következtetéseket.

A püspök életpályájának jelentősége nemcsak abban merül ki, hogy mit tett, és mit gondolt. Hanem abban is, hogy vezetőként milyen hatással volt korára, illetve előljáróként milyen része volt abban, hogy Magyarország 20. századi története az ismert módon alakult. Ravasz hatása több téren is meghatározó volt. Tanítványai között olyan személyiségeket találunk, mint Révész Imre egyháztörténész, Makkai Sándor református püspök, Vásárhelyi János református püspök vagy Tavasz Sándor teológus. De igehirdetői tevékenysége során is nagy hatása volt. Ráadásul a modernitás kihívásaival kapcsolatban vallott proaktív nézeteinek megfelelően a modernitás közbeszéd-meghatározó eszközeit is felhasználta. Így a

vallásos lapok kiadásának a támogatása mellett a rádióban is gyakran megszólalt: a vasárnapi rádiós igehirdetését időnként milliós tömeg hallgatta meg. Még a baloldali mozgalmak körében is voltak olyanok, akik egy-egy gondolatát továbbvitték: többek között az ekkor a felvidéki *Sarló*-ban tevékenykedő Balogh Edgár is idéz Ravasztól egyik 1929-es programadó írásában.

Hatásának része a két világháború közötti, majd azt követően a háború alatt fennhangoztatott és éppen társadalmi elfogadottsága, valamint széles körű műveltsége által legitimált antiszemitizmusa, konzervatív programjának egyik „alappillére”. A kötet szerint például a hírhedt Endre László, az 1944-es deportálások végrehajtásáért felelős belügyi államtitkár népbírósi perében pontosan tudta idézni a püspök egyes beszédeinek részleteit, és olyan hatásokként hivatkozott ezekre, amelyek őt megerősítették zsidóellenességében. (236.)

Összességében kijelenthető, hogy a szerző idézett vállalásának eleget tett. Amennyire a történeti megértés szempontjaival ez megoldható, bemutatta Ravasz ellentmondásokban bővelkedő életét, annak sokrétű problematikáját. Hatos higgadt, de ugyanakkor kritikus hangon szól az olvasóhoz, és éppen azt keresi, ami iránt az emlékezetpolitikai kánonok nem szívesen érdeklődnek: az árnyalt, sokszempontú történetet és az egyjelzős szószervezetekkel nehezen leírható Embert.

Főcze János

EMLÉKEZÉS JELEN IDŐBEN

Pritz Pál: *A relativizálás elfogadhatatlansága. Hazánk és a nagyvilág. Újabb tanulmányok*

■ Hat évvel korábbi kötetéhez képest (*Az objektivitás mítosza? Hazánk és a nagyvilág. 20. századi metszetek*) mind terjedelemben, mint a választott témák tekintetében nagyobb merítéssel jelentkezett Pritz Pál. Úgy hiszem, keveseknek kell őt bemutatni: 2000 óta az MTA doktora, a 20. századi magyar diplomáciatörténet jeles kutatója, Bárdossy László miniszterelnök biográfusa.

Érdeklődése most is főként az 1945 előtti magyar történelemre fókuszál. A szerzőtől megszokott külpolitikai kérdések mellett (28 tanulmányból tíz tisztán ebbe a témakörbe tartozik) jelentős hangsúlyt kapnak az egyéni életutak és az emlékiratok is (kilenc, illetve három tanulmány formájában). Opponensi minőségében is megnyilvánul, e kötet lapjain nyolc történeti munka (az eredetihez képest jóval szelídebb) kritikáját olvashatjuk. Turbucz Dávid, Wintermantel Péter, Eiler Ferenc, Gyarmati György, Baráth Magdolna, Grósz András, Borhi László és Békés Csaba munkáit veszi a szerző górcső alá. Két írása a történelemelmélethez (is) kapcsolódik: a személyiség történelmi szerepe, valamint az emlékiratok kapcsán. A 28 tanulmány öt tematikus egységbe van rendezve: *Sors és felelősség, Hazánk és a nagyvilág, Arcélek, Emlékirat és történelem, Kritikus ponton*.

A kötet címében és előszavában a szerző olyan történetírói attitűd mellett tör lándzsát, mely kérlelhetetlenül lép fel a berögzült tévképzetek, az álobjektivitás és az egyoldalú, elfogult múltértelmezés ellen. Vallja, hogy „nincs emelkedő nemzet, ha (sok egyéb feltételen túlmenően) múltja mindenki által érzékenyen figyelt területein nincs alapvető egyetértés. Másként fogalmazva nincs

nemzeti minimum. Helyette a süketek párbeszéde zajlik. E lehetetlen helyzet – van rá bőven tapasztalat – sokáig fenn tartható. Ám a normák világában – soha ne feledjük – a relativizálás elfogadhatatlan.” (9.) Ehhez a szemlélethez írásában következetesen tartja is magát.

A kötet középpontjában (a címben megjelölt elfogadhatatlan relativizálás mellett) két történetelméleti probléma áll: a történelmi személyiségek eseményekre gyakorolt hatása, valamint az emlékezet. A visszatérő „főszereplők” között Jászi Oszkár, Ady Endre és Horthy Miklós szerepel.

Bár Jászi Oszkárnak Ady Endre szobrot jósolt és a rendszerváltás éveiben a Szabad Demokraták Szövetsége szellemi elődjeként jelölte meg személyét, alakja mégsem került a magyar közgondolkodásban a helyére. Pritz Pál szerint ennek oka elsősorban a Horthy-korszak ideológusainak köszönhető, akik igyekeztek diszkreditálni a Jászi-féle polgári radikális mozgalmat. Példaként Mályusz Elemér *Vörös emigráció*, Tormay Cecil *Bujdosó könyv* és Szekfű Gyula *Három nemzedék* című munkája említetik meg. Az őszirózsás forradalom, melynek emblematis alkjai között Károlyi Mihály mellett Jászit feltétlenül meg kell említeni, a közgondolkodásban a világháborús vereséggel, a Tanácsköztársasággal és a trianoni békeszerződéssel kerül egy negatív gondolati térbe, melyet a húszas-harmincas évek fent említett ideológiai munkái csak erősítettek. Mályusz munkája kifejezetten káros a szerző szerint, mivel (már a címében) egybemossa Jászi alakját a kommunistákkal, holott ismerjük antimarxista, antikommunista nézeteit (lásd *A kommunizmus kilátástalansága*

című művét). Ez a fajta látásmód (nem meglepő módon) 1945 után sem tette közkedvelté, így az Ady által jósolt szoborállítás továbbra is elmaradt. Az SZDSZ 1989-es programja ugyan rá hivatkozik, ám a gyakorlatban ez a párt nemigen tett lépéseket emlékének ápolása érdekében. A szerző szerint akkor kerülhet Jászi alakja a helyére, ha a magyar társadalom máig tartó megosztottsága enyhül. Erre azonban még nincs kilátásunk...

Ady Endre mint Jászi Oszkár barátja (és volt iskolatársa) jelenik meg a kötetben. A barátság a szerző szerint a közös célok és elvek (a társadalmi igazságosság és a demokrácia melletti kiállás) miatt kötött, melynek egyik apropója Jászi nemzeti kérdéssről írt könyve. Ady verseiben és publicisztikájában található antiszemita jegyeket (pl. *Se regesen senkik jönnek; Korrobori*), ám (ahogy Jászival kötött barátsága is mutatja) ez nem valamiféle faji előítéletességből, hanem a magyarság mély megosztottságából és a korabeli zsidókérdés bonyolult voltából fakad, s csak ebben a koordinátarendszerben értelmezhető helyesen. A nemzetért való aggodás kapcsolja őket össze, ám a történeti emlékezet csak Adyval volt kegyes: költészete már a Horthy-korszak irodalom érettségi vizsgáján is a tételek között szerepelt. Érdekes, hogy az ő népszerűsége is csökkenni látszik manapság, holott versei mind a mai közéletnek, mind a társas érintkezésnek érvényes üzenettel szolgálnának.

A kötet Horthyval foglalkozó írásai szintén a körülötte uralkodó zavart igyekeznek tisztázni, teszi mindezt a szerző a jellemrajz körvonalazásával, valamint a kritikus helyzetekben tett döntések elemzésével. Meglátása szerint a tengernagy megértette, hogy a megcsonkított országnak meg kell találnia a helyét az antant uralta Európában, amihez a háború után beállt kaotikus helyzetet kellett úrrá lenni. Ezt a katonai diktatúra megvalósításával látta csak elérhetőnek – ami azonban az antant számára nem volt elfogadható. Pritz szerint az antant „helyesen

cselekedett, amikor nem nyújtott segítséget Horthy Miklósnak, hogy a Nemzeti Hadsereg élén Magyarországon katonai diktatúrát építsen ki”, ellenben a magyar politikai elit ezek után sem tett semmit azért, hogy „olyan politikai berendezkedés valósuljon meg, amelyet a polgári demokrácia eszméje vezérel”. (186.) Horthy személyiségéről megállapítja, hogy kedvelte a jólétet, ám a fényűzést nem ambicionálta (ezt mutatja pl., hogy családja nem használta a Vár minden lakosztályát). Szerette azt a reprezentatív szerepet, ami tisztségénél fogva személyére hárult, és teljes mellszélességgel vállalta is. Külpolitikai nézeteit ideológiai elfogultságai torzították: nem mérlegelte, hogy a területgyarapodásért milyen árat kell majd fizetni, míg a visszaszerzett területek mértékét kevesellte. A kassai bombatámadás során ledobott „nyomorult 29 bomba” miatt azonnali elégtételt követelt („»lesült volna arcáról a bőr«, ha nem így cselekszik”), tehát a korabeli politikai elit vakságában osztozott. (167–168.) A pokolba vezető út jó szándékkal van kikövezve – foglalhatnánk össze Pritz Pál véleményét Horthy világháborús szerepléséről. A német megszállás kisebbik rosszként való kezelése sorsdöntő tévedésnek minősül, melyet a budapesti zsidóság deportálásának leállításával igyekezett enyhíteni, bár itt a szerző kimondja: Horthy „ekkor megteszi azt, amit korábban is meg kellett volna a magyar állampolgárok élete védelmezéséért tennie”. (168–169.) Az ezt követő kiugrási kísérlet összefoglalása is megkapja a „tragikomikus” jelzőt. Ezúton igyekszik láttatni a szerző, hogy Horthy személye és rendszere kapcsán morális-világnézeti kérdések okozzák a valódi közmegegyezés hiányát annak megítéléséről.

Pritz Pál a személyiség történelemformáló szerepét abban látja, hogy az mennyire volt képes a fennálló helyzetet felismerni és annak lehetőségeit kihasználni. Az első leginkább egy személyes adottság, ami elsősorban az adott személy felkészültségét mutatja, míg a második (bár korántsem függet-

len a személytől) inkább a külső tényező szerepét jelzi. A szerző alapján én magam úgy képezem, hogy minden történelmi személyiség kétkarú mérleg, melynek serpenyőiben a felvázolt két szempont eltérő súllyal szerepel. Ha az előbbiből többel rendelkeznek, akkor az utóbbiból már kevesebbel, vagy vice versa. Jó példa erre Antall József személye, aki kiváló helyzetfelismerőnek bizonyult, ám kora lehetőségeinek csak töredékét tudta kihasználni. Ritka esetekben (pl. Bethlen István) a serpenyőben azonos mértékkel szerepelnek a fenti szempontok, míg akad olyan személy is (pl. Nagy Imre), ahol a sors keze mindkettőt fukarul mérte ki. Mindezek alapján levonhatjuk a tanulságot, miszerint „a személyiségnek mindenkor igen nagy a történelmi szerepe. Nem helyes azt a körülmények súlyára hivatkozva elmosni. Ám a másik végletbe esés hibájától is óvakodnunk kell.” (160.)

A tanulmányok nyelvezete világos és gördülékeny, a laikus olvasóközönség számára is befogadható. A tudományos nyelvhasználatot csak a legszükségesebb esetben alkalmazza, mert úgy látja, hogy a történelemszakma nyelvezete újabbán a megértést nehezíti: „Magára valamit adó történész »természetesen« diskurzusokról értekezik, narratívák között tájékozódik, olvasott forrásának megértéséhez azt kontextualizálja, a kognitív disszonancia ficamain töpreng.” (247.) Ez a fajta szerzői attitűd nem egyedi és nemcsak a honi szakirodalomban merül fel újra és újra. Barbara Tuchman, a Pulitzer-díjas amerikai történész például arról értekezett egy esszéjében, hogy a történetíró számára nem lehet szellemileg kielégítő az unalmas stílus, míg egy jól megszer-

kesztett mondat kifejezetten elégedettséget, sikerélményt okoz. A cél tehát a világos és érthető megfogalmazás mellett az is fontos, hogy igyekezzünk az olvasónak bizonyos mértékű esztétikai élményt okozni. Mindez persze nem jelentheti azt, hogy a történetíró egyben szépíróvá is kell hogy váljon, de a stílus igenis fontos, hiszen (ahogy Jörn Rüsen német történész is megfogalmazta) az elbeszélés ennek az esztétikai funkciónak a révén képes mások számára meggyőző és szemléletes lenni.

Mindez Pritznél szervesen kapcsolódik a történetíró másik feladatához, ami a múlt objektív bemutatására való törekvésben áll. A múlt korlátlan megismerhetőségét ő maga is lehetetlennek tartja, azonban a minél pontosabb bemutatás lehetőségét napjainkban kedvezőbbnek látja, mint az elmúlt korokban – köszönhetően az egyre gyarapodó eszköztárnak, ami egy mai történész rendelkezésére áll. Ily módon a napjainkban egyre népszerűbb emlékiratok kritikai vizsgálata is szakszerűbb lehet az esetleges eltérések higgadt, érthető bemutatásával. „Így jön létre a modern történész azon tudása, amely révén a múltból = történelemtől nyújtott elbeszélése potenciálisan minden más emlékezések között a legtisztább.” (250.) A történész (aki E. H. Carr szerint is a jelen szemüvegén át vizsgálja, értelmezi a múltat) tehát felhozhatja a fényre az emlékiratíró jelen időben történő emlékezését, s mintegy „lefordíthatja” korának olvasója számára.

Pritz Pál tanulmánykötete nemcsak kollégái, a kutató történészek, hanem a történelmet tanító tanárok és az azt tanuló diákok számára is hasznos és ajánlható olvasmány.

Bárány Balázs

Gábor Beretvás

■ ***Kádár's Dragons***

Keywords: *Bruce Lee, dragon, Hungary, socialism, television*

The author analyses in a subjective manner how the figure of the dragon was present in television and in other visual media during the late Kádár era in Hungary. One of the conclusions is that the dragon became during this period an anthropomorphic and/or tame creature in Hungarian television shows. Another dimension of the dragon figure is represented in the Bruce Lee movies where the dragon becomes a metaphor of power. The article offers a detailed analysis of the success of Bruce Lee movies in socialist Hungary.

Zalán Serestély

■ ***Two Models of the Imaginary in the Book of Imaginary Beings by Margarita Guerrero and Jorge Luis Borges***

Keywords: *animal, Jorge Luis Borges, Earth, Margarita Guerrero, imaginary*

The article presents the story of the cooperation between Jorge Luis Borges and Margarita Guerrero that resulted in the book called *Book of Imaginary Beings*. The author shows how the act of imagination results in actual experiences, therefore a book like the one coauthored by Borges and Guerrero can offer a valid model for interpreting the world, a model where imagination is not contrasted to reality, but to nothingness.

Ádám R. Szabó

■ ***Time Traveling Magic Horses and Princes with a Shotgun***

Keywords: *Doctor Who, nationalism, science fiction, Stargate, tale*

The article shows how works of science fiction represent the current mentality of different cultures. *Doctor Who* and *Stargate* are analysed as models of the British and of the American imaginary. Encounters with alien “monsters” are seen in their analogies with real 20th and 21st century encounters between cultures.

Bíborka Székely

■ ***The Hippogriff, the Niffler and Other Creatures***

Keywords: *Fantastic Beasts, Harry Potter, imaginary, Newt Scamander, J.K. Rowling*

The author presents the fantastic creatures of the Rowling universe in their relationship to wizards and humans. The conclusion of the analysis is that the fantastic beasts of the novels do not cause any harm to humans except in cases where they are manipulated by dark sorcery. The Rowling universe is a place where fantastic beasts and humans can coexist peacefully when obeying certain rules that can offer a valid model for our everyday life.

A Korunk folyóiratot és intézményrendszerét anyagi hozzájárulással támogató magánszemélyek névsora

Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Kovács Sándor – római katolikus főesperes, Kolozsvár
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Paulovics László – képzőművész, Szentendre
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Dr. Balla Bálint – szociológus, ny. egyetemi tanár, Berlin
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Amy – gyógyszervegyész, egyetemi tanár, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Peter Deak – a Zürich Neumünster Református Gyülekezet elnöke
gróf Degenfeld-Schonburg Sándor – közigazdász, München
Degenfeld-Lindner Mária – Albstadt-Ebingen
Dr. Derék Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Dr. Gyarmati György – történész, főigazgató, Budapest
Dr. Hegyi Klára – történész, professor emeritus, Budapest
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Dr. Hermann Róbert – történész, igazgató, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár

Kiss András – levéltáros, Kolozsvár

Dr. Kiss András – orvos, Pomáz

Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd

Kocsis András Sándor – könyvkiadó, elnök-vezérigazgató, Budapest

Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, politikus, Kolozsvár

Korniss Péter – fotóművész, Budapest

Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár

Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár

Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár

Lábody László – ny. államtitkár, Budapest

Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyegyószentmiklós

Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad

Dr. Nagy Mihály Zoltán – történész, elnökhelyettes, Román Kulturális Intézet, Bukarest

Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest

Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest

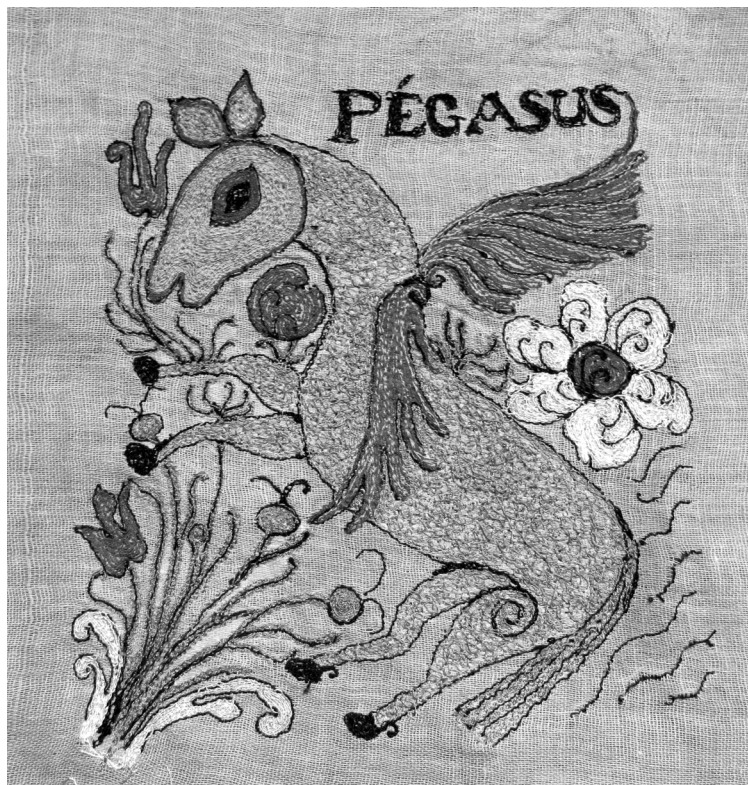
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu

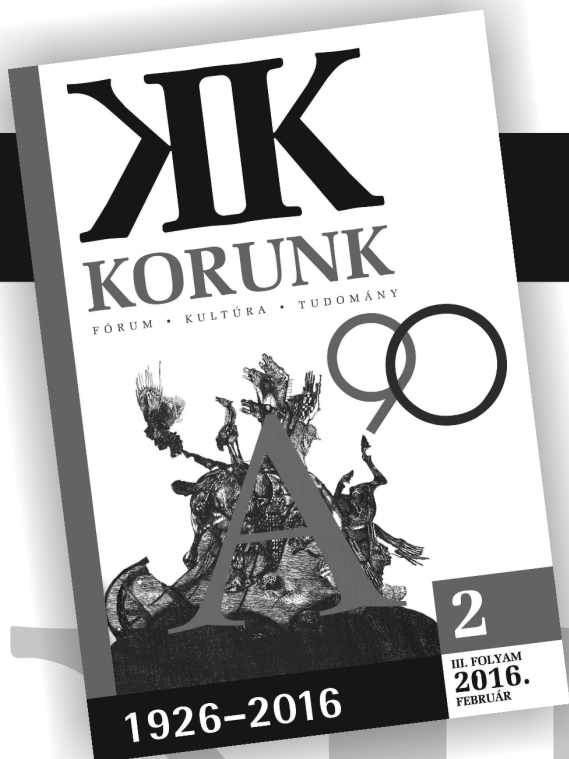
Dr. Szász Zoltán – történész, tudományos tanácsadó, Budapest

Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron

Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest

Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebb alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módzatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, illetve az Új Budapest Filmstúdió
telefonszámán: (+36 1) 316-0943, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

*Segítségével a KORUNK
és intézményrendszere életben maradásához járul hozzá.
Köszönjük!*

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:

Balázs Imre József

András Sándor (1934) – író, Nemesvita
Balázs Imre József (1976) – egyetemi docens, PhD, BBTE, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
Bangha Imre (1967) – indológus, egyetemi tanár, ELTE, Budapest
Bárány Balázs (1983) – doktorandus, Eszterházy Károly Egyetem, Eger
Beretvás Gábor (1978) – filmesztéta, filmtörténész, Kolozsvár
Boda Edit (1975) – költő, Kolozsvár
Demény Péter (1972) – író, szerkesztő, Látó, Marosvásárhely
Di Francesco, Amedeo (1946) – irodalomtörténész, egyetemi tanár, Nápoly
Főcze János (1991) – doktorandus, Eszterházy Károly Egyetem, Eger
Ghijász Ahmad Gaddí (1928–1986) – indiai író
Hermann Róbert (1963) – történész, az MTA doktora, egyetemi tanár, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Kántor Lajos (1937) – irodalomtörténész, az MTA külső tagja, Kolozsvár
Kányádi András (1971) – irodalomtörténész, egyetemi docens, INALCO, Párizs
Keszeg Vilmos (1957) – néprajzkutató, egyetemi tanár, BBTE, Kolozsvár
Mihály István (1963) – szerkesztő, Kolozsvári Rádió, Kolozsvár
Miklós Ágnes Kata (1975) – fősiskolai tanár, műfordító, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Vitéz János Tanárképző Központ, Esztergom
Nagy Andrea (1973) – egyetemi adjunktus, műfordító, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Nagy Hilda (1995) – egyetemi hallgató, BBTE, Kolozsvár
Németh Tibor (1966) – kutató tanár, PhD, Klebelsberg Központ, Budapest
Paré, Ambroise (1510–1590) – francia orvos
Sánta Miriám (1993) – mesterképzős hallgató, BBTE, Kolozsvár
Serestély Zalán (1988) – költő, esszéíró, PhD, Kolozsvár
Szabó R. Ádám (1989) – filmkritikus, író, Marosvásárhely
Szakács Zsuzsánna (1986) – képzőművész, Budapest
Székely Bőrkő (1985) – filmkritikus, Kolozsvár
Végh Balázs Béla (1953) – egyetemi docens, BBTE, Szatmárnémeti/Börvely

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„Tehát: az ismerős is rászorul a még-meg-nem-ismertre, az addíció kölcsönös. Ennek pontosabb láttatását célzandó, érdemes abból a kérdésből kiindulni: mi van ott, ahol nem a képzelet van? Melyik a képzelet másik oldala? A képzelet másik oldalán rendszerint a tényszerűt, a létezőt, az autentikusat, az adottat, a valóst szoktuk tételezni, ehhez képest az elképzeltet virtuálisnak, inautentikusnak, tényszerűtlennek érzékeljük. Guerrero és Borges fordítanak ezen, és azt javasolják, hogy a képzelet túloldalán ne a fínt említett kategóriákat helyezzük el, hanem a semmit, vagy pontosabban: a megsemmisített, megöröszkolt, kizsigerelt, a nem a saját ritmusukban fölfejlteni, emanálódni engedett lényeket. A képzelet tulajdonképpen a tapasztalás szinonimájává válik.”

(Serestély Zalán)

ISSN 1222 8338

5 LEI
500 FT

ZMEI ȘI ALTE FIINȚE IMAGINARE
DRAGONS AND OTHER IMAGINARY BEINGS